

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN og MARIUS KRISTENSEN

1921

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

J. W. S. JOHNSON, Folkemedicinske Undersøgelser	1
FR. ORLUF, Originaltegningerne til Worms Monumenta.....	21
O. BAUDITZ, Blicherske Soldaterhistorier.....	49
IDA FALBE-HANSEN, Om Versemaalene i første Del af Øhlenschlägers „Helge“	66
PETER SKAUTRUP, Om Folke- og Sprogblanding i et vestjysk Sogn	97
FR. KNUDSEN, Munk	112
KR. LANGDAL MØLLER, Var Oehlenschlägers romantiske Gennembrud forberedt før Mødet med Steffens?.....	125
H. G. OLRİK, Om Ingemanns Aftensang „Fred hviler over Land og By“ ...	135
VILH. LA COUR, Lejrestudier	147

KULTUR OG FOLKEMINDER

Danske Vider og Vedtægter [P. Bjerger og Th. J. Søegaard] (<i>Jørgen Olrik</i>). ..	46
Norske Folkeviser [K. Liestøl og Moltke Moe] (<i>H. Grüner-Nielsen</i>).....	47
Gerhard Kempe (<i>J. W. S. Johnson</i>)	48
Høje paa Ildsøjler (<i>H. F. Feilberg, Ernst Warming, G. K.</i>)	171
Overtro (<i>Poul Hauberg</i>)	174
Sagnforskning [A. Olrik] (<i>G. Schütte, H. Ellekilde</i>)	177

FRA SPROG OG LITTERATUR

Stammeformer i Stednavne (<i>Finnur Jónsson</i>)	39
Engelsk Stednavneforskning [A. Mawer] (<i>Gunnar Knudsen</i>).....	42
En dansk Rimordbog (<i>Didrik Arup Seip</i>)	76
Carl Bagger [H. G. Olrik] (<i>Gunnar Knudsen</i>).....	77
En ny etymologisk Ordbog [E. Hellquist] (<i>Viggo Brøndal</i>).....	77
Dansk Syntaks [Johs. Løllesgaard] (<i>Johs. Brøndum-Nielsen</i>).....	83
Kilderne til H. Drahmanns „Middelalderlig“ (<i>Niels Faber</i>).....	89
Danske Fædrelandssange [Ingeborg Simesen] (<i>Kristian Krarup</i>)	92
Litterær Kritik [P. V. Rubow] (<i>H. G. Topsøe-Jensen</i>)	167

Rettelser	96, 134

KRUS AF „TERRA SIGILLATA“ I NATIONALMUSEET

FOLKEMEDICINSKE UNDERSØGELSER

AF

J. W. S. JOHNSON

I. FORSEGLET JORD

Medens Giftmordenes og Giftmordernes Historie har givet Anledning til mange og indgaaende Studier, synes man ikke hidtil at have haft nogen større Interesse for, hvorledes man beskyttede sig mod Gift. For vor Tid, der svælger i Dramer, baade paa det tavse Lærreds hvide Flade og i Bøgerne, er der ikke større Grund til at tage dette Spørgsmaal op til Drøftelse. Giftmord er, naar det ikke drejer sig om Selvmord, sjældne nu til Dags, men saadan har det ikke været altid. Mange vil fra vor egen Tid erindre Forsøg paa at myrde med Karbolsyre, tidligere brugtes Afkog af de gammeldags fosforholdige Tændstikker, og saaledes vil der for hver Tidsperiode kunne paavises en eller anden Modegift, selvom Giftmordene i det hele har været knyttede til bestemte historiske Epoker, f. Eks. Roms Kejsertid. Ogsaa for Renæssance-tiden er det et ret karakteristisk Træk, at man anvendte Gift til at rydde Modstandere, Fjender eller Personer, man frygtede, af Vejen, ja, Brugen var i den Grad almindelig, at ingen Fyrste eller fremragende Mand kunde dö, uden at Folkets Mening var, at han var omkommet ved Gift, navnlig da, naar han var död pludseligt eller efter et ganske kortvarigt Sygeleje.

Det var Renæssancen, der frembragte den store Række af beröimte Giftmordere og som skabte de ofte beskrevne „historiske Mord“. Det var en Tid, hvor der offredes mange Tanker paa at opfinde Gifte, der kunde virke langsomt eller hurtigt, dræbe paa et givet Tidspunkt, eller som var virksomme i saa smaa Mængder, at de næsten var usynlige og kunde skjules, f. Eks. under Pladen paa en Ring, der aabnede sig ved Tryk paa en Fjeder og strøede Giften ud. Det var — som enhver ved — i Mad og Drik, at den

blev givet. Om alt dette ved man god Besked. Ringe til Gift opbevares i flere Museer og Sammensætningen af flere af Renæssancetidens Gifte er vel kendt. Familien Borgia anvendte saaledes Arsenik og Fosfor og selv det berygtede Aqua Toffana menes at være kendt, skönt dets Sammensætning omhyggelig hemmeligholdtes. Hvad der der derimod kun vides lidt om, er, hvorledes man beskyttede sig mod Gift. Det skal der her fortælles lidt om.

Frygten for Gift var saare almindelig og der maatte kunne gives Regler, der kunde beskytte alle. Man kender da ogsaa, allerede fra den tidlige Middelalder, saadanne Beskyttelsesmidler. Mange af dem hviler paa rent overtroiske Forestillinger, og som Eksempel kan anføres følgende, der stammer fra en Forfatter Johannes Paulinus, en Mand man intet ved om, andet end at han hører hjemme i det XIII Aarhundrede og sandsynligvis har hørt til Montpellier-skolen. Han skrev en lille, meget kortfattet Traktat *Experimenta duodecim*¹, der handler om brændt pulveriseret Slangeskind. Det 10. Eksperiment lyder:

si aliquis rex vel princeps vel aliquis alter timens de veneno ponat pulverem in aliquam perapsidem ligni vel metalli supra mensam, pulvis dispergetur a scultella tamquam pulvis quem proicit ventus a facie terre. (o: hvis en Konge el. Fyrste el. nogen anden, der er bange for Gift, lægger Pulveret i en Skaal af Træ el. Metal paa Bordet, flyver det til alle Sider fra Skaalen ligesom Støvet, som Vinden rejser fra Jordens Overflade).

De overtroiske Anvisninger til at undgaa Gift ligger imidlertid udenfor denne Artikels Ramme. Hvor stor Betydning de end kan have kulturhistorisk set, saa maa dog disse Opskrifter træde tilbage, naar der fra en eller anden Periode, her Renæssancetiden, kan fremlægges Ting, om hvilke gammel Tradition siger, at de virkede til Beskyttelse mod Gift. Har man selve Genstanden i sin Haand, vil Muligheden for at undersøge hvad der ligger til Grund for Overleveringen forøges betydeligt.

Rundt om i Europas Museer findes nu et Antal Bægere, Kan- der, Krus og Tallerkener, der vel er forskellige af Form og Udseende, men om hvilke (det gælder dem alle) Traditionen siger, at de beskytter mod Gift. De er alle lavede af Terra sigillata, en Art Ler. I det hele er de vel ret sjældne, men ikke saa faa Stykker er dog bevarede. Fire Hankekrus findes i Berlins Kunstge-

¹ Se Bull. de la soc. franç. d'hist. de la Méd. 1913.

werbemuseum, der tillige ejer to Bægere og en Skaal; Samlung für deutsche Volkskunde har et Krus og et Bæger, og i Schlesisches Museum i Breslau findes nogle Tallerkener; Bayrisches Nationalmuseum i München har nogle Krus og spredt i andre tyske og østrigske Museer findes disse Brugsgenstande fra det daglige Liv ogsaa repræsenterede. De har været anvendte overalt.

Ogsaa i Danmark findes lignende Genstande bevarede. Nationalmuseet II ejer fire Krus, alle forfærdigede af den ovennævnte Lerart, men de har lidt en Del gennem de mange forløbne Aar, og selv om de endnu bærer Spor af fordums Pragt, er dog mangen Enkelthed i Dekorationen gaaet tabt og Stykkerne viser nu kun en svag Afglans af hvorledes de en Gang saa ud. De fire Bægere hører alle hjemme i Tiden 1600—1650, Dekorationen viser det og et bærer Aarstallet 1649. Hvorledes de iøvrigt se ud fremgaar af det vedføjede Fotografi og af Museums katalogens Beskrivelse, der lyder:

DLXX. Graat Krus formet som en Urtepotte med øreformet Hank. Øverste Halvdel har et Dekorationsbælte, hvis to Hovedfelter udfyldes af en halv, sort Roset, men forøvrigt af Skraveringer, Tavlemønstre og røde Prikker. For oven og for neden for denne Dekoration er lagt en rød Stribe (Terra sigillata).

10819. Rødbrun, lyst Lerkrus (Terra sigillata), tøndeformet med Hank. Øverst mellem dybe Riller en fremstaaende Rand mellem to hvide malede Striber. Rester af en Indskrift med gul Farve (GLORIA). Midtstykket prydet af røde, hvide og blaa Blomster; modsat Hanken et Sigilaftryk som paa 10819 A. Paa underste Del malet en hvid Bort, brudt af tre og tre Circler. [Mærket anføres].

u. N. [E M. c 19] Krus af Terra sigillata, rørformet, men afsmalnende opefter. Uden Laag eller Hank. Øverst to glatte Bælter og to op-højede Ringe. Midtpartiet prydet med (stærkt afskallende) forgyldte Beslags og Rankeornamenter, samt en Medaillon paa Forsiden, hvori Rester af et Vaaben. Fremspringende Fodrand.

10819 A. Krus af hvid Terra sigillata med Hank. Rørformet, let profileret, afsmalnende opefter. Øverst en Indskrift, sorte Bogstaver paa gul Bund: DAS · WALT · MEIN · GOTT. Nederst tilsvarende VND · SEIN · HEILIGS · WORT. Om Midten malede brogede Blomster. Modsat Hanken et Sigilaftryk: [Mærket anføres].

Alle disse Bægere og Krus har forskellig Form og naar man sammenligner hvad der findes udenlands, findes neppe to Stykker ens, omend Formen er den daglige i Renaissancetiden. Noget om Traditionen kan altsaa ikke udledes heraf, og heller ikke af De-

korationen. Det bliver Materialet, Terra sigillata, der faar Betydning i denne Henseende.

Den antike Lægekunst anvendte mange Jordarter som Lægemiddel. Plinius nævner saaledes Jord fra Kios, Kimolos, Eretria, Lemnos, Melos, Samos og Sinope. De fleste spillede dog ikke nogen synderlig Rolle, da de helt overskyggedes af Jorden fra Lemnos — Terra lemnia —, der havde været i Brug fra de ældste Tider. Ganske kuriöst er det, at den Høj, Moschylos, hvor Jordarten gravedes ud, sættes i Forbindelse med Hefaistosmyten, ligesom det omtales, i det mindste ét Sted, at Philoktets Saar lægtes ved Brugen af lemnisk Jord. Midlets Anvendelse synes altsaa at naa tilbage til Sagntiden, og det forefandtes i to Former, dels rød, dels hvid, og det var et Middel mod giftige Dyrs Bid, endvidere en Modgift mod Gift i Mad og Drik, samt endelig mod Blodgang og anden pludselig indtrædende Diarrhoe. Lægen Pedanios Dioskurides, der var født i Anazarba i Kilikien og som levede i det første Aarhundrede efter Kristus, fortæller, at den medikamentelle Jordart fandtes i Huler paa Lemnos og at Indbyggerne formede den til Pastiller, efter at have blandet Gedeblod til. Disse førte en Ged som Stempel og kaldtes „Gedeseql“. Dioskurides omtaler ogsaa udførligt Virkningen mod Gift. Tog man lemnisk Jord ind og derefter fik Gift i sig, kastede man den op igen.

At den lemniske Jord maa have spillet en meget betydelig Rolle i den antike Tid fremgaar af, at Claudios Galenos (f. ca. 130 e. C.) foretog ikke mindre end to Rejser til Lemnos for at se Tabletterne blive forfærdigede, saaledes som han havde læst om det hos Dioskurides. Han giver en udførlig Beskrivelse af Stedet fra hvilket man fik Jordarten. Det laa i Nærheden af Byen Hephestias og dannede en Del af en Høj, der var rødlig at se til og som var ganske ubevokset, saa at den saa ud som afbrændt. Fabrikationen var i Hænderne paa Præstinderne i Byens Tempel, og man lavede tre forskellige Slags Pastiller, af hvilke de, der benyttedes til medicinske Formaal, kaldtes hellige og maatte ikke berøres af andre end Tempeltjenerne. Galen havde det Held at faa Præparationen at se. Den indlededes med religiøse Ceremonier, blandt andre et Kornoffer, der nedlagdes paa Jorden. Præstinden fyldte saa en Trillebør med den opgravede Lerart og bragte den hjem. Der blev den slemmet op i Vand, Urenhederne og Smaasten fjærnedes, Vandet heldtes bort og den tilbageblivende fine Masse

törredes noget, inden den blev skaaret ud i Tabletter og stemplet med Artemis' hellige Segl. Endelig henstilledes de til fuldstændig Törning. Paa Galens Tid var Tilblandingen af Gedeblod forladt; ingen kendte noget til at en saadan nogensinde havde fundet Sted.

Da Galen rejste hjem, tog han ikke mindre end 20,000 Tabletter med sig, man har altsaa allerede den Gang været indrettet paa en Massefabrikation. Han omtaler Virkningen mod Gift og anfører, at det er bedst at give Medikamentet, efter at man har faaet Giften i sig, da Jorden straks fremkalder Brækning.

Underligt nok synes der ikke at foreligge andre Beretninger om den lemniske Jord fra den antike Tid. Medikamentet omtales vel stadigt af Forfatterne, men kun efter de her nævnte Skildringer. Noget nyt kommer der ikke frem, og der gaar mange Aar, ja Aarhundreder hen, inden man igen hører noget om Lemnos og den lemniske Jord, der nu almindelig kaldes Terra sigillata, beseglet Jord. Først Agricola (Bauer) omtaler i en Bog Bermannus, der udkom 1530 i Basel, at han har set Tabletter af gul lemnisk Jord, stemplede med tyrkiske Bogstaver. Tyrkerne brugte dem som Middel mod Pest, og der var en Eksport i Gang, blandt andet til Venedig.

I 1553 fik Pierre Belon den Ide at besøge Øen for at se, hvordan det egentlig stod til med Fabrikationen. Han anstillede først Undersøgelser i Konstantinopel vedrørende de Stempler, der officielt benyttedes og rejste derefter til Lemnos. Ganske vist overværede han ikke selv at man gravede Jorden op, men han blev dog i Stand til at give en meget omhyggelig Beskrivelse af hele den højtidelige Handling. Man overraskes ved at Skikkene næsten havde holdt sig fuldstændig uforandrede i de mange Aar.

Lerjorden gravedes ud i en lille Høj nær Kotchino. Paa Höjens Sider var der to Kilder, af hvilke den ene stadig randt, medens den anden törrede ind om Sommeren. Som i Galens Tid var Höjen nøgen, kun et Piletræ bøjede sig ud over Kilden og paa Toppen voksede en Hyld og et Johannesbrødtræ¹.

¹ O. Worm gör en Del kritiske Bemærkninger til denne Beskrivelse. Lemnos Indbyggere hævder, at Jordarten altid blev gravet ud paa samme Sted, nemlig paa en frugtbar Høj ved Respondi; der maa derfor være indløbet en Misforstaaelse, ti den Jord, man i det 16. Aarh. gravede op og benyttede var hvid, sjælden rødlig, medens den galenske Jord var rød. Worm mente derfor, at den første stammede fra et andet Sted end den sidste.

Under stor Höjtidelighed blev Jorden gravet op den 6. August, ikke paa Grund af Overtro, som Schröder siger, men fordi den ellers ingen Kraft havde. Dagen var Christi Transfigurationsdag, hvorfor Gravningen indlededes med en Messe, læst af den græske Præst i det lille Frelserens-Kapel ved Höjens Fod. Inden Udgravningen begyndte, oplæstes en Proklamation og der ofredes et Faar, som de tilstedeværende Tyrkere spiste, idet Grækerne havde Faste indtil 15. August (Mariæ Himmelfart). Et halvt hundrede Mand fjærnede den øverst liggende, dækkende Muld, indtil man kom til det Lag, der brugtes som Medikament og fra hvilket Jorden lagdes i Sække, forsegledes og overleveredes til den tyrkiske Guvernör, der lod et særligt Sendebud bringe dem til Sultanen. Det, der afsendtes, var den bedste Jord; de tilstedeværende Notabiliteter og besøgende havde Lov at tage lidt af den ringere Sort. Stedet, hvor man havde gravet, tilkastedes igen.

Stemplerne, der benyttedes til Forseglingen og til de Pastiller, der fremstilledes af den forseglede Jord — Terra sigillata — bar altid i tyrkiske Bogstaver Indskriften tin imachton (forseglet Jord), men de var forøvrigt forskellige, da hver Guvernör havde sit Mærke.

En spansk Læge, Stefan Albacario, besøgte Lemnos omtrent paa samme Tid som Belon. Hans Beretning indeholder intet væsentligere nyt udover at han meddeler, at Jorden kun var virksom den Dag, den blev gravet op, og at en særlig Bestillingsmand havde at tage Vare paa den, indtil Eksporten kunde finde Sted. Han lønnedes bl. a. med en lille Pose Jord, der ikke blev forseglet.

At Pastillerne var værdifulde og skattedes højt, ser man af, at fremmede Ambassadører ved det tyrkiske Hof tog Forsyning med hjem, naar de forlod Konstantinopel. Saaledes fik en hel Række franske Ambassadører forseglet Jord med hjem som Gave, og i Beretningerne træffer man ogsaa (efter 1550) den første knappe Omtale af Krus eller Bægere af lemnisk Jord. Et Bevis paa hvor værdifuld Jorden regnedes for at være, har man ogsaa i at Mohammed Kiuprili, der erobrede Lemnos fra Venetianerne, der i Slutningen af det 15. Aarhundrede holdt Øen besat, sendte en Stafet til Sultanen med det straalende Budskab, at han havde erobret den Ø, paa hvilken den hellige Jord fandtes.

Efter Belons og Albacarios Beretninger blev der større Interesse for Øen og den medikamentelle Jord. Mange Rejsende be-

søgte den, men faa giver nye Oplysninger. Covell (1677) fortæller dog, at de gejstlige paa hans Tid fastholdt, at Jorden var Herrens egen hellige Jord, og at den aldrig var blød og fugtig undtagen paa Transfigurationsdagen, 6. August, naar Præsten læste sin Messe. Han fortæller tillige, at Jorden var et smærtestillende Middel, standsede Blødning, fremskyndede Fødsel og virkede som Modgift: et Bæger lavet af den lemniske Jord vilde straks gaa i tusind Stykker, naar man kom Gift i det.

Der er ikke stor Grund til at forfølge Beretningerne videre, de bringer intet nyt. Da Tozer i 1890 besøgte Stedet ved Kotchino, hvor Jordarten graves op, lavede man endnu Bægere og Tabletter der, saaledes som man havde gjort det Aarhundreder forud. Stedet havde holdt sig næsten ganske uforandret og Skikkene ogsaa, omend man nu tog mere Hensyn end tidligere til, at der boede baade en kristen og muhammedansk Befolkning der. Man gravede kun den 6. August, Grækerne offrede Fisk, Tyrkerne stadig et Lam. Om Bægrene fortæller Tozer, at de paa fem Steder forsynedes med Gouvernementets Stempel, og at Indskriften stadig var den, som Worm allerede havde læst „tin imachtum“.

Nu er Stedet udlagt til Agerland og der er ingen Fabrikation mere, hverken af Pastiller eller Bægere. Skönt en Del af Øens Befolkning maa have deltaget i Cereemonierne, er disse ganske glemte. Forespørgsler som jeg i 1914 lod foretage paa Stedet, gav intet-somhelst Resultat.

Lidt efter lidt var Terra sigillata-Pastillerne blevet et Universalmiddel, der navnlig anvendtes mod Pest og Blodgang, de store Farsoter, der hærgede Europa i tidligere Tid. Om nu Lemnos ikke har kunnet overkomme Fabrikationen eller om de ægte Pastiller efterhaanden er blevet for kostbare for Menigmand, vides ikke. Maaske har man ogsaa tabt Tiltroen til dem, det er nemlig sikkert, at Venetianerne misrekommanderede dem, samtidig med at de skruede Prisen op. Det viser sig ogsaa, at noget ind i Middelalderen, vel omtrent i det tolvte—trettende Aarhundrede, begyndte man rundt omkring i Landene at erstatte det oprindelige Præparat med andre mere hjemlige Lerarter. Der indførtes nu hvide og gule Tabletter, men de røde regnedes til en meget sen Tid for de stærkeste. Formen og Størrelsen var stadig som de oprindelige lemniske og de forsynedes ogsaa med et Stempel, oftest Lokalite-

tens heraldiske Mærke. Med nogle ganske faa Undtagelser er det karakteristisk for disse Pastiller, at religiøse Forestillinger ikke er knyttede til dem. De fabrikeredes saa mange Steder, ja næsten i hvert eneste Land, saa det bliver umuligt at opregne alle Mærkerne. Mange af Tabletterne kom heller aldrig i almindelig Brug, derfor skal kun nogle enkelte omtales her.

Som ovenfor nævnt udførtes lemnisk Jord til Italien og det var dette Land, der først greb Fabrikationen an. Man kender derfra Terra Sessana, Toccarese, Fiorentina og Orcana. Mest berømt blev dog Malteserjorden, der sloges i Tabletter, der paa Forsiden prydedes med et Billede af Apostlen Paulus med Slangen, paa Bagsiden med et Malteserkors. Forsidens Mærke hentydede til Beretningen i Apostlenes Gerninger om Slangen, der vilde bide Paulus. Han tog dog ingen Skade. Jorden var hentet fra en Hule, i hvilken Paulus siges at have boet og Folketroen ansaa Jordarten for gavnlig mod Slangebid, uden at det dog kan bestemmes, om denne Anskuelse er oprindelig eller ej. Hasluck, der er en overmaade sagkyndig Mand i dette Tilfælde og som jeg skylder stor Tak for velvillig Hjælp, mener, at Jorden næppe er kommet i Brug för Malteserridderens første Optræden, og han anfører, at Kirken der paa Stedet først blev bygget 1606. Tabletter af Malteserjord fandtes dog ogsaa i andre Former, forsynede med f. Eks. Skt. Johannes (Rev: Stormesterens Vaaben) eller en Eremit, tilbedende Korset (Rev: et tremastet Skib.) Tabletterne var hovedsageligt et Middel mod Bid af giftigt Kryb, men de har vel næppe haft synderlig Betydning udenfor Malta selv, ti Folkesagnet siger, at alle Slinger blev giftfrie, efter at Paulus var blevet bidt. Malteserjorden anvendtes ogsaa til Krus. Worm omtaler et saadant med Indskriften DIVINO HOC PAVLI ANTIDOTO ATRA VENENA FVGABIS. Det er smykket med Krybdyr i Relief og det vilde springe i Stykker, naar der heldtes Gift i det. Baade Tabletter og Krus dannede en betydelig Handelsartikel.

En farlig Medbejler til dem dukkede op, da de tyske og østrigske Byer begyndte at fabrikere Konkurrenceprodukter. Virkelige Fabrikationscentra dannedes i Böhmen, Schlesien og Østrig, og de to Præparater Terra liegnicensis og Terra strigoniensis førte en hidsig Kamp om Førerstillingen, navnlig i Landene nord for Alperne. Den første stammede fra Byen Liegnitz i Schlesien, medens Strigenserjorden skulde (efter ældre Forfattere) komme fra

en anden schlesisk By, Striegow. Hasluck sætter imidlertid Strigow lig den ungarske By Gran og meddeler efter Zedler, at Fabrikationen begyndte 1578, altsaa paa et Tidspunkt, da Gran var i tyrkisk Besiddelse.

Strigenserbjorden var gullig, fed og klæbrig, den smeltede i Munden som Smør og kaldtes Solfedt, *Axungis solis*. Den fandtes i St. Georgsbjærgets gamle Guldgruber (☉ er Tegnet baade for Solen og Guldet) i Forbindelse med Svovlguld. Liegnitzerbjorden forekom som hvid, rød og graa, og da den fandtes sammen med Svovlsölv, kaldtes den Maanefedt (☽ = Sölv = Maane). Liegnitzerpastillerne havde en flakt Ørn som Mærke, men Striegows Stempel var tre Bjerge, en direkte Hentydning til Findestedet.

Det var netop de schlesiske Lergruber, der leverede Materialet til de Krus, der var i Hvermands Haand i Renæssancetiden. Krus af Malteserbjorden omtales som nævnt ogsaa, men om noget er bevaret til vor Tid, ved jeg ikke. Tanken, der laa bag ved Fabrikationen, fremsættes 1693 af Johan Schröder, idet han siger, at hvis man lader Vin eller Vand staa hen i Terra sigillata-Krus, gaar Lerartens Egenskaber over paa det flydende Indhold. Det folkloristiske Moment er erstattet af et kemisk. Worm skriver mere almindeligt, at Krus lavede af böhmisk Terra sigillata har de sædvanlige Egenskaber, og om Krus af sessansk Jord, det ovenfor omtalte italienske Præparat, skriver han, at de er udbredte over hele Italien.

I hele Renæssancetidens Tankegang ligger der en Tvivl om Rigtigheden af det overleverede. Den har ogsaa gjort sig gældende overfor Krusenes Virkninger. Ellers var man vel ikke tyet til Dyreeksperimenter, saaledes som det fremgaar af en Bog som Striegows Magistrat lod Lægen Johannes Scultet Montanus skrive som Anbefaling for Stedets Præparat. Bogen udkom 1585, blev optrykt 1610 i Udgave ved Striegows Stadsfysikus Jonas Daniel Coshwitz. Man prøvede Tabletterne paa Hunde, efter at disse først havde faaet Gift, og de viste sig gode. Hundene levede videre uden at have taget Skade. Og da man jo ogsaa gav Mennesker Gift, maatte der ogsaa gøres Forsøg paa disse. Fyrst Wolfgang af Hohenlohe, Herre til Langenburg, havde ladet Landevejsrøveren Wendel Thumbhardt kaste i Fængsel, og da han var overbevist om sine Misgærninger, skulde han hænges. Wendel havde imidlertid hørt om den striegiske Jords mærkelige Egenskaber som

Modgift og han maa have vidst, at nogle troede paa dem, andre ikke, ti han tilbød at sluge den stærkeste Gift, man kunde skaffe og derefter at indtage den striegiske Jord; for at man kunde erfare, om den kunde hjælpe ham. Slap han derfra med Livet, skulde man lade ham fare med Fred uden at fuldbyrde Dommen.

Man gik ind paa hans Forslag. Fyrst Wolfgang inviterede sin Fætter Grev Georg Friederich af Hohenlohe og hele Adelen til at overvære Handlingen. Man lagde ikke Fingrene imellem, for Wendel fik halvanden Drakme (ca. 6 gram) sublimeret Kviksölv i Rosenkonfekt og derefter en Drakme striegisk Jord i gammel Vin. Fysikus Georg Pistor og Apoteker Johan Lutzen, der stod hos, observerede, at Wendel fik nogle frygtelige Mavekneb og at Giften pinte og plagede ham svarligen, men han stod sig, og det sølle Skrog, som Beretningen kalder ham, blev overgivet til Familien. Den striegiske Jord havde staaet sin Pröve, og et Dokument om den höjtidelige Begivenhed blev udstedt 25. Januar 1581 paa Langenburg.

Det maatte være rimeligt, at Danmark var med blandt de Lande, der producerede Segljordstabletter. Ler fandtes jo overalt. O. Worm omtaler ogsaa Terra sigillata stammende fra flere Steder indenfor det danske Monarki. Den fra Færøerne var hvid, let, skør og virkede adstringende, medens den fynske, der havde noget nær de samme Egenskaber, var gul. Bornholmerjorden fandtes som hvidliggraa og som sort. Den kunde taale Ild og i Skaane lavede man Smeltedigler af den. Paa Sjælland fandtes ved Helene Kilde en Lerart „som synes at have stort Slægtskab med Terra sigillata“. Den var graa, men ofte gullig, da den var tilblandet Okker. Worm omtaler andre gule Jordarter som kommende fra Skanderborg (Ochra Scanderburgica lutea) og fra Island. Skanderborgpastillerne havde et Stempel, en Rose, der dog neppe havde heraldisk Betydning.

Det skulde ikke undre mig om nogle af disse Tabletter var bevarede til vor Tid. Selv har jeg for faa Aar siden köbt Terra sigillata paa et Köbstadsapotek, hvor Pastillerne endnu solgtes til Omegnens Befolkning til Brug ved Kreaturvask. Men et Stykke fra Worms Tid, dannet af jysk Segljord — Terra cimbrica — er bevaret i Nationalmuseets anden Afdeling. Det er dog ikke en Tablet, men et lille Mariabillede, der bærer Kristusbarnet paa Armen. Hvis man ikke havde en gammel Overlevering an-

gaaende det Sted, som Figuren stammer fra, vilde det have været nærliggende at sætte den i Forbindelse med den saakaldte „Maria-Mælk“, en Form for Segljord, der udgravedes i en Hule nær ved Bethlehem, paa et Sted, hvor Jomfru Maria skal have overnattet med sit Barn. Jorden fra denne Hule formedes som Tabletter og stemples med den korsfæstede eller som Mariæbilleder, Kors eller lignende kristelige Symboler. De benyttedes som mælkedrivende Middel. Der er imidlertid ingen Analogislutning mulig mellem disse Ting og det lille Mariabillede, ti Worm giver meget fyldige Oplysninger ikke alene om denne cimbriske Jord, men ogsaa om den lille Statuette selv.

Han siger nemlig, at man ved Björnshoved finder to Slags Jord, en gul og en graa, der begge har nogenlunde Terra sigillatas Egenskaber, som han dernæst beskriver. Desuden meddeler han, at han som Gave fra den velædle og velærede Fru Birgitte Thott fra Tureby har faaet en lille Figur, 3 Tommer høj, forestillende den hellige Jomfru, bærende Barnet paa Armen. Han giver tillige en ganske ubestemt Oplysning om, hvem der har forfærdiget den, og han tvivler ikke om, at den har Kraft til at modstaa skadelige Indvirkninger og til at fremkalde Sved, særligt ved Blodgang og anden Diarrhoe.

Overalt havde Terra sigillata vundet Tiltro, og der maa altsaa være en eller anden primitiv Forestilling, der senere er bleven glemt, men som har begrundet den Tillid, som Lerarten nød. Vil man søge den frem, har man kun de ældste Beretninger at holde sig til, de senere er udsmykkede med Betragtninger, der skyldes Indvirkning af de forskellige Tidsperioder. Først Stedet, hvor Jordarten findes. Det er et paafaldende Sted, noget af en Naturmærkværdighed. Höjen, hvori Jordarten findes, er rødlig, den har tildraget sig alles Opmærksomhed, naar man kom forbi, for den har ingen Plantevækst udover nogle enkeltstaaende Træer og den ser ud som afbrændt. Og saa har den haft det mærkværdige, at den har indeholdt en farvet Lerart, som det dog har kostet Besvær at faa fat i, den skal skaffes frem fra det indre, halvthundrede Mand maa der til for at skaffe den ovenliggende Muldjord bort, eller den maa hentes dybt inde i en Hule. Det er altsaa ikke den overfladiske, urene Skorpe, der her er Tale om, man er endnu

dybere inde, inde ved selve den moderlige Jord, der maa hentes frem under forskellige Ceremonier.

Mærkeligt ens er de gamle Beretninger. Galens og Belons er i Realiteterne det samme, men det meddelte er farvet af to forskellige Religionssystemer. Hos Galen ofres der Korn, der lægges paa Jorden og vel altsaa er viet den, da der ikke tales om noget Alter. Hos Tozer og Belon offerer Grækerne Fisk og Tyrkerne et Faar, men hvad disse Offre har betydet, skal jeg ikke udtale nogen Mening om. Fiskene har sikkert været Fastespise, og Faare- eller Lammekød er Tyrkernes daglige Kost — man ser endnu overalt i Orienten, hvorledes det steges paa et lille transportabelt Spid —, Forholdene er i dette Tilfælde folkloristisk set uklare. Vi maa søge længere tilbage endnu og har da kun Dioscurides' Udsagn om at Gedeblod blev tilblandet Præparatet, noget der peger tilbage til meget gammel Tid. Det er vel ikke urimeligt at antage, at dette Blod har stammet fra et paa Stedet slagtet Dyr, et Offerdyr, og vi maa da undersøge, hvad Betydning Offeringen af en Ged havde, og til Ære for hvem den skete. Gedeofferet var vel nok det almindeligste i Grækenland. Det findes afbildet paa talrige Gemmer og større Relieffer og var særlig knyttet til Afrodite, Dionysos og til flere af de mere sekundære Guder for Lægekunst (Apollo Karneius, Apollo Epikurios o. fl. a.). Ogsaa Venus pandemos havde en Buk som Symbol. Alt i alt har vel Geden her været et Frugtbarheds-symbol, men det maa rigtignok erindres, at Frugtbarheden og navnlig Naturens Foryngelse ved Foraarstid ofte i Folkemedicinen parallelliseres med Overgangen fra syg til sund Tilstand, med Helbredelsen.

Endvidere peger Brugen af Gedebukkeblodet direkte i Retning af, at det var Moder Jords fornyende, helbredende Egenskaber, som man søgte at udnytte. Bukken er nemlig et Underverdenens Dyr. Naar Hermes fører de Døde ned og naar han optræder som Frugtbarhedsgud, ledsages han af Dæmoner i bukkelignende Skikkelse. Selv havde Dyret ogsaa magiske, helbredende Egenskaber; var det sygt, kunde det kurere sig selv ved en Aareladning, idet det rispede sig i Huden med en Brombærtorn. Og ligesom det — som Sydebuk — kunde tage al Verdens Synd paa sig, saaledes kunde det optage Sygdom i sig, det kunde rense andre. Allerede Varro skal have sagt, at Gedebukke aldrig er raske. Pseudo-Dioskurides

(4. Aarh. e. Kr.) angiver, at Bukkeblod kan anvendes med Held mod Blodgang og Gift.

Søger man tilbage, kan man paavise, at alle de primitive Lægemidler stammer direkte fra den omgivende Natur. Det gælder de overtroiske Midler (f. Eks. Amuletterne) og dem der formedes som Medikamenter til Indgift. Erfaringen lærte Mennesket Virknin-gen og vi er nu i Stand til at bedømme, hvad der er sket med den lemniske Jord.

En Høj har adskilt sig fra Omgivelserne ved sit sære Udseende og tildraget sig Vejfarendes Opmærksomhed; ved Gravning har den vist sig at indeholde en Lerart af paafaldende Udseende. Ved at smage paa denne, lærte man, at den kunde foranledige Forstoppelse, og Anvendelsen mod Diarrhoe fik derved sin praktiske Begrundelse. Da Diarrhoe er et ledsagende og hyppigt Symptom ved mange Forgiftninger, navnlig saadanne, der skyldes fordærvede Næringsmidler (de almindeligste), fik Terra sigillata Ord for at være et Middel mod Gift, og man begyndte nu en Fabrikation, oprindelig af Pastiller, senere af Bægere og lignende, til hvilken man knyttede Ceremonier, der ogsaa kendes andet Steds fra, hvor der er Tale om i egentligste Forstand at udnytte vis medicatrix naturæ, i dette Tilfælde den Jord, hvorfra alt stammer og som alt vender tilbage til.

At Krusene sprængtes, naar de kom i Berøring med Gift, finder sin Paralel i, hvad der siges om en Række Ædelstene. Uden at have anstillet særlige Undersøgelser derover, vilde jeg tro, at det er en symbolsk Betegnelse for Tilintetgørelsen. Ved at ødelægge Giften gaar Kruset ogsaa fuldstændigt til Grunde.

LITTERATUR

F. W. Hasluck: Terra lemnica. Annual of The brit. School at Athens XVI. 1909—10.

Museum Wormianum. 1655.

J. Schröder: Medicin-chymische Apotheke. Nürnberg 1685.

M. Höfler: Die volksmed. Organotherapie. 1908.

C. J. S. Thompson: Terra sigillata, a famous medicament of ancient times. XVII.th. International Congres of Medicine, London 1913, Section XXIII. History of Medicine. London 1914. p. 433.

II. DET HELBREDEDE SKRIDT

Ingvor Ingvorsen siger i sine Fortællinger om gammelt sjællandsk Bondeliv (Danmarks Folkeminder 20, p. 174) at naar ældre Folk fik ondt i Lænderne, hed det: „Du ska traades for Lændeværk“. Den syge lagde sig ned paa Maven og saa gik een — helst en ung Pige — rundt paa Lænderne og traadte ham. „Saa-dan hed det sig, at der skulde göres; jeg har aldrig selv set det“. Optegnelsen stammer fra Køgekanten og Skikken regnes at være ret godt kendt i Midtsjælland, men de — forøvrigt meget faa — Oplysninger om den, som jeg har kunnet skaffe mig, slutter sig nøje til den meddelte Form. „At traade for Lændepine“ er en i de Egne velkendt Talemaade, men ingen har set Skikken blive udført om jeg saa maa sige i Praksis. En Meddeler (Dortea P.) fra Nilöse ved, at en Kone, der har faaet 7 Dreng, kan traade for Lændepine. Andre Oplysninger har jeg ikke kunnet faa, og ved at gennemse en Del udenlandsk Litteratur har jeg heller ikke fundet Skikken omtalt, hvad der dog maaske skyldes, at jeg har søgt paa urette Steder; det vilde i Virkeligheden være utænkeligt, at en Skik, der en Gang maa have været alle Folkeslags Eje, fordi den bundes i nogle af Menneskets mest primitive Forestillinger, ikke skulde være omtalt et eller andet Sted. Kun i Orienten er Skikken i Brug den Dag i Dag, hvad jeg af Selvsyn ved.

Man behøver ikke at gaa længere end til Skutari for at se den. De ekstatiske Andagtsövelser, som de hylende Dervischer hengiver sig til, efterfølges af en Helbredelsesceremoni, som er af ganske lignende Art som den ovenfor beskrevne. Ligesom Scheiken er Lederen af Hylekoret — eller rettere af Sangerkoret, ti det er en bestemt Melodi, der gentages —, saaledes er han ogsaa den, der helbreder. Han angiver Kadencen og Tempoet, der fra en jævn sindig Fart stiger til Orkanens Hastighed, saa at kun enkelte af Trosbekendelsens Stavelser høres som rytmisk faldende Hammer-slag, han leder Stemmemnes Styrke fra en blid Inderlighed til Stormens Rasen og dirigerer de to Sangere, der med saa klare Stemmer synger Profetens Lov, at de skærer igennem Hylene, og han vandrer tilsidst, forsigtigt trædende paa Laar og Knæhas, henover de syge Börn, der, anbragte paa Gulvet ved Siden af hinanden, danner en lang Række fra Mihrab ud i Salen. Mödrene styrter til, løfter Börnene op og lover Allah, der nu har givet dem Sundheden

tilbage. En ejendommelig Ceremoni er forbi, en af dem, man aldrig glemmer. Aar efter at man overværede det sære Skuespil, har man endnu den rytmiske Sang i Øret og kan endnu se Deltagerne styrte om med Fraaden skummende for Munden og Legemet rystende i Krampe. Dybt Indtryk gör ogsaa Forventningen i Forsamlingen inden at „de helbredende Trin“ finder Sted.

Medens Folkemedicinens Kure meget ofte har et Islæt af den officielle Medicin, er der her den Modsætning til Stede, at Kuren intetsomhelst har med videnskabelig Medicin at gøre. Der er ikke her Tale om nogen primitiv Form for Massage eller hvad det nu kunde være. Det er en Behandling, der helt og holdent hviler paa overtroiske Forestillinger, der øjensynlig er af meget høj Ælde. Hvor langt disse gaar tilbage, vil der senere blive Lejlighed til at undersøge, naar Kurens enkelte Bestanddele er analyserede. Er man ikke klar over disses Betydning, vil man ikke kunne forstaa hvad det drejer sig om.

Elementardelene er ikke mange, kun to, en ung Pige og Foden, der træder. Mennesker optræder meget ofte i Folkemedicinen, dels som Symboler og Repræsentanter (f. Eks. Formularernes tre Kvinder, tre Mænd) dels som aktivt udførende Handlinger (Offringer, Besværgelser etc.). Men desuden spiller Mennesket en stor Rolle som direkte helbredende, man kunde næsten sige som Droge. Der er snart ikke den Del af det, der ikke er blevet anvendt medikamentelt, nævnes han saaledes Hud, Haar, Negle, Spytt, Sved, Urin, Ekskrementer, Knogler o. a. En Del af disse anvendes tillige som pars pro toto i Offermedicinen, men det skal ikke behandles her, hvor der kun skal göres opmærksom paa, at der foruden den rent medikamentelle Virkning tillægges det menneskelige Legerne som saadant visse magiske Egenskaber, navnlig foryngende og helbredende. Det typiske Eksempel er vel Abisag fra Sunem (Kong. B. I, 1) der lagdes til Kong David, der var blevet gammel og til Aars, saa at han ikke kunde holde sig varm, men maatte dækkes til med Klæder. Disse magiske Egenskaber findes ogsaa ved enkelte Legemsdele, navnlig Haanden og Foden. For Øjets Vedkommende gælder andre Forhold.

Naar Forskriften for Kuren nævner, at den skal udføres af en ung Pige, er vi inde paa det mere specielle. Man tör nok gaa ud fra, at den unge Pige her er ment som Jomfru d. v. s. det uberörte Individ, saaledes som hun saa ofte optræder i Folkemedicinen.

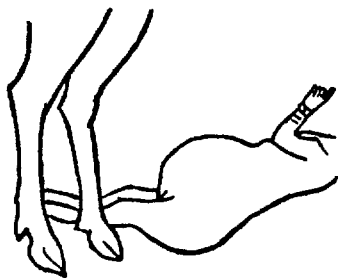
Den til Grund liggende Tanke er, at den aandeligt set reneste er de sygdomsfrembringende Dæmoner velbehageligst og derfor mest skikket til at bringe Kuren til Udførelse. Eksempler herpaa kan anføres i Mængde, men mange af dem er ikke rene, men iblandede Symbolik af anden Art, f. Eks. vedrørende Frugtbarhed. For at tage et enkelt, der vedrører Medicinen, kan nævnes, at man lod unge, nøgne Kvinder pløje Furer omkring Byerne under den sidste Koleraepidemi i Rusland. Man ser let, at denne Skik, der ellers er velkendt som brugt til at fremme Markernes Frugtbarhed, her er bragt i Anvendelse med specielt medicinsk Formaal. Tanken har vel været den at danne et Hegn, en Forhindring mod Sygdommens videre Udbredelse, eller maaske at selve Jorden skulde beskytte, den optager jo Sygdomsstoffet i sig, naar det graves ned (sml. Gravens Betydning), benyttes som Medikament og magisk Middel og beskytter Mennesket paa mange Maader.

Erindres maa det dog, at Frugtbarhedsbegrebet ofte i Folke-medicinen tages i noget andet Betydning end ellers og hyppigt kommer til at betegne en Fornyseelse eller en Foryngelse, hvad der saa igen overføres paa den syge og den sunde Tilstand. Og dette spiller netop en meget betydelig Rolle i Spørgsmaalet om „det helbredende Trin“.

I Virkeligheden er det nu ikke Foden, men selve Trinnet, Skridtet, der har Betydning for Kurens Udførelse. Rent anatomisk set er Foden jo den Legemsdel, der normalt er i Berøring med Jorden, det er derfor saare naturligt, at Folketroen ogsaa drager dette Organ ind under sin Symbolik og udstyrer Nisser og underjordiske — dem, der hører Jorden til — med brede flade Fødder, der giver dem en vraltende Gang. Og selv i højt udviklede religiøse Systemer omtales Foden (Skridtet, Trinnet) som havende magiske, helbredende Virkninger, snart overfor Sygdom, snart i Henseende til Frugtbarhed. Af det Materiale, som M. Höfler har samlet (Ein alter Hulritus, Arch. f. Gesch. der Medizin. VII, 1913, 14.) plukker jeg nogle Eksempler ud, dels knyttede til Guder, dels til deres ledsagende Dyr. Den Hest, der trak Asklepios Vogn, helbredte en lam ved et Spark. Kentauren Chiron var lægekyndig, Dionysos omtales hos Plutarch som havende en Tyrefod, og Kvinder, der ønskede Børn, tilbad ham. Den germanske Gudinde Berchta „med Foden“, der paa fransk Grund genfindes som „la reine Berthe au grand pié“, og om hvem Folketroen anfører, at hun stamper, op-

træder som Fødselshjælperske. I det hele peger de fleste Optegnelser i Retning af, at det helbredende Skridt oprindelig har været en Maade, der anvendtes for at fremme Fødselen. Höfler anfører flere Eksempler, der støtter denne Tanke, omend han kun kan paa vise et eneste Sted, Estland, hvor Ægtemanden skridter over sin Hustru, naar Fødselen ikke skrider rask nok frem. Pudsigt er det, og vel et Minde om det samme, naar Ægtemanden paa Rügen (1781) kaldtes Trede-Vagel = Træde-Fugl.

Skikken har altsaa været kendt i den klassiske Oltid, men den gaar langt længere tilbage endnu. Den er vel overhovedet en af de allerældste folkemedicinske Skikke, der kendes. Beviset er den palæolithiske Knogle, der bærer det berømte indridsede Billede, der kaldes „la femme au renne“. (E. Piette. L'Anthropologie VI, 1895, Tavle V. 4). Der er afbildet en Scene, der foregaar udenfor en Hytte. Paa Jorden ligger en lille højfrugtsommelig Kvinde (i Fødsel?) og over hende springer et mægtigt Rensdyr. I Rummet mellem Kvinden og Dyret er afbildet et Horn, der vel maa tolkes som et Apotropæon.¹ Der er neppe nogen Tvivl om, at dette er en Fremstilling af det helbredende Skridt som fremmende en Fødsel.

Det vilde have haft sin store Interesse at forfølge Hjortens folkemedicinske Betydning, den traadte meget tidligt ind i Stedet for Rensdyret og har en Paralel i Elsdyret. Netop den var det til Dionysos viede Offerdyr og det var et af de Dyr, der spillede den allerstørste Rolle ved alle Procedurer, der skulde fremme Frugtbarheden. Ogsaa som Medikament forefindes Dele af Dyret lige til den allerseneste Tid. Men det vilde føre alt for vidt, ikke mindst fordi dette Afsnit er overordentlig stort. Mere nærliggende vilde det ogsaa være at se, om den saa uhyre almindelige Forringelses-tendens havde gjort sig gældende her som saa mange andre Steder i Folketroens Skikke. Selve Skikken kan vel ikke forringes, den bestaar jo blot af et Skridt udført af et mægtigt Individ henover et svagere. Mindre kan det ikke være. Forholdet er et andet, naar der tales om Foden. Den erstattes af Fodsporet og i sin Tid

¹ Paa hosstaaende Billede er saavel Hytten som Hornet udeladt.

af Stövlen, og begge er mægtige Frugtbarhedsmidler. Man kaster Sko efter de nygifte, at de kan vorde frugtbare og formere sig, og sammen med Skoene følger Ris og Korn (Tyskland, Storbritannien og i antik Tid i Grækenland). Fodsporets Betydning er den samme og kan forfølges fra Indien over Tyrkiet, Grækenland, Rom, de germanske Lande, og har været særlig udbredt i Frankrig.

Undersøgelsen har vist, at det helbredende Trin oprindelig har været anvendt i Fødselshjælpen, dernæst som Frugtbarhedsfremkalder og endelig som Middel mod Sygdom. Det er ikke nogen speciel Kur mod Lændegigt, men mod enhver Lidelse, idet Helbredelsen sættes analog med en Genfødelse eller i det mindste med en ny Tilstand.

III. EN MÆRKELEG KUR

Den folkemedicinske Fremgangsmaade, som K. Carøe omtaler i sin Afhandling: En mærkelig Kur (Dst. 1920, p. 147) er i al sin Simpelhed dog temmelig sammensat, idet den bestaar af flere forskellige Momenter, der hvert har sin Betydning. Der kan i dette Tilfælde, som saa ofte, hvor en Række Handlinger er knyttet sammen, strides om, hvorvidt Optegnelserne virkelig gengiver hele Fremgangsmaaden. Den menneskelige lagttagelsesevne svigter saare let og man kan sikkert være vis paa, at alene det, at en nogen Kvinde er løbet gennem Kirken, har været tilstrækkeligt til at mange af de tilstedeværende ikke har lagt Mærke til, hvad hun egentlig har foretaget sig. De Carøeske Beretninger er vel parallele, men følges dog ikke helt ad; for mig staar det som om den fra 1680 ikke blot er den ældste, men ogsaa den, der giver bedst Besked, men selv den maa fuldstændiggøres med de andre Fortællinger, ellers bliver det neppe muligt at give en Forklaring med et lille Præg af Sandsynlighed. Og det var dog det, der her skulde prøves paa.

Et Gennemsnit af det meddelte viser, at Proceduren bestaar i: 1) en Kvinde klæder sig nøgen i Vaabenhuset, 2) løber op til Alteret, hvor hun slaar tre Gange i Bordet og 3) udtaler nogle Ord.

Der er her at lægge Mærke til, at hele Handlingen finder Sted i en Kirke, altsaa paa et helligt Sted. Vaabenhuset regnes ikke med til Helligdommen, derfor kan den syge tage sine Klæder af der, og hun er da i den Tilstand, i hvilken det sømmer sig at træde frem

ved de Handlinger, der er rettet mod det overnaturlige, eller naar man vil öve Trolddom. Patienten træder derefter ind i Kirkerummet, og Dören faar her den samme Betydning som naturligt dannede Aabninger har i Kure med Formaal af anden Art. Enhver har hørt om at krybe gennem en Tveje eller gennem (under) en Græstörv for at blive befriet for Sygdom. At feje et Barn over en Dörtærskel hörer ogsaa herhen, for blot at nævne de Ting, der hyppigst forekommer i dansk Folkemedicin. Men forøvrigt findes i Optegnelser fra andre Lande Stof, der gör det sandsynligt, at ethvert naturligt, større og paafaldende Hul har kunnet anvendes til dette Formaal, f. Eks. Huller i Klippeblokke, der her i Landet (og andet Steds) erstattedes med Rummet mellem Overliggeren og Sidenstenene paa vore Kæmpehöje. I det store Materiale H. F. Feilberg har samlet (J. O. Art. nøgen) omtales Husdöre og Vinduer foruden de ovennævnte Ting. Denne „Kryben under“ eller „Gaaen igennem“ er Symbolet for at der sker en Forandring med den paagældende. Han forlader sin hidtidige Tilstand for paa den anden Side af Dören (Græstörven, Tvejen) at begynde et nyt Liv, rensat for de tidligere Plager og Kvaler. Der er sket en Genfödelse.

Denne Tanke er velbekendt og saa udbredt, at den næsten danner et særligt Afsnit indenfor Folkemedicinen. At den ogsaa slaar til for Incontinents-Kurene viser sig blandt andet ved at en hel Gruppe Kure mod samme Sygdom er knyttede til Graven. Jysk Ordbog bringer ogsaa her et fortræffeligt Materiale. (Art: at ligge tör): Man lader en Flaske med den Syges Urin følge et Lig i Graven, man lader sit Vand i en Grav o. s. v. Efter at Moder Jord har opslugt det sygelige Element, kan et nyt og bedre Liv begynde.

Resten af den her omhandlede Skik er en ren Offerhandling, men Offeret er rigtignok saa kummerligt som vel mulig, kun bestaaende af tre Slag i Alterbordet, altsaa i Virkeligheden kun en symbolsk Handling. Velkendt er i hvilken Grad Offeret blev ringere og ringere ned gennem Tiderne. En Del traadte i Stedet for et Hele (pars pro toto) og i en Mængde Skikke blev kun den symbolske Handling tilbage som eneste Rest af en højtidelig og omstændelig Procedure. Men ogsaa i dette Tilfælde har Offeret beholdt sin sædvanlige Hensigt, dels at forsone de overnaturlige Magter, dels at vinde den personlige Fordel, som det er at blive

af med en yderst ubehagelig Sygdom, der enddå kunde gøre en latterlig i Naboens Øjne.

Kuren ender som saa mange Offringer med en Besværgelse, men denne er ikke af almindelig Art. Hyppigst indeholder den Slags Formularer en forblommet Hentydning til det, som er Tanken i det hele (Blodstandsning, Vrid. e. lign.), eller en Omskrivning af det, ofte indpakket i et magisk, uforstaaeligt Apparat af sæere Vendinger, forvanskede Ord (Navne) eller lignende. Her er Formularen knappet af til det mindst mulige; af praktiske Grunde, tør man vel sige. Der har næppe været Tid eller Lejlighed til en længere Formular, naar den syge stod splitternögen foran Alteret. Derfor blev Ordlyden kun en yderst kort Omtale af det, der var i Vejen, af den sygelige Tilstand. Mere behövedes der vel heller ikke.

Mærkeligt er det, at der ingen Optegnelse findes om at mandlige Individuer har benyttet Kuren. Sygdommen findes hos begge Kön, saa det er maaske en Tilfældighed, hvis da denne Kur ikke udelukkende har været Kvindens Eje.

Sært er det ogsaa, at Skikken ikke synes kendt udenfor Danmark (Norden?). Gennemsyn af en betydelig Mængde folkemedicinsk Litteratur fra mange Lande og Folkeslag har ikke bragt en eneste herhenhörende Optegnelse for Dagen. I andre Lande, navnlig de germanske, synes Skikkene, der er knyttede til Graven, at være de overvejende.

Folkemedicinen personificerer i Reglen Sygdommene. Man ser Feberen komme, taler om Pesten, Kolden og lignende. I den „mærkelige Kur“ er der ikke Tale om nogen saadan Personifikation, men Sygdommen opfattes som et noget, et Hele, en Enhed, der kan fjærnes. Et lignende Forhold kan findes ved Tilstande, hvor et enkelt Symptom er det alt overvejende i Lægmandens Betragtning.

Spørger man endelig om hvorvidt Kuren er gammel eller forholdsvis ung, er der at svare, at Offringerne jo gaar tilbage til hedensk Tid, medens den Tanke ved symbolske Handlinger at opnaa en Genfödelse er opstaaet paa et forholdsvis sent Tidspunkt af den menneskelige Kultur. Den vide Udbredelse Genfödelsesskikkene har i Indien antyder, at der ikke her er Tale om noget særlig kristeligt Begreb.

ORIGINALTEGNINGERNE TIL WORMS MONUMENTA

AF

FR. ORLUF

I D St. 1919 S. 23 er Dr. phil. Marius Kristensen efter Undersøgelse af Haandskrifterne A M 366, 367 og 369 fol kommen til det Resultat, at „man foreløbig bør gaa ud fra, at de tre Hefter er (en Del af) Worms Forarbejder til sit store Runeværk, og at de skyldes en eller et Par af hans Hjælpere.“

For mange Aar siden er jeg ved Undersøgelse af de samme Haandskrifter — og tillige af A M 370 fol — kommen til mere bestemt Resultat og har i Aarenes Löb lejlighedsvis antydnet dette offentligt,¹ men uden nærmere Begrundelse. Denne synes da nu² at burde fremsættes.

Præsteberetningen fra Tvorup Sogn, Hundborg Herred i Thy anmelder en Runesten („findes vdi forskrefne sognekirck en stien med ronbogstafver paa“).³ I Worms trykte Værk henføres denne Sten imidlertid til „samme Herred“ som den i Værkets Rækkefølge forangaaende, nemlig Hunestenen fra Hvetbo Herred i Vendsyssel; Fejlen staar øjensynlig i Forbindelse med, at Worm urigtig betegner dette Herred Hundbo. I Monumenta er Rækkefølgen af Aalborg Stifts Runestene: 1 Hune, 2 Tvorup, 3 Brønderslev, 4 Vrejlev, 5 Hillerslev, deraf kun den sidste i Thy. Worms Manuskript (vgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 2370, 4to) har derimod med første Haand Rækkefølgen: 1 Hune, 2 Brønderslev, 3 Vreilev, 4 Hillerslev, 5 Tvorup; senere er efter Hune skrevet med andet

¹ Tidligst i Historisk Aarbog for Thisted Amt 1911 S. 60. I Sommeren 1912 har jeg skriftlig gjort den arnamagnæanske Kommission opmærksom paa det eksisterende Hovedbevis. ² Artiklen er skrevet 1919. ³ Saml. t. jysk Hist. o. Topogr. 4 R I 1911 S. 126.

Blæk „NB. Tuordrupense“, og de følgende Tal er rettet derefter; samtidig rettes i Manuskriptteksten til Tvorupstenen bl. a. Ordene „in provincia Hundboeherrit dicta“ til „in eadem provincia“. Worm har altsaa haft et Forlæg, der urigtigt havde Herredsbetegnelsen Hundboe i Stedet for Hundborg under Tvorupstenen.

A. M. 367 fol har Aalborg Stifts Runestene i samme Rækkefølge som Worms Manuskripts første Haand og har ved Afbildningen af Tvorupstenen følgende Tekst:

„Denne steen Findis Vdi Aalborg stiftt Vdi Ty i Hundboe herritt i Tuorup Kircke strax inden Kircke dörren“ osv.

Under Hunestenen har Forfatteren til A M 367 fol først skrevet „Hune Herritt“, men rettet dette til Huntboe, sandsynligvis efter at have set Ordet haandskrevet med „gotiske“ („tyske“, „danske“) Bogstaver, hvis e-Form let fejllæses som n, saa at der altsaa skulde læses Huetbo. Dette har forledet Worm til allerede i sit Manuskripts første Affattelse at skrive:

„Nomarchia Hundboeherrit a pago Hune nomen videtur sortita, et hic forsan ab *Hunnis*“.

Det kan altsaa paavises Skridt for Skridt, hvorledes den i A M 367 fol sidste af Aalborg Stifts Runestene, Nr. 5 Tvorup fra Hundborg Herred i Thy, paa Grund af dette Haandskrifts urigtige Herredsbetegnelse Hundbo flyttes i Worms Manuskript til Hvetbo Herred i Vendsyssel, idet ogsaa dette Herredsnavn misforstaas paa Grund af det i A M 367 fol foreliggende, og endelig med Worms senere Haand og derefter i den trykte Udgave rykkes op til Pladsen som Nr. 2 af Aalborg Stifts Runestene.

Herefter turde det anses for faktisk, at A M 367 fol har foreligget Worm ved Udarbejdelsen af Manuskriptet til Monumenta Danica.

Træsnittet af Tvorupstenen i Worms Monumenta S. 293 viser et Ord *akaliin*, som han i sin Omskrivning til „Læseruner“ gengiver *akaliin* og i Kommentaren *ankaliin*; paa sidstnævnte Sted tilføjer han: „Saaledes læser Jonas Schonvigius, der omhyggeligt har aftegnet dette og en stor Mængde andre Mindesmærker og ved mange har ydet mig kær Bistand“. A M 367 fol viser *ankaliin*; dette har altsaa foreligget Worm. Afgivelsen i Træsnittet skyldes utvivlsomt Træskærerens. Hvis nu Læsemaaden i A M 367 fol var rigtig, vilde den ikke bevise, at just dette Haandskrift er Skonvigs Arbejde, thi enhver autoptisk Gengivelse af en Runeindskrift kan

jo have det rigtige. Men Worm antyder jo selv, at Skonvigs Læsemaade maa staa for hans egen Regning, og i Nutiden vil ingen Runolog være i Tvivl om, at Læsemaaden i A M 367 fol er urigtig; da nu just denne Læsemaade henføres til Skonvig, kan der ikke være Tvivl om, at A M 367 fol er Skonvigs Arbejde.

Tegningen af Ulstrupstenen i A M 367 fol ses fremfor Afbildningen hos Worm (Gröndallense¹) at skyldes Selvsyn; overbevisende er Rammestregens Indbøjning foroven til højre (herald.) og Angivelsen af Afflisningen for neden til venstre (it.); at Tegningen ikke desmindre er Forlæg for Worms Træsnit, fremgaar af talløse fælles Fejl (der let konstateres, da Stenen er bevaret); atter her fralægger Worm sig Ansaret ved at nævne (S. 305), at han har Tegningen fra Skonvig.

A M 367 fol er saavel i H. t. Tegnematerialet (Blystift) og Tegningernes Udførelse efter Maal som til Haandskriften og Tekstens Sprog (dansk) og Opbygning efter fast Regel (Stenens Sted og Orientering, Materiale, Form og Størrelse, Folkesagn knyttede til Stenen osv.) i den Grad overensstemmende med A M 366 og 369 fol., at der efter min Mening ikke kan være Tvivl om, at de alle stammer fra samme Haand og da altsaa fra Skonvigs.

Han er født i Norge som Søn af Sognepræsten til Skonevik i Søndre Søndhordlands Provsti, Anders Jonssøn²; blev ¹³/₆ 1622 indskrevet ved Universitetet i Greifswalde under Navnet Jonas Andreæ Norwegus³. Ved Københavns Universitet blev han ifølge Matriklen indskrevet ²/₁₀ 1626 under Betegnelsen Jonas And[reæ] Schonvigius Norv[agus] Berg[ensis] ex academia Gryphiswaldensi.

A M 370 fol (ikke omtalt af Dr. Mar. Krist.), der i alle væsentlige Kriterier stemmer med 366, 367, 369 fol., i Hefkets Format fuldkommen nøjagtigt med 367 (begge 322×210 m. m.), og indeholder Bergens Stifts Mindesmærker, bærer paa Titelbladet Dateringen Bergen Anno 1626 og et af Bogstaverne *I S N* dannet Monogram, som utvivlsomt bør aflæses: Jonas Schonvigius Norvagus⁴.

Finn Magnusen: „Runamo og Runerne“ erkender S. 455

¹ M. D. 305. ² I. F. Lampe og D. Thrap: Bergens Stifts Biskopper og Præster I 176. ³ Kirkehist. Saml. 4 R VI 503. ⁴ Blandt Flaadens Skibspræster anføres som ansat ²/₃ 1628 Jonas Skonvigh Andersen Norvagus, identisk med ovennævnte (Kirkehist. Saml. 3 R. V 346).

Not. **, at „en stor Del af de ved Reskriptet af 1622 fremkaldte Tegninger findes i den arnamagnæanske Haandskriftsamling under Nr. 366 til 371¹ i Folio“; men han henviser her af Uagtsomhed til S. 439, hvor han har antaget dem for Kopier, i Stedet for til S. 449, hvor han erkender dem som Originaler. Tillige overser han, at Reskriptet af 1622 naturligvis ikke kunde fremkalde en Samling Runestensegninger i denne Form, men kun Enkeltberetninger fra hver sit Sted, og forsaavidt disse ledsagedes af Tegninger — hvilket ikke var beordret —, da fra forskellige Hænder, i forskellig Udførelse og Format og paa løse Blade, saaledes som Tilfældet er med de — forøvrigt yderst faa — Tegninger, der indkom som Bilag til Præstebereftninger². Først efter at disse Beretninger havde oplyst, hvor Runestene var at finde, og herefter — og efter Afgørelse af Udgiverspørgsmaalet — en Tegner var udsendt til de opgivne Mindesmærker med Instruks om ensartet Fremgangsmaade ved Afbildning og Beskrivelse (i dansk Sprog), kunde der fremkomme et Kollektivarbejde som det, vi finder i de arnamagnæanske Hefter. Henførelsen til 1622 forleder tillige Finn Magnusen til at tillægge Bertel Knudsen³ Forfatterskabet til det skaanske Hefte. Ved Affattelsen af den deskriptive Katalog over den arnamagnæanske Haandskriftsamling er Finn Magnusens delvis rigtige Observation S. 449 ladt ude af Betragtning.

Intet berettiger til at henhøre de fire Hefter til tidligere Tid end 1626, det bergensiske Heftes Affattelsesaar. Det laalandsk-fynske Hefte (366) kan dateres til Eftersommeren 1627⁴; da Worms Monografi over Strömonumentet 1628 benytter Skonvigs Tegning, synes det skaanske Hefte (369) affattet det foregaaende Aar og da vel i Midsommeren; samme Aars Forsommer synes da det jyske Hefte affattet, siden Worm endnu samme Aar siger⁵, at han har „samlet nogle Hundrede Runemonumenter, som skal stikkes i Kobber.“

Hefterne A M 366, 367, 369, 370 fol er altsaa Jonas Skonvigs Arbejde fra Aarene (sandsynligvis) 1626—27⁶.

¹ Nr. 368 og 371 stammer ikke fra Skonvigs Haand. ² Albert Holsts Samling af Runestensegninger, der nu er sammenlagt med Aarhus Stifts Præstebereftninger, er ikke indkommen til samme Sted og Tid som disse. Jfr. nedenfor S. 27 Not. 1. ³ Om denne se nedenfor, særlig S. 36. ⁴ Odensebispens Hans Michelsens Dagbogsnotits om, at han har anbefalet Jonam Andreae Norvegianum til Stiftets Provster og Præster angaaende Udforskning af Runemonumenter, er dateret 9. August 1627. ⁵ Epist. I 136. ⁶ Naar Worm 1629 i Brev

Worms Manuskript er kommet til det kgl. Bibliotek fra Hans Grams Bogsamling, hvor det havde Katalog-Nr. 118; formodentlig er det afgivet til Gram sammen med Worms Breve, dengang Udgivelsen af disse overdroges Gram *faa Aar för Köbenhavns Ildebrand 1728*, ved hvilken Worms efterladte Bogsamling gik til Grunde. Manuskriptets Omslag af middelalderligt nodebeskrevet Pergament svarer saa nøje til de fire arnamagnæanske Hefters¹, at de allerede af denne Grund maa antages at have hørt til samme Bogsamling og Hefterne dér at være behandlede som Appendiks til Manuskriptet. De maa da engang ved særskilt Udlaan være komne i Arne Magnussons Hænder — som saa meget andet — uden at være komne derfra igen og har sammen med hans Haandskriftsamling overlevet Ildebranden 1728.

*

*

*

Bertel Knudsens Forhold til Runestudiet er intetsteds fremstillet med fuld Udnyttelse af Materialet. Da Worms og Knudsens Breve foruden at opklare dette Spørgsmaal indeholder adskilligt af videre Interesse for Oldforskningens Litterærhistorie, fortjener de at oversættes i passende Uddrag.

Worms første Brev, som han i 31-Aars Alderen skrev til den et Par Maaneder ældre Bertel Knudsen, er fra 1619 og slutter saaledes²:

„Lad os nu styrke det med denne Begyndelse indledede Venskab ved gensidige Hilsener! Mig skal det ikke komme an paa; jeg skal traktere dig med Breve — rigtignok hungrige — i Overflod, for til Stadighed at kunne kvæge mig ved dine Musers Sødme. Vær derfor idetmindste forvisset om, at intet kan være mig mere magtpaaliggende end at lægge

til Kansleren (Ep. I 394) taler om endnu tilbageværende Runestene i Jylland, som Skonvig ventes at ville aftegne med lige Omhu, tænker han vistnok paa, at Præsteberetningerne fra Ribe Stift endnu ikke var indkomne; at det skulde vare 9 Aar endnu, inden de indkom, kunde han ikke vide. Disse 1638 indmeldte Runestene tegnedes da heller ikke af Skonvig, men af Laurits Bording, hvorimod de tidligere kendte Runestene fra Ribe Stift (Jelling I—II, Horne, Odum) findes i A M 367 fol.

¹ Dette havde jeg særlig Lejlighed til at bemærke, da jeg under Universitetsbibliotekets Sommerferie 1911 havde alle 5 Stykker samtidig til Brug paa det kgl. Biblioteks Læsesal. ² Brevets Anledning er at lykønske Knudsen til to af ham privat dimitterede Studenter veloverstaaede, om god Latinundervisning vidnende Eksamen. K. var da Slotspræst (fhv. Rektor) i Malmö.

mit Sindelag mod dig for Dagen ved Vennetjenester og Gerning. Hvad synes du om vore Runeindskrifter? er det ikke noget for din Gane? Jeg synes i alt Fald ikke, at de bør forsvinde i kimmerisk Mørke; imidlertid tør jeg ikke raade til at udgive dem undtagen i Samling med andre lignende Gravskrifter over gamle Helte og paa Latin, og det et smukt Latin. Maaske vil de engang takke dig for deres Frelse. Levvel¹ osv.¹

Den eneste Kvalifikation, Worm her fordrer af Udgiveren af Runeindskrifter, er Evnen til at skrive smukt Latin.

Som Følge af Worms Tilskyndelse forberedtes nu ved Samarbejde mellem Bertel Knudsen og Laurentius Asserous en Udgave af sjællandske Gravskrifter, som Asserous indsamlede. I et Brev af ^{11/7} 1621² beder Knudsen Worm om engelske og tyske Indskriftsamlinger til Brug for Forarbejdet paa Indskriftværket og lover at takke ham offentlig; Runeindskrifterne omtaler han ikke. Worm svarer 1. August.³ Han giver Raad om kritisk Udvalg af Indskrifter: de der angaar Konger eller er meget gamle eller angaar berømte Mænd eller er fornøjelige eller kuriøse. Chytræus' Baselersamling anbefales som Forbillede. Herefter tilføjes:

„Hvorlænge skal dog vore Runeindskrifter ligge i Skjul? Lad Samlingen begynde med dem, om du vil, og stik lidt til de Lærde andetsteds, om den Slags forekommer hos dem, for at Ulandet kan faa Øje for, at ejendommelige Oldtidsmindesmærker ikke savnes i vort Danmark.“

Halvtredje Maaned senere er Indskriftværket færdigt fra Trykken, og et Eksempplar sendes til Worm. Denne synes efter det foranstaaende ikke at have gjort sig Rede for de særlige Vanskeligheder ved at udgive Runeindskrifter; derimod følte Bertel Knudsen allerede nu nogle af dem. Runeindskrifterne er ikke optagne i Indskriftsamlingen af 1621. Som Grund anføres, at Runetyper ikke kunde faas i Danmark; Bertel Knudsen haaber, at han „i Belgien kan faa fat i ham, der har leveret det hos Vulcanius;“ iøvrigt undlader han ikke at bemærke, at Runeindskrifterne fortjener at udgives fremfor de latinske Indskrifter fra Middelalderen, saa at han ser Forskellen mellem disse to literære Opgaver. Disse Bemærkninger fremsætter han i et Tillæg, der har Form af et fingeret Brev til Worm af ældre Dato (^{22/12} 1618); i dette Tillæg giver han i Omskrivning til latinske Bogstaver nogle Afskrifter af Runelæs-

¹ Bertili Canuti Epistolarum Selectarum Centuriae quinque. Rostock 1623 S. 438. ² Worms Ep. I 43. ³ ib.

ninger, der er tilstillede ham af Worm og andre. Worm har bl. a. sendt ham Albert Holsts¹ Læsning af Gröndalstenen; imellem Runelinjerne har Holst tilskrevet sin Tolkning, som om det var en Oversættelse Ord for Ord; han finder Navnet „Thygge Skött“ i Indskriften. Man gaar næppe Worm for nær ved at formode, at han har tilsendt Knudsen denne eneste af Holsts Runelæsninger i den Tro, at den havde Familieinteresse for Knudsen, hvis Moder var født Schytte, og at den af denne Grund kunde animere ham til at komme hurtigt frem med sin Udgave af Runeindskrifterne. Det kan ikke undre, at Bertel Knudsen ikke hæver sig over Worm, hvad den sproglige og reale Tolkning af Indskrifterne angaar, saa-vidt han da indlader sig paa en saadan paa det foreliggende Grundlag af Andenhaandsafskrifter; det fortjener at bemærkes, at han med Hensyn til de blekingske og hallandske Runeindskrifter indser Nödvendigheden af Selvsyn, som Worm ikke i samme Grad indsaa. Ogsaa med Hensyn til Runetyperne er der Grund til at antage, at Knudsen har haft rigtigere Syn end Worm. Ved „det hos Vulcanius“² sigter Knudsen nemlig uden al Tvivl til Arild Hvitfeldts Læsning af Tryggevældestenen. Denne Læsning er saa god, at hvis Stenen var tabt straks efter, vilde en nogenlunde skarpsindig Nutidsrunolog alene paa Grundlag af denne Læsning kunne fastslaa hele Indskriftformlen paa en enkelt Sætning nær. Det er altsaa en virkelig Runekopi, der her foreligger, og svarende hertil er Typerne hos Vulcanius skaaret nøje efter Forlægget og viser altsaa de yngre Runer. Worms Standpunkt i Type-spørgsmaalet ses af hans Svar (af ⁸/₁₁):

„Dit Tillæg med Brevet om vore Antikviteter har været mig saare kært, og manges Længsel er jeg sikker paa det vil vække, som du rigtigt spaar. Men du maa vide, at nu er du i min Gæld, og ethvert Løfte har sin Forfaldstid. Runetyper skal du ikke töve efter; der er en her, som skærer dem i Træ; jeg vilde have sendt et Aftryk, hvis jeg kunde have faaet et hos Typografen. I Mester Klaus' Slægtebog vil du faa en Del af den Slags Typer at se paa Tryk.³ Et og andet har jeg

¹ Holsts Samling af Runestenstegninger har altsaa allerede da været Worm i Hænde; sandsynligvis er den foræret ham af Anna Krabbe paa Stenalt under hans Lægebesøg dér (vistnok 1617); Holsts Tegning af Stenaltstenen er dateret 1616. Worm har derfor sandsynligvis ikke selv tegnet Indskriften; at han ikke har tegnet Stenen, fremgaar af hans urigtige Afbildning, der kun er en tænkt Ramme om Holsts Tegning af Indskriften (i denne har Worm gjort nogle tildels urigtige Rettelser). ² Vulcanii ista. ³ Udhævet her.

set,¹ hvori jeg savner Nøjagtighed; jeg har nemlig sammenlignet det med mit eget og bemærket stor Forskel i Bogstavernes Form. Ja det har endogsaa giort, at jeg, da Lejlighed böd sig, har undersøgt Trykgevældestenen omhyggeligere. Resultatet var (hvis det gaar an at sige Sandheden), at hans [o: Lyskanders] Afskrift er en Hallucination. Dens ægte Figur og Indskrift er nu hos mig; jeg har med stort Besvær optaget den med egne Øjne og Hænder. Herom mere en anden Gang. Gid der i denne Forskningsgren vilde opstaa hos os en Mand med skarp kritisk Sans, der kunde give disse Sager den skyldige glansfulde Behandling. Jo mere jeg ser paa Svenskeren Bures Forsøg,² des mere kommer jeg til ret at synes om dem; gid han havde ført dem ud med fyldigere Tekst og sat det forstaaeligt frem. Om af nogen Ting, kan man visselig af denne haabe et evigt Navn, baade paa Grund af Oldtidens Ærværdighed og Sagens Vanskelighed og Faatalligheden af dem, der har forsøgt noget her. Derfor bliv ved, og giv dig helt hen dertil; du vil ikke angre det. Jeg skal bistaa dig af al Enkeltmands Evne, blot du paa din Side ikke glemmer mit Navn. Gid jeg havde saa megen Fritid; jeg vilde ikke betænke mig paa et Forsøg . . . Mine Øine, desværre, duer kun daarligt. Du ser, i hvilke Vanskeligheder jeg er stedt. Levvel* osv.

Det er altsaa Runetyperne i Lyskanders Slægtetog, som Worm finder anvendelige til den videnskabelige Udgave af Runeindskrifterne, som han vedblivende med Iver tilskynder Bertel Knudsen til at levere. Det maa her erindres, at Worms Raad til Bertel Knudsen om at udgive Runeindskrifterne sammen med senere Tidens Gravskrifter — foruden at røbe, at Worm mener at finde Runestenenes Hovedbetydning paa det genealogisk-historiske Omraade — forudsætter, at Talen er om en Tekstudgave, hvor Runeteksterne blot trykkes med Runetyper. Et Illustrationsværk af saadant Omfang kunde der aldeles ikke tænkes paa, og det ikke blot paa Grund af Bekostningen. Da nu Asserous' Indskriftsamling havde maattet udkomme uden de runetrykte Tekster, fordi Runetyper manglede, henstod denne Del af Opgaven til senere Lösning, men forblev iøvrigt uforandret. Hvornaar Tanken om en Illustrationsudgave af Runestenene første Gang fremkommer, skal vi i det følgende have Opmærksomheden rettet paa; foreløbig er der ikke — og kan der ikke være — Tale om andet end Teksterne. Herved faar imidlertid Spørgsmaalet om Runetyperne første Rangs Betydning; viser Runetyperne i en Tekstudgave ikke det Runealfabet, der virkelig staar paa Runestenene, bliver hele Udgaven

¹ Nemlig hos Lyskander. ² Runakænslanæs Læræspan (skrevet med Runer), en Kobbertavle i Tidens monumentale Stil uden forklarende Tekst (1599).

et runologisk Falsum. Lyskanders Runealfabet er en selvlavet Blanding af yngre og yngste Runer, tildels ogsaa af „Runer“, der aldrig har hørt hjemme i nogetsomhelst Alfabet.

Worm synes dog senere at have indset, at det ikke gik an at bruge Runerne fra „Mester Claudius' Genealogier“. I et Brev fra 1622¹ kan Worm fortælle Knudsen, at der er ansat en kgl. Bogtrykker, og at „man venter med hver Dag Elzevir fra Lejden, som skal bringe baade de Plantinianske Typer og nogle andre meget elegante“. Han meddeler ogsaa, at der er ankommet en Kobberstikker. Forholdet mellem de to Mænd er som før: Bertel Knudsen Ud giveren, Worm den tilskyndende Hjælper: „Du behøver ikke — skriver Worm — at takke for det oversendte Blad, da du ved, at alle mine Studier stedse er viede dig.“

Samme Aar, 11. Aug., udgaar den bekendte foranomtalte (jfr. S. 24) kgl. Ordre om Tilvejebringelsen af antikvarisk-topografiske Sognebeskrivelser fra hele Riget.

Fra 17. Februar 1623 haves dernæst følgende Brev fra Knudsen til Worm:²

„Hvad du længe har ønsket, kære Worm, er endelig lykkedes: at jeg kunde komme til at skrive om de gamle Indskrifter, det vil sige de runiske. Der er kommet kongelig Ordre til mig om at berejse Skaane, Bleking og Halland og undersøge og bedømme³ disse Mindesmærker. Hvilket nu er giort. Meget har jeg fundet og afskrevet⁴; min Tanke er, kyndig i Indskrifternes Sprog og Skrift at udsende et Arbejde derom. Hvis jeg kan faa Hjælp af dig med hint svenske Patent⁵ (om jeg saa maa sige) og de Mindesmærker, du har talt om, og ligeledes med den lille Bog af Vulcanius, du ved, saa lad mig faa dem en kort Tid at læse og benytte. Det vil ikke være uden Ære for dig; dit Navn skal nok komme ind i min Bog efter Sted og Lejlighed, som du vil blive tilfreds med. Men snart skal du se den og sige din Mening om den. Der mangler nemlig nu fast intet andet i, at mit Skrift kan komme til dig og jeg selv til Kansleren, end at jeg først faar de omtalte Ting fra dig at se . . . . Levvel“ osv.

Det er klart, at den her omtalte kongelige Ordre til daværende Provst Knudsen i Löderup (Ingelstad Herred, Skaane) om at foretage videnskabelig Undersøgelse og Bedømmelse af alle Rune-mindesmærker i hele Landsdelen østen Sundet er aldeles forskellig fra, om end næsten samtidig med, den kgl. Ordre til Rigets Biskopper om gennem Provsterne at beordre Præsterne til at

¹ Worm Ep. I 47. ² Worm Ep. I 47 f. ³ inspicerem et arbitraver. ⁴ descripsi. ⁵ Bures Tavle.

affatte antikvarisk-topografiske Sognebeskrivelser (og indsende disse til Kancelliet). Dette fremgaar allerede deraf, at saadanne Sognebeskrivelser („Præsteberetninger“) ogsaa beordredes og tilvejebragtes i Lunds Stift; de indsendtes af Sognepræsterne til Biskoppen ad sædvanlig tjenstlig Vej gennem vedkommende Provst, der undertiden sammenarbejdede dem eller dog gav en samlet Afskrift af dem. Fra Ingelstad Herred foreligger saaledes Præsteberetningerne i samlet Afskrift ved Bertel Knudsens Haand; fra hele Stiftet indsendtes de af Biskoppen til Kancelliet 1624. Derimod blev det Skrift, som Bertel Knudsen udarbejdede ifølge den særlige kgl. Ordre til ham, og som han omtaler i Brevet ovenfor, indsendt til Kansleren allerede 1623 og ad ikke-tjenstlig Vej, nemlig gennem Worm. Disse to Ting har altsaa intet med hinanden at gøre.

Men det er tillige klart, at der ikke med historisk Rigtighed kan tales om „Præsteberetninger til Ole Worm“¹ eller endog om, at Bertel Knudsens særligt beordrede Virksomhed skulde skaffe Bidrag til et allerede da af Worm planlagt Runeværk med Worm selv som Udgiver. Hvad Worm havde at gøre med Knudsens Skrift, er alene efter Knudsens Anmodning at sige ham sin Mening om det, før det indleveredes til Kansleren. Der ses intet Spor af, at Kansleren skulde have tillagt Worm en censurerende Funktion i dette Forhold, end sige, at Worm skulde beholde Knudsens Arbejde til eget Brug. Paa det Tidspunkt, da de to Kancelli-Ordre af 1622 udstedtes, var Bertel Knudsen Manden, af hvem dansk runologisk Forfatterskab (o: paa Latin) ventedes.

Som foran paapeget, tilsigtedes der en *Tekstudgave* af Runeindskrifterne, og nu altsaa uden Forbindelse med Gravskrifter fra senere Tider. Ingen af de to kgl. Ordre ses at tage Sigte paa en Illustrationsudgave. I Ordren til Biskopperne siges: „Skal alle Runebogstaver skrevne eller i Steen etc. opsøges og med Antegnelser hvor de ere, at finde, og en rigtig nøjagtig Afskrift af dennem hid forskikkes, og kan Lineamenta med Kride paa Stenene bedst drages og siden aftegnes“. Her siges saa udtrykkelig som vel muligt, hvad det er, man vil have: Teksterne. Det er ikke Runemonumenterne i Helhed, man vil reproducere. Udtrykket „aftegne“ er begrænset til de med Kridt optrukne Runer og stemmer for-

¹ Det er, saavidt vides, Suhm, der har indført denne meget benyttede Betegnelse.

øvrigt med Worms Udtryk *runica pingere*¹ om at skrive Runer i et Manuskript. Ordren til Bertel Knudsen skönnes af hans og andres Omtale af det Arbejde, han ifölge denne Ordre har udfört; han siger *descripsi*, ikke *delineavi*, og Præsteberetningerne, der overalt i denne Landsdel omtaler „höjlærde Mester Bertel“s Arbejde, siger „set“, „overset“, „med Flid beset“, „exciperet (udskrevet) og indfört“, „antegnet“ (opnoteret) og „grangiveligen overset og antegnet“², overalt med „Runebogstaver“ som Objekt, medens Stenen selv omtales i anden Sprogforbindelse, uden at det noget Steds ses omtalt eller paa nogen Maade antydnet, at han skulde have tegnet Stenen selv og vist Indskriftens Anordning paa denne.

At dömmе efter Udtrykkene i Bertel Knudsens Brev af 17½ 23 synes han ikke at have store Forestillinger om Vanskelighederne ved at opnaa den Kyndighed i Runeindskrifternes Sprog og Skrift, som han indsaa at behöve for at kunne udgive dem. Men herom kunde han heller ingen rigtig Forestilling danne sig uden Hjælpemidler, som han jo udbeder sig i Brevet. Det maa regnes ham til gode, at han har set Vanskelighederne, og at han ikke vil give Manuskript fra sig, för han har faaet og benyttet de önskede Hjælpemidler.

Disse fik han först (og kun tildels) med fölgende Brev fra Worm af 19. Juli s. A.:³

„Dit Brev fra Foraaret vilde jeg forlængst have besvaret, hvis jeg ikke var blevet narret for at faa Brev besörget af den, der bragte dit; han rejste nemlig uden mit Vidende, og dine Runesamlinger,⁴ som han havde lovet, tog han med sig herfra og efterlod mig i mere end én Henseende skuffet. Men nu vil Bremers Moder . . . bringe den svenske Tavle, men klippet i flere Stykker af mig for Bekvemheds Skyld, da jeg forklarede den for Hans Magnificense Kansleren. Af den Nögle, jeg har udarbejdet, sender jeg et Eksemplar, men noget mishandlet af min ukyndige Amanuensis, der ikke har kunnet tegne Runer.⁵ Vulcanius' Bog har jeg laant min Svoger Bartholin . . . . Jeg vedlægger noget, jeg har samlet hist og her og overfört paa Ark; det kan maaske være dig til ikke ringe Nytte. Jeg har ogsaa vedlagt Chytræus Observationer; jeg ved ikke, om du har set dem . . . . Dette, hvori jeg har svedt ikke lidet,⁶ beder jeg dig passe godt paa, at det ikke skal forkomme, saa at det, naar det ikke

¹ jfr. Not.⁵. ² Rostgard. 35, 4to (nu i Rigsarkivet), Oense Herred fol 6v, Ingöllstad H. fol 6, Villands H. fol 2, Bregne H. (Bleking) fol 5v, Øster H. (Bleking) fol. 9v, Vehmendshøj H. fol 9 og 9v. ³ Worm Ep. I 48. ⁴ Talen kan her alene være om Kopier, ikke om Manuskriptet. ⁵ Runica pingere. ⁶ Dette Udtryk gælder uden Tvivl særlig Udarbejdelsen af Nöglen til Bures Tavle.

mere er dig til Nytte, sendes tilbage ved paalidelige Folk. Se nu til at gøre Gengæld, saa at jeg ved første Lejlighed faar, hvad du har set.¹ Levvel.“

Worm er nu kommet dybere ind paa Runestudiet. Universitetsprofessoren med det store disponible Studieapparat kan bedre skaffe sig Specialkundskaber end Provsten i den fjerne skaanske Præstegaard. Worms Hjælp bliver af større og større Betydning for Bertel Knudsen.

Men inden denne, der med Bures Tavle og Worms Nøgle endelig föler fast Grund under Födderne, har faaet omarbejdet sit Manuskript, kommer der Kansler-Ordre til ham gennem Biskoppen om at indsende sit Arbejde til Kansleren. Den tjenstlige Ordre maatte adlydes. Bertel Knudsen indsender sit Manuskript gennem Worm med følgende Brev af 1. September 1623:²

„O kære Worm, elskværdigste og velvilligste af Dödelige, og med hvem det ikke blot er herligt at leve, men för hvem man maatte ønske sig at dö, hvis det kunde være dig til Fromme og Ære! Saa hjælpssom og tjenstberedt du altid er ikke för Ønsker af mig; nej fast för et Vink, og intet nægter du mig eller forholder mig af hvad der staar i din Magt og Evne. Som nu med denne sidste Sendelse, hvor glad og oplivet gjorde du din Knud over denne prægtige Tavle af Bure og end mere over din Nøgle til den. Men, kære Worm, det har været altfor sent för mig at faa den; jeg er allerede selv med utrolig Möje naaet til næsten alt det samme; dog nægter jeg ikke, at den i meget vil være mig nyttig, naar jeg skal skrive Trykkereksemplaret og fuldt udarbejde det. Thi det her er kun en Skizze, og jeg sender den til dig, för at du, naar du har læst den, kan give den til Storkansleren, som gennem min Biskop har befalet mig at sende den did. Til Mikkelsdag kommer jeg til jer för selv at bese Tryggevældestenen og för at höre og raadspørge dig. Thi i én Ting sidder jeg fast — hvorfor nægte det —, gid den kunde klares mig af dig! Thi Bure hjælper mig intet eller viser mig intet, som jeg ikke selv har set för. Nogle Indskrifter, der aldrig för er læst, har har du venligt sendt mig; gid de ikke er uægte, men bestemt kan paa-vises, hvis man eftersøger dem. Dit Navn skal ikke blive fortiet, men med taknemlig og hædrende Omtale nævnes mere end én Gang i Skriftet. Thi som det nu er, er alt parat; för jeg fik dette fra dig at se, laa det hele hen. Men da jeg nu er sikker paa at se og tale med dig, skal jeg ikke forlænge dette. Levvel, levvel, bedste og störste³ Danske, det siger jeg af Hjærtet.“

¹ De ovenomtalte Indskriftkopier, jfr. S. 31 Not.⁴ ² Dette Brev aftrykkes i Helhed som Bevis för, at Bertel Knudsen ikke havde Formodning om, at Worm skulde have fremkaldt Kanslerordren, för at Knudsen ikke skulde nyde Frugten af Worms Arbejde. Ordren kan stamme fra den ivrigt interesserede Kanslers Utaalmodighed; der har vel været sat Bertel Knudsen en Frist, som da var overskredet. ³ Romernes Andagtshilsen til Jupiter.

Om Københavnsrejsen ved Mikkelssdagstid 1623 har bragt Bertel Knudsen nogen Udsigt til Støtte for hans Udgiverforetagende, vides ikke. Der haves ingen Efterretning om Resultatet af hans Samtale med Worm — og vel med Kansleren — ved denne Lejlighed. Det Forhold, at Knudsen selv kun havde undersøgt Runestenene østen Sundet, og fra de andre Landsdele — og da fremfor alt Jylland — næppe besad det hele Materiale gennem Worms faa Runelæsninger og et næppe stort Antal fra ukyndig Haand, maa antages at have været paa Tale overfor Tanken om Udgivelse paa det foreliggende Grundlag. Foreløbig maatte man aabenbart vente paa Præsteberejningerne. Tekstudgaven synes dog endnu stedse at være Programmet fra alle Sider, og for saa vidt er der ikke Grund til at antage nogen Forandring i Udgiverspørgsmaalet paa dette Tidspunkt. Endnu 1625 er det øjensynlig Planen om Tekstudgaven, der ligger til Grund for Ordren af 23. Juni til Aalborg-bispen Christen Hansen: „at I egentlig og visse Udskrift tegner . . . af alle Runeskrifter, som findes kunde over ganske Jylland.“ Da det trods Biskoppens kendte Interesse for Runeindskrifterne ikke overdrages ham at præstere videnskabelig Behandling af dem, men kun Afskrifter, kan det formodes, at der her haves et Forsøg paa at fjerne Hovedhindringen for Bertel Knudsens Landsudgave: at det jyske Materiale var utilstrækkeligt. Der tillægges ikke Biskoppen Tærepenge; hvis det forinden har været foreslaaet Bertel Knudsen at berejse hele Landet, kan det sikkert slutes, at der heller ikke er tilbudt ham Tærepenge.

Det synes yderst usandsynligt, at Biskoppen skulde have indvilliget i at efterkomme Ordren¹, der jo ogsaa gik langt ud over, hvad der tjenstligt kunde forlanges af en aldrende (58 Aar) højtstillet Kirkeembedsmand. Hvorom alting er: Bertel Knudsens Udgiverforetagende er nu for stedse skrinlagt.

Et halvt Aar efter kommer en aldeles ny Plan² frem, forskellig fra den tidligere baade i Beskaffenhed og Omfang og med Hensyn til Udgiverens Person. Det drejer sig nu om en Illustrationsudgave — og da med kobberstukne Afbildninger — af de historiske Runestene med Worm som Udgiver og

¹ Uden Forbindelse med denne tilsendte han Worm 1632 *virgula erotica* og en (falsk) Indskrift fra Gudenaegnen. Ellers omtaler Worm fra ham kun to Alfabetter. ² Worms Udtryk i Brev til Kansler Chr. Friis (Ep. I 394, af 1629), at denne har tilskyndet ham (*me ad hæc instigavit*), sigter sandsynligvis til denne Plan, der i det hele bærer Præg af snarere at være Kanslerens end Worms egen.

rejsende Undersøger med Ledsagelse af en Tegner, alt for offentlig Regning. For første Gang tales der i de kgl. Ordre om Runemonumenter, og det ses, med hvilket Udtryk Aftegning af Runestene betegnes. Ordren til Worm, af 17. December 1625, lyder paa, at han skal: „omrejse her udi Riget, hvor nogen Runemonumenter kan være at finde vores danske Historier antræffende, og at I dennem med al Flid optegner og lader afridse, til hvilken Eders Rejses Fornödenhed Vi Rentemestrene befalet haver, Eder Penge at lade bekomme“. Ordren til Rentemestrene af samme Dato paalægger dem tillige: „at I med Kobberstikkeren handler, at han, hvis gamle Runemonumenter her udi Riget fundne ere eller findes kan, som Vores Danske Historie antræffer, udi Kobber udstikker.¹“

Disse Ordre synes velovervejede. Alt passer sammen: Ved Indskrænkning til de historiske Runeindskrifter kunde Worm overkomme at rejse til dem alle, og samtidig kunde Finanserne overkomme at bekoste Foretagendet i den Form, det maatte have for at være Riget værdigt.

En Fejl havde Planen dog: man vidste endnu ikke, hvor just de historiske Runestene var at finde. For at faa dette at vide maatte den sagkyndige Undersøgelse af samtlige Runestene gaa forud, som man ved den indskrænkede Plan just vilde undgaa, d. v. s. undgaa at bekoste.

I 1626 skulde Worms Rejse have fundet Sted, men skete af den nævnte Grund ikke. Fra dette Aar haves et Brev fra Worm til Bertel Knudsen — det sidste, som der er Grund til at anføre her —²:

„Din dybe, mig tykkes sekellange Tavshed undrer mig. Skal jeg tro, at din Gejst er stivnet eller flyet til en anden Verdensdel?

Mon saa forandret fra forhen?

Hvilken Tidernes Storm der har revet mig ud paa hint Antikviteternes dybe Hav, ved jeg ej; Havn ser jeg ikke. Tæringen er kastet, hvordan det saa falder ud.³“

Bertel Knudsen besvarede ikke hverken dette Brev eller et følgende.⁴ Om Efteraaret kom Skonvig ned fra Bergen, overordentlig belejligt for Worm, der her fandt Manden til den forberedende

¹ Hvor Kilde ikke udtrykkelig anføres ved Citat, er Werlauffs Materialsamling („Ole Worms Fortjenester af det nordiske Oldstudium“, se S. 35 Not. 3) direkte benyttet. ² Brevets Anledning er Tilbagefordring af en udlaant Bog.

³ *alea jacta est, utut sors ceciderit.* ⁴ I et Brev til Torbern Hasebard, vistnok

Undersøgelse af samtlige Landets Runestene, uden hvilken intet kunde foretages af ham selv. Da Skonvigs Tegninger forelaa, kom Worm imidlertid ind paa en anden Plan, nemlig at udgive samtlige Runemindesmærker i Kobberstik.¹ Denne Plan kunde Finanserne ikke overkomme under Krigen, og da Planen om alene at udgive de historiske Indskrifter var definitivt opgivet af Worm, maatte han nøjes med Træsnit til sin samlede Udgave, hvilke han tilmed selv maatte bekoste. Denne sluttelige Udgiverplan viser sig derved, at Illustrationerne til Worms Monografi over Strömonumentet er Træsnit; ogsaa i en anden Henseende er denne Monografi en Prøve paa det samlede Runeværk: Worm havde ikke selv undersøgt Ströstenene, og han foretrak Skonvigs Tegninger for alle andre.

Worms endelige Udgiverplan afviger altsaa fra Bertel Knudsens alene deri, at han, idet han beholder de runetrykte Indskrifttekster,² tillige i en Afbildning viser Stenens Form og Indskriftens Anordning paa Stenen. Dette Illustrationsmateriale er af saa stor Betydning, at ingen kan beklage, at Bertel Knudsens Tekstudgave ikke kom i Stand, naar Worms Illustrationsudgave derved blev mulig. Men mere kan ikke med bestemte Grund siges til Ugunst for Bertel Knudsens Udgiverforetagende overfor Worms. Det er ikke ganske retfærdigt, naar Werlauff³ dömmes Bertel Knudsen paa Grundlag af Brevet hos Asserous uden at tage Worms samtidige Standpunkt i Betragtning og uden Hensyn til den modnere Erkendelse af Opgaven, der viser sig i Bertel Knudsens senere Breve. Hvad særlig Sammenstillingen med Worm angaar, maa det ogsaa regnes Bertel Knudsen til gode, at den kgl. Ordre til ham om autoptisk Undersøgelse af Runestene blev udført øjeblikkeligt — endnu i 1622⁴ — og med Flid, som Samtiden vidner, og uden Tærepenge.

fra Beg. af 1627, beder Worm denne paa Foraarssynoden kræve Bertel Knudsen mundtligt for Bogen, hvorom Worm to Gange har tilskrevet B. K. uden Svar (Ep. I 374).

¹ Ep. I 136, af 1627: (Overs.) „Jeg har fra disse Lande samlet nogle Hundrede Runemindesmærker, og giver Gud os blot Fred og jeg ser, at mine Førsteforsøg ikke mishager de lærde, vil de til sin Tid se Lyset i Kobberstik.“ ² rigtignok trykte med de yngste Runer i Stedet for med de yngre, hvorved Udgaven intet har vundet i Nutidens Øjne. Worms Mening var, at Folk skulde vænne sig til at læse nordiske Oldtekster (bl. a. ogsaa islandske) i Runeskrift for at kunne læse Runer flydende. ³ Nord. Tidsskr. f. Oldkyndighed I 1832 S. 288. ⁴ Den 17. Februar 1623 melder han sig færdig, og man kan ikke undersøge Runestene i Januar og Februar.

Desværre kan ikke en eneste Runelæsning med fuld Sikkerhed henføres til Bertel Knudsen. Hans Manuskript, som han indsendte til Kansleren, er uden Tvivl tabt.¹ Det maa efter det foregaaende have indeholdt runeskrevne Indskrifttekster samt Transskription til latinsk Skrift og Forsøg paa Oversættelse og Realkommentar, begge paa Latin.² Manuskriptet maa senere være stillet til Worms Raadighed af Kansleren, men Virkningen deraf kan ikke paavises, da Worm intetsteds nævner Bertel Knudsen som Hjemmelsmand til nogen bestemt Læsemaade. Naar, som Dr. Marius Kristensen bemærker, Worms Træsnit af de skaanske Runestene mere end de jyske og laalandsk-fynske afviger fra de Haandtegninger, vi har erkendt som Skonvigs, haves meget sandsynligt her noget, der peger mod Bertel Knudsen, hvis Læsemaade Worm i saa Fald delvis har indsat i Skonvigs Afbildning; men fuldt sikkert er dette ikke, da Worm var utrættelig i at skaffe sig Kontroltegninger fra flere Hænder og særlig i de skaanske Provinser havde mange Folk ude (uden Tvivl af Hensyn til de vanskelige blekingske Runeindskrifter, hvortil han henregnede Runamo). Dog kan intet andet bestemt Navn end Bertel Knudsens og Skonvigs sættes i Forbindelse med Skaarbysten hos Worm, hvis Tekst i Tværbaandene — trods enkelte Fejl — forudsætter en første Klasses Runelæser, og da Tværbaandene helt mangler hos Skonvig, skulde vi altsaa her formodningsvis have Bertel Knudsen for os. Men ogsaa her er der Tvivl, da vi ikke ved, om han overhovedet indlod sig paa at tegne Runestene, om end kun undtagelsesvis, og dette maa Worms Hjemmelsmand til Tværbaandslæsningen have gjort (for ikke at tale om de indskriftløse Billedstene i det nærliggende Hunnestad).

Om Bertel Knudsen havde kunnet opnaa den særlige Sprogkundskab, hvis Nødvendighed han indser i Brevet af 23. Febr. 1623, og som Worm kun med store praktiske Vanskeligheder og i utilstrækkeligt Maal tilegnede sig, maa stilles tvivlsomt, da trykte Hjælpemidler ikke eksisterede. Men saavidt almindeligt Anlæg og Sans for Sprog kommer i Betragtning, stod den skaanske Provst ikke tilbage for den medicinske Professor. Bertel Knudsen har Forfatternavn paa sprogligt Omraade. Overfor Josef Justus

¹ Jfr. dog Not.² ² Da Skriftets Form aldrig før, saavidt vides, er paavist, er det maaske aldrig eftersøgt med rigtig Orientering. Forsaavidt er der maaske Mulighed for at finde dette oprindelig Kancelliet tilhørende Skrift.

Scaligers „*Diatriba de Evropæorum lingvis*“ (Paris 1610), der nægter alt Slægtskab mellem nord- og sydevropæiske Sprog, viser Bertel Knudsen en vis Selvstændighed i Afhandlingerne: „*De Danicæ linguæ cum Graeca mistione diatribe*“ (1640) og „*De Danicæ linguæ cum Latina mistione diatribe*“ (1641). Af hans Betragtninger kan et og andet anføres som Prøve. Han spørger bl. a., om man ikke ustraffet tør antage, at gr. *πατήρ* er opkommet af (*ortum ab*) „vort“ *Fater* (han bruger den tyske Lydform — fremfor dansk *Fader* — fordi han antager Indlydskonsonanten identisk), og han begrunder dette med intet mindre end en Art Lydforskydnings-teori: da *p* er lettere at udtale end *f* — „vore spæde kan altid sige *pa* för *fa*“ — er der endnu paa gotisk Sproggrund foran *f* fremkommet et *p*, som ved Ordets Overførelse til Græsk er blevet staaende efter Bortfald af *f*. I Skriftet om det latinske Sprog berører han det samme Forhold, men stiller nu Sammenhængen mere tvivlsom. Han mener, at lat. *plerus* er samme Ord som dansk *flere* og tilføjer: „Thi ved en ukendt raadende Magt (*nescio quo fato*) gaar *p* ofte over til *f*, som det kan ses i *pater* ‚Fater‘ *piscis* ‚Fisk‘, *πέμπτος* ‚femte‘ *πῶλος* ‚Fole‘ og mange andre Ord.“ Det latinske Verbum *gusto* ‚smager‘, erkender han som identisk med tysk (ich) *koste*, men hertil har han den Forklaring, at „Oldfolket (*Gothi*) sammenblander *k* og *g*, idet de sætter ét Runetegn for begge.“

Hvad her er Tidsalderens Mørke, og hvad anende Glimt, behøver ikke Paavisning i dette Tidsskrift. Naar Erkendelsen af oprindeligt Slægtskab mellem nord- og sydeuropæiske Sprog laa udenfor alles Forestilling i Datiden, var Antagelsen af sekundær indbyrdes Paavirkning Vejen til at fremsætte det Iagttagelsesstof, hvorpaa Eftertiden kunde arbejde sig frem til rigtigere Erkendelse. Bertel Knudsen ser i hvert Fald, at de Eksempler, han nævner paa Lydovergangen *p* > *f*, ikke skyldes Tilfældighed, men maa have en fælles Forklaring af bindende Art, og hermed har han rejst det Spørgsmaal, som først Rask og Verner førte til Lösning.

Nutiden havde gerne set 1600-Tallets danske Runeværk besørget af en Lingvist, hvad der saa var kommet ud deraf. Bures Eksempel advarer mod overdrevne Forestillinger om, hvad Sprog-sans alene kunde udrette i Datidens Runetolkning. Men Aflæsningen af Runestenene, som efter Omstændighederne maatte være Datidens vigtigste Indsats i Runevidenskaben, maatte af en sprogligt interesseret Forsker ventes udført med særlig Omhu og Re-

spekt for Opgaven, Egenskaber, der trods Worms offervillige Patriotisme og hans Hovedmedarbejders som Regel ret omhyggelige Arbejde ikke i saa høj Grad præger Worms Runeværk, at Samtiden skulde siges ude af Stand til at yde noget bedre.¹

¹ I universel videnskabelig Aand er der ingen Grund til at stille Bertel Knudsen ved Siden af Worm, hvis *Fasti* Knudsen næppe havde gjort efter. Men her havde Worm Materialet i sit Studerekammer; i *Monumenta* derimod har vi ikke (paa faa Undtagelser nær) hans Selvsyn, som for os er alt.

FRA SPROG OG LITTERATUR

STAMMEFORMER I STEDNAVNE

De navne, som der her i al korthed skal omtales, er særlig egenavne på lande og elve. Der findes som første led i disse navne både gen. pl. og en stammeform; det er især den sidste, det her drejer sig om. Anledningen til at disse linjer skrives er forskellige lærdes opfattelse af ord som *Gautelfr* og lign.

Jeg håber at have fået det meste af stoffet med.

I sammensætninger med *-land* har man for det første gen. pl. af indbyggernavnet: *Bjarma-*, *Bæjara-*, *Blökkumanna-*, *Bolgara-*, *Egipta-*, *Eygota-*, *Flæmingja-*, *Gestreka-*, *Haða-* (af *Heðir*?), *Helsingja-*, *Háloga-* (dette opfatter jeg som gen. pl. til *Háleygir*), *Hörða-*, *Holtseta-*, *Húna-*, *Hundingja-*, *Jamta-*, *Járnbera-*, *Kirjála-*, *Kumbra-*, *Langbarða-*, *Reiðgota-*, *Risa-*, *Roga-* (af *Rygir*), *Rússa-*, *Tafeista-*, *Suðrmanna-*, *Vestmanna-*. Hertil regner jeg også *Verma-*. Der er intet, der viser at *Verma* ikke her er gen. pl. af *Vermir*, og jeg tror ikke, der er nogen grund til at søge en anden forklaring.

Hélluland er af en anden art; *hellu* er enten her at opfatte som stammen, *Sten-*, eller som ensbetydende med gen. pl. — *Bjálka-* kunde se ud som om det var et folkenavn. Boer har forklaret det som 'egern-(land)', af russ. *bělka* = egern (Orvar-Oddss. i Sagabibl. s. 87, jfr. Arkiv VIII, 110).

Overfor alle disse navne står en mængde andre, hvor kun stammen findes. Jeg anfører dem således, at jeg deler dem efter som de er navne på nordiske eller ikke-nordiske lande.

a) Nordiske: *Finn-*, *Gaut-*, *Got-*, *Gren-*, *Hal-*, *Jót-*, *Kven-*. Der kan fornuftigvis ingen tvivl være om, at det er folkenavnet i stammeform, der optræder i *Finnland*, *Gotland* og *Kvenland*, af *Finnar*, *Gotar* og *Kæenir* (dette f. eks. i Egilss.). Men jeg mener også, at det samme er tilfældet med *Gautland*, Göternes land, *Grenland*, indbyggerne *Grenir*, = Grannii (hos Jordanes), *Halland*, indbyggerne *Halir*, som jeg identificer med *χάλαι* hos Ptolemæus (senere kaldtes de *Hallendingar* og *Hallandsfarar*); dette *Halir* er måske identisk med det i skjaldedigtningen så hyppig forekommende *halir*, der således ikke vilde have noget med *hǫlðr* at gøre. Endelig er *Jót-* — i *Jótiland* — ikke andet end *Ytar*, gen. pl. *Jóta*, som det forlængst er blevet forklaret, altså „Jydernes land“.

b) Endnu klarere er forholdet ved de ikke-nordiske navne, som nu skal blive anførte: *Bretland* er snarest = *Breta land*, selv om man kunde forklare *Bret-* som identisk med *Brit-* i Britannia, *Eistland* er = *Eista*, Esternes land, *England* står for *Engl-land* = *Engla land*, *Frakk-land* = Frankernes land, *Frisland* = Frisernes land, *Grikland* — *Grikja*, Grækernes land, *Hjaltland* = Hjalternes land, *Ir* = Iernes land, næppe er *Ir-* her blot stammen i *Eriu*; *Kurland* = Kurernes land, *Lifland* = Livernes land, *Samland* = Samernes land; her kan dog *Sam-* være en forkortelse for *Samgala* (*Semgala*), *Saxland* = Saksernes land, *Serkland* = Særkernes (Saracenernes) land, *Skotland* = Skotternes land, *Tyrkland* = Tyrkernes land, *Valland* = Valernes land (Gal-lien), *Vindland* = Vendernes land, *Virland* = Virernes land (*Virar* el. *Vírir* forekommer ganske vist ikke). I intet af disse navne kan der være tvivl om, at stammen repræsenterer genitiven (i plur.) af folkenavnet. Disse navne er naturligvis fra forskellige tider, men mærkeligt er det, hvor mange af disse navne på ikke-nordiske lande er dannede på denne måde; de må være dannede efter de gamle hjemlige (dem under a), og bekræfter derved opfattelsen af deres første led.

Der er et par navne endnu, der her kan nævnes. *Blåland* er uden tvivl forkortet for *Blámannaland*; *Ermland*: den første del er vel identisk med *Arm-* i Armenia, når ordet betegner dette. Men der er også et baltisk land med dette navn, men et *Ermir* forekommer ikke. — *Låland* og *Markland* kan vi her se bort fra, da det første led intet har med folkenavne at gøre.

Navne, hvis sidste led er *mørk*. a) *Pela-*, her er gen. pl. af indbyggernavnet (*Pilir*) det første led, men det er også det eneste, hvor det finder sted. Vi har ellers b): *Dan-*, *Finn-*, *Heið-*, *Hún-*, og en enkelt gang: *Gren-*. At *Finn-* er ensbetydende med gen. pl. *Finna* kan ikke være nogen fornuftig tvivl underkastet. Og det samme er tilfældet med *Heið-*, der er stammen i det gamle folkenavn *Heiðnir* (*χαιδνωί* hos Ptolemæus); *Heið-* står da her for *Heiðn-* lig med *Heiðna-*, senere *Heina* (af *Heinir*). *Hún-* er lig med *Húna-*. *Gren-* er ganske det samme som i *Grenland*. Navnet *Grenmørk* findes kun Fms. IV, 20, og beror måske på fejl under påvirkning af *Pela-mørk*. I tilslutning hertil og i overensstemmelse hermed må jeg forklare *Dan-mørk* som lig med *Dana-mørk*, at det er folkenavnet og intet andet, der her indgår som første led. Navnet *Danir* er her det primære, *Dannmørk* det sekundære, ikke omvendt. — *Vingulmørk* [og *Kolmørk*] må vi her se bort fra, da *Vingul-* næppe er noget folkenavn.

Navne på *-þjóð*: *Got-þjóð* og *Svi-þjóð*; de fleste er enige om, at her foreligger navnene *Gotar* og *Sviar* i stammeform, og det mener jeg er det eneste naturlige.

Navnene på *-heimr*: a) gen. pl. som første led findes kun i *Vanaheimr*. (*Arheimar* hører ikke hid). Ellers findes kun b) stammeformen: *Jotun-* (der findes også *jotna heimar*, men dette er ikke at betragte som egennavn), *Alf-*, *God-*, *Man-* (sidste led både i sing. og plur.). Ganske svarende til disse — mytiske — navne er *Þröndheimr* o: Tröndernes

heimr; *þrónd*- er ubetinget = gen. pl. *þrónda* (af *þrændir*). Således — med ó — skrives navnet så godt som uden undtagelse i alle norske skrifter og håndskrifter; *þrónd*- er den islandske form.

Navne på *-ríki*. Her findes gen. allevegne: *Garda*-, *Hringa*-, *Rauma*-, undt. i *Ranríki*. At vokalen i *Ran*- er kort, må vist betegnes som sikkert, da indbyggerne hedder *Renir* med metrisk bestemt kort vokal (*Rénir fljdu ríkt*). At *Ran*- her er ensbetydende med gen. pl. *Rana*-, finder jeg utvivlsomt; *Rana*- svarer nøje til *þela*-, *Roga*- osv. Herimod kunde Ragnariii (Jordanes k. 3) tale, men spørgsmålet er, hvor megen betydning man tør tillægge denne skrivemåde. Skulde man ville hævde, at *ragn*- (eller *rahn*-) her var oprindeligt, vilde følgen blot blive den, at den oprindelige form var *Rána*-, af *Rénir*; men hvorledes skulde så *Rénir* forklares?

Navne på *-veldi* har altid gen. som forled: *Dana*-, *Skota*-, *Svta*-.

Navne, sammensatte med *elfr*, er ikke mange og da med stammeformen som første led. *Saxelfr* vil ingen kunne forklare anderledes end som *Saxa*-*elfr*, 'Saksernes elv', elven i Saksernes land eller som danner grænsen for deres land. På samme måde er der for mig ingen som helst tvivl om, at *Raumelfr* ikke betyder 'elven *Raum*' (fem.), men 'Rau-mernes elv', *Raum*- = *Rauma*-. Og endelig gælder det samme det 3. navn: *Gautelfr*. Det er med megen styrke hævdet (af Noreen), at dette er at forklare som 'elven *Gaut*' (til stammen i *gjóta* 'gyde'). Jeg tror ikke på dette. Nogen absolut nødvendighed til at fortolke navnet således, fordi der findes *Gautaa* og *Gautelv* osv. i Norge (se Rygh: Elvenavne s. 66—67), kan jeg ikke indrømme. Såvidt jeg kan skønne, er de norske navne (egl. kun 2 sikre) navne på bække eller mindre elve (åer), og så er navnet mere forståeligt; nogle af dem forekommer mig ret usikre m. h. t. forklaringen. Og jeg tror ikke, at et *Gautá* betyder 'elven *Gaut*', men 'en elv, hvori der er *gaut*, eller som karakteriseres ved noget, der kaldtes *gaut*'. Jeg opfatter altså *Gautelfr* som 'Göternes elv'. I de her nævnte navne kunde det også være naturligt, at -a faldt bort foran vokal.

Jeg anfører endnu nogle få navne. Sammensætninger med *anгр* opviser stammeform af et folkenavn i *Harð*- og *Samn*-; dette led er således ensbetydende med gen. pl. I *Njarðarlaug* findes gen., i *Njarðey* stammeformen (af *Njorðr*) af selvsamme betydning. M. Olsen har, i modsætning til A. Noreen, udtalt sig for (i Hedenske kultminder I, 49 f), at gudenavne kan findes i stammeform i sammensætninger, men han mener, at der er en nuance i betydningen, om gudenavnet står i gen. eller i stammeform. Denne nuance tror jeg ikke på. For mig er f. eks. *munkabú* og *munklfi* ganske det samme m. h. t. det første led; jfr. *Finnbyggðir* og *Finnabú*.

Der er nogle navne endnu, der kunde anføres, men da de ikke indeholder noget af særlig betydning, kan de udelades. Jeg minder dog om navne som *As-garðr* og *Hólmgarðr*.

Jeg har gennemgået flere bind af NG og kun fundet bekræftelse på det her hævdede. Resultatet heraf er, at jeg må betvivle, om der overhovedet findes sammensætninger af den art som *Gautelfr* = 'elven *Gaut*'. Når den slags skal udtrykkes, findes ikke stammeformen, men, som be-

kendt, genitiven af det første led, som *Fenrisulfr* = 'ulven Fenrir', *Yggdrasilsaskr* = 'asken Yggdrasil', *Borgundarholmr* og mange andre (jfr. Nygaard: Syntax § 123).

Finnur Jónsson.

ENGELSK STEDNAVNEFORSKNING

Allen Mawer: *English Place-Name Study*, its present condition and future possibilities (From the Proceedings of the British Academy, Vol. X). Samme Forf., *The Place-Names of Northumberland and Durham*. Cambridge University Press 1920.

I England er den videnskabelige Stednavneforskning begyndt for nogle og tyve Aar siden af Professor Skeat, der selv har skrevet Bøger om Stednavnene i fire engelske Grevskaber; siden er den fortsat af andre, Prof. Wyld, Mr. Duignan og flere, og paa denne Maade er efterhaanden 19 Grevskaber behandlere, og hertil slutter sig saa Prof. Mawers Bog om Stednavnene i Northumberland og Durham. I sin nylig udkomne lille Afhandling *English Place-Name Study*, der et et Foredrag i The British Academy 26 Jan. 1921, gør Prof. Mawer Rede for denne Videnskabs Stilling og Kaar i England.

Skeat har fastslaaet som Princip, at det gælder om at finde Navnenes ældste Former, og at der ved Tolkningen kræves et nøje Kendskab til Sprogets Udviklingshistorie. Men selv Skeat følger ikke altid sine Principper, han bygger undertiden Luftkasteller paa Grundlag af moderne Former alene. Prof. Wyld og hans Elever har lagt megen Vægt paa lydhistoriske Forhold og derved bragt Studiet ind i fastere Baner, medens mange andre, som har udgivet saadanne Bøger, fuldstændig har savnet den sproglige Uddannelse, som er den nødvendige Forudsætning for at faa noget ud af det.

Men en Grundfejl ved denne mere private, lokalhistoriske Stednavneforskning finder Prof. Mawer i den Omstændighed, at de forskellige Forskere arbejder paa isolerede Omraader. Hver behandler sit Grevskab, uden Hensyn til, om de samme, eller beslægtede Navne ogsaa forekommer i andre Grevskaber, om de er udbredte over hele England el. hører hjemme i visse Dele af Landet. Ved Tolkningen af mere vanskelige Navne opnaas ofte den fornødne Sikkerhed først ved Behandling af et større Materiale. Uheldigt er det ogsaa, at de forskellige Forskere har medtaget Navnene i meget forskelligt Omfang. Nogle tager alle Navne, som findes i Vejvisere og paa Kort, andre gør et skønsommæssigt Udvalg; mange udelader de tabte Navne, som kun kendes gennem gl. Dokumenter. Galt er det ogsaa, at flere af Sprogforskerne, som Skeat og Walker, tolker Navnene uden at tage Hensyn til de stedlige geografiske Forhold, og gør dette bevidst, ligesom de heller ikke har ment at være forpligtigede til at tage Hensyn til, hvad Historien, Arkæologien eller Etnologien kan oplyse om Stedet og dets Beboere i fordums Dage. De bringer derved deres Videnskab i Miskredit overfor den menige Mand, der har sin sunde Dømmekraft i Behold.

Prof. Mawer indser, at hvis den engelske Stednavneforskning skal komme ud af det Dødvande, den hidtil har sejlet i, maa Sagen gribes anderledes an. Han gør Rede for, hvorledes man har baaret sig ad i Skandinavien, hvor Staten har taget Sagen i sin Haand, først i Norge, hvor Undersøgelsen er længst fremskreden, senere i Sverige og Danmark. Han kræver, at der ogsaa i England iværksættes en samlet Undersøgelse af hele Landets Stednavne, at man tilvejebringer en altomfattende Saml. af Navnenes gamle Skriftformer, og at man hurtig tager fat paa en Indsamling af alle de gamle Udtaleformer af Navnene, inden det er for sent, og de viger for Rigsmaalets nivellerende Indflydelse. Han slutter med at opfordre „The British Academy“ til at tage Sagen i sin Haand.

Der vil være Grund til for os Danske at følge denne Sag med Interesse og glæde os over, at det planmæssige Arbejde med Indsamlingen og Undersøgelsen af vore Stednavne, som nu er i fuld Gang her, vinder Paaskønnelse udenfor Landets Grænser og kommer til at virke som Forbillede under større Forhold, og forhaabentlig vil det nok ogsaa lykkes Prof. Mawer at faa denne Undersøgelse sat i Gang.

Det er under Udarbejdelsen af sin Bog om Stednavnene i Northumberland og Durham, han har faaet Følelsen af, hvor utilfredsstillende det er at arbejde paa et isoleret Omraade. For at bøde paa de Mangler, der klæber herved, har han paa mange Punkter foretaget mere omfattende Undersøgelser, trods de hermed forbundne større Vanskeligheder. Han har benyttet den forhaandenværende Litteratur, og med Glæde mærker man, at han i meget stor Udstrækning har brugt den rige skandinaviske Stednavnelitteratur, og det i et Omfang, som vistnok hidtil ingen engelsk Stednavneforsker har gjort, og det forklarer antagelig, at han har faaet Øjet op for Værdien af den systematiske Undersøgelse.

Bogen har i Indledningen en interessant Notits om Navne paa -ing. At mange af dem er Slægtsnavne, betvivler han ikke, men anser Hovedparten af dem for at have Endelsen -ing med genitivisk Betydning, f. Eks. Bisceopincedene, „Biskopsdal“; i en Del Navne er -ing udviklet af oldeng. -an, der er Genitivsændelsen i svagtøjede Personnavne. Overhovedet antager han, selv hvor Forleddet er Personnavn, den genitiviske Betydning for hyppigst, da Tolkningen som Slægtsnavne (Patronymika) paa Grund af Navnenes Hyppighed vilde forudsætte et Clan-System af uanede Dimensioner.

I Bogens Slutning gives Oversigt over Endelserne i Navnene, over Personnavne i Stednavnene samt over Hovedtrækkene i Lydudviklingen. I øvrigt er Bogens Stof alfabetisk ordnet, men jeg skal ikke her komme ind paa Enkeltheder; blot kunde det maaske have sin Interesse at se, hvorledes Behandlingen af de engelske Stednavne ogsaa kan kaste Strejflys, der ligesom bidrager til at sprede det Mørke, der paa saa mange Omraader hviler over vore danske Navne.

Lem, som Gudm. Schütte finder sammensat med Havguden Læ (Hlér), og Magnus Olsen med et Ord, der betyder Bakke (jvfr. DSt. 1919 p. 187), forekommer ogsaa i England (1175 Leum) og tolkes af oldeng. læg-hām, „Brak, upløjet Ejendom, lagt ud til Græs“.

Et Kimmerston viser sig 1244 at være et Kynemereston, og betyder aabenbart Cynemærs Tun. Det kaster Lys over det danske Kimmerslev. Det har hidtil, f. Eks. af S. Nygaard, i Hist. Tidsskr. 7 R. I. p. 100, været afledt af et ellers ukendt Personnavn Kimar. I vore ældste Kilder skrives Navnet omtr. som nu; 1349 Kimmerslef, Roskildebisp. Jordeb. c. 1370 har Kymmersleff, Kymmersløf, Kymmersløw, Kimersløwe. Men disse Former tillader fuldt ud at se et Personnavn heri, som svarer til det oldeng. Cynemær. Et saadant kendes ganske vist ikke fra nordisk Grund, men Leddene i Navnet er begge velkendte. Den urnordiske Form vilde være *Kunimarir, i oldn. Form vilde det hedde Kynmærr, og Forleddet kender vi fra Tjörkö-Brakteatens Kunimu[n]diu, Efterleddet fra Torsbjærg-Dupskoens -marir og i øvrigt fra ikke faa Personnavne. — Herved naar vi til et Personnavn af Folkevandringstidens sædvanlige Type, som vi skulde vente at finde det i et Navn paa -lev.

Vi finder et Navn Ewart, der afledes af oldeng. ēa weorþ, „Aa-Indhegning“. Det minder meget om vort gamle „Averde“ (Hvidovre, Rødovre, Avedøre), der er bevaret i gl. Former fra 12. Aarh.: 1193 Averchi(1), 1198 Hauerthi; senere Awarthæ (1313) og Aworthæ (1370). Det er allerede af E. Madsen, Arb. f. n. Oldk. 1864, p. 193 sat i Forb. hermed, og han ser samme Endelse i Toksværd og Bagsværd; begge har gl. Former paa -werthe¹. I engelsk findes Mængder af Navne paa -worth, ofte sammensatte med Personnavne, f. Eks. Silksworth, anført af Mawer. Efterleddet er oldeng. worþ, weorþ, der betyder „indhegnet Plads ved Hus, Gaardsplads“. Det skal (ifl. Torp) være beslægtet med Verbet verja, forsvare. De engelske Former hører til en Grundform med u i Roden (wurþi); hertil kan imidlertid den danske Endelse -werthe ikke høre; den har snarere bevaret et gl. e. Men da Anvendelsen af disse Endelser, samt Muligheden for en fælles Betydning jo knytter dem saa stærkt sammen, vil der være Grund til at formode, at det danske -werthe er en anden Form af samme Rod (et andet Aflydstrin; 3die Aflydsrække e—a—u). Men Underbygning faar den Slags Hypoteser, som er meget lette at danne, kun ved Paavisning af beslægtet Brug og beslægtet Betydning i andre nærbeslægtede Sprog, og i dette Spørgsmaal kan der vistnok læres noget af Englændernes Navne.

Et Coldmartin kunde ogsaa være et Sidestykke til vort Kollemorten i Nørvang Hrd. (c. 1380 kallæ marti). Det engelske Navn tolkes som cold-mære-tun eller cold-mere-tun; cold er Adjektivet kold, og tun det fra nordisk velkendte Ord, der betegner indhegnet Gaardsplads, Gaard; mære betyder „Grænse“, og mere „Sump, Mose“. Da kold ofte findes i Navne, der betegner Kilde, Mose og Vand i det hele taget, har Tolkningen „Koldemosegaard“ den største Sandsynlighed for sig. Hvis det østjyske Navn skulde være identisk med det engelske, vilde det være et yderligere Eksempel paa Anvendelsen af -tun som Efterled; i Østjylland er der vistnok ikke saa ganske faa af disse Landsbynavne (jvfr. O. Nielsen, i Blandinger I, p. 244).

¹ Marius Kristensen, Københavns Amts Landsbynavne, Særtr. S. 14, oversætter -verde ved „Brink, brat Skraaning“.

Lærerigt er det at se de mange Overensstemmelser, der naturligvis i nogle Tilfælde er direkte Laan fra Norden, men i andre blot er parallelle Udviklinger. — Vi finder Twizel i Bet. „Forgrening af to Vandløb“, ganske som det jyske Tvis, der ogsaa tidl. hed Tvisel. Flass, der 1342 hed the Flaskes, er ifl. Beliggenhed og Ordets Betydn. i Engelsk ganske det samme som vore Navne med Flask: lave, vandoverflydte Strækninger. Skerne, som er velkendt fra Danmark, kendes ogsaa i England som det synes baade som By- og Strømnavn. Nu har Dr. Marius Kristensen ganske vist i Namn och Bygd 1920 søgt at omstøde den ældre Tolkning, der gik ud fra, at her netop forelaa et Aavn „den klare“, af Adjektivet skær, oldn. skírr, skærr, — og i Stedet formodet en Sammensætning med skew, der skulde komme af en Rod sku: at dække, og Afledningsendelsen -erni; det er jo ikke umuligt, at Brugen som Strømnavn er sekundær, og at Bynavnet i alle Eksemplerne er det ældste, men ligger virkelig alle disse Byer el. dog de fleste af dem ved større Vandløb, er det straks mere betænkeligt helt at se bort fra denne Forbindelse. Et Navn som Marwood er maaske et Sdestykke til vort Marvede; Hjelm bruges som Bakkenavn i England, som Øavn i Danmark.

Bogen maa som Helhed siges at være god; den har i England vakt megen Interesse, hvad man kan se af talrige Indlæg og Diskussioner om den, der efter dens Fremkomst har staaet i Times' ugentlige Litteraturlæg. Herunder er der navnlig fremkommet nogen Bitterhed i Anledn. af den nedsættende Dom, Forf. har fældet over den engelske Stednavneforskning, og det er blevet sagt, at Prof. Mawer har taget for lidt Hensyn til det keltiske Element i eng. Stednavne, fordi han ikke selv er hjemme i Keltisk. Herom kan jeg ikke sige noget; derimod skal Forf. have Anerkendelse for sit Kendskab til skandinavisk Sprog og Litteratur og sin Benyttelse heraf. Fejl kan forekomme (som naar han p. 271 mener, at Hjarðarnes er Hjortenæs), men mange har jeg ikke bemærket. Forhaabentlig vil Bogens Fremkomst betyde Indgangen til en ny, rig Periode i engelsk Stednavneforskning.

Gunnar Knudsen.

KULTUR OG FOLKEMINDER

DANSKE VIDER OG VEDTÆGTER

Poul Bjerger og Thyge J. Søegaard, *Danske Vider og Vedtægter*. I—III. Kbh. 1905—20. Lehmann og Stage.

Med det nu udkomne tredje hæfte af tredje bind er dette store arbejde lykkelig ført til ende, efter at dets udgivelse har stået på i det meste af en snes år. Der er al grund til at lykønske højskolelærer Poul Bjerger til at han med sejr jydsk udholdenhed har gennemført værket, der gør en af hovedkilderne til dansk kulturhistorie tilgængelig for forskeren. Da udgaven i sin tid ved sin fremkomst er bleven gjort til genstand for en udførlig anmeldelse fra min side her i tidsskriftet (DSt. 1906 s. 56—64), skal jeg her kun ganske kort henlede opmærksomheden på dens afslutning og anbefale den på det bedste til den kultur- og agrarhistoriske såvel som den topografiske forsker, for hvem den indeholder en sand guldgrube af oplysninger ikke alene om landsbyernes gamle driftsformer i fællesskabets tid, men også om bøndernes selvstyre og indbyrdes sammenslutning i bygilder under oldermannens forsæde. Udgiveren har forsynet det sidste hæfte med et forord, hvoraf det fremgår, at der under udgivelsen stadig er fundet flere vider og vedtægter, og at ingenlunde alle de fundne har nået at komme med i 3. bind, der efter planen skulde omfatte Sønderjylland og Efterslæt til de to første bind, som indeholdt vedtægterne fra øerne og fra Jylland. Han stiller derfor udgivelsen af et fjerde bind i udsigt, såfremt tid og kræfter slår til, og man må meget ønske at dette hans håb må gå i opfyldelse. Udgiveren har desuden i sidste hæfte skrevet en smuk og forstående minderune over sin mangeårige medarbejder oberstlieutenant Thyge J. Søegaard, som desværre bortreves af døden, da værket endnu kun var halvt fuldendt. Fremdeles har udgiveren forsynet værket ikke alene med de nødvendige person- og stedregistre, men også med et meget omfattende sagregister, der i høj grad vil lette kommende forskere oversigten over alle de brogede enkeltheder, hvoraf landsbylovenes mosaik er sammensat, og bidrage til at finde de store linjer i udviklingen, som utvivlsomt også kan afvindes dette egenartede stof. Dog bør forskeren aldrig glemme, at de gamle lovttekster er et meget ensidigt kildestof, og at der andetsteds og navnlig i de gamle tingbøger er mange små træk at hente om landsbyfællesskabets virkemåde og bygildets forhold til de enkelte medlemmer — småtræk hvoraf jeg i min forrige anmeldelse har

meddelt adskillige prøver. Meget glædeligt vilde det være, om udgavens lykkelige afslutning vilde give forskningen et stød til i højere grad end hidtil at kaste sig over nogle af de mange interessante problemer, der knytter sig til landsbyfællesskabets opståen og udvikling gennem tiderne.

Jørgen Olrik.

NORSKE FOLKEVISER

Norske Folkeviser. Folkeutgave ved Knut Liestøl og Moltke Moe. I. Kristiania. 1920. J. Dybwads Forlag.

Landstads omfangsrige Samling af norske Folkeviser fra 1853 lader nu endelig til at ville faa en passende Afløser i den af Professor Knut Liestøl med stor Kyndighed tilrettelagte „Folkeudgave“ af norske Viser. Foreløbig er første Bind udkommen; det indeholder ikke mindre end 40 Viser (i restitueret Form ved Liestøl og nu afdøde Professor Moltke Moe), desuden historiske Indledninger og Ordforklaringer. En Del af de meddelte 40 Viser kendes ogsaa fra dansk Overlevering men andre — som f. Eks. „Draumkvædet“, „Steinfinn Fefinnsson“, „Kong Eirik og blakkjen“, „Dei tri vilkori“ — er interessante Prøver paa norsk, (eller i hvert Fald vestnordisk) middelalderlig Digtekunst. Naar Udgaven foreligger afsluttet i de projekterede 3 Bind, vil den blive en nyttig Haandbog for enhver, der vil skaffe sig hurtigt Overblik over de norske Folkevisers Stil og Indhold. Professor Liestøl vil utvivlsomt faa Glæde af sit Arbejde; det vil forstaa i vide Kredse at vække Interesse for norsk Folkevisedigtning, saaledes at der sikkert hurtigt vil vise sig Offervillighed til Bekostning ogsaa af en videnskabelig norsk Viseudgave, der giver Stoffet — ikke som denne eller hin Professor mener at det bør være — men saaledes som det er os overleveret i Folketraditionen. Kun ved Udgivelse af en saadan Materialsamling kan der skabes et Grundlag for alvorlig Forskning af hver enkelt Vises og hele Visedigtingens Udviklingshistorie.

Jeg benytter Lejligheden til et Par Smaaaindviendinger mod det udkomne Bind af Folkeudgaven. Hvorfor meddeles der ikke Melodier til Viseteksterne? Folkeviser bør selvfølgelig synges; de har aldrig været bestemte til at fremsiges eller oplæses. — Hvorfor skal de lyriske Indledninger, f. Eks. til Visen om Jomfruen i Hinde- og Ørne-Ham, absolut forklares som interessante Levninger af en lyrisk Dansevisepoesi fra 12. og 13. Aarh., naar den Slags Lyrik lige saa godt kan tænkes at være digtet under Paavirkning af det 15.—16. Aarh.s lyriske Poesi (jf. Bemærkn. til DgF. 516). — Hvorfor skal Visen om „Margjit og Targjei“ forklares som en Digtning, „som skildrar samkvæmet med yvernaturlege vette og dei fylgjone, det kann få for mennesket“, naar selve Visen overhovedet ikke handler om noget overnaturligt Væsen, men er en Behandling af det i flere andre Folkeviser benyttede Motiv om den frugtsommelige Brud (jf. DgF. 277). — Den ubetydelige Skæmtevis om „Tosstein“, der falder gennem Isen, er noget ufuldkomment kommenteret. Der burde være oplyst, at Visen i nogle Opskrifter gaar over i Skæmtevisen om „Den sære Mand“ (E. T. Kristensen: Skæmteviser Nr. 7), og at den meddelte Opskrifts sid-

ste Vers er paavirket af Visen om „Møllerdatteren“ (E. T. Kristensen: Skæmteviser Nr. 43). — Endelig kan indvendes at Visen om „Kongssønen af Norgesland“ (restitueret af Moltke Moe) alt for brat slutter med Verset om, at Fuglen vender tilbage med Besked til den bejlende Kongesøn: „Du tar inkje til jomfruva bele, de er kort nei“. Der burde vist tilføjes et Slutningsvers om, at Fuglen, da den vender hjem, finder sine Unger døde. Denne Slutning findes i hvert Fald i en enkelt norsk Opskrift, samt i de ellers meget afvigende danske Former fra 16. Aarh. (DgF. 506).

H. Grüner-Nielsen.

GERHARD KEMPE

Lektor ved Kathedralskolen i Kristiania G. Birkeland har vist mig den store Interesse at sende mig efterfølgende Oplysninger:

„Den i Deres artikler i DSt. 1919 s. 104 flg. og 1920 s. 48 omtalte Gerhard Kempe kan muligvis være identisk med den hos A. Erlandsen, Biographiske Efterretninger om Geistligheden i Tromsø Stift (Chra. 1857), S. 133 nævnte Gert Kempe, som var missjonær i Saltdalen fra 1755. Ifl. samme verk s. 112 var han hjelpeprest hos sin bror Cornelius Kempe, spr. til Steigen, fra 1760 til 1762, hvorefter han „blev forrykt og skal være død i Kjøbenhavn i Armod.“ Det kan jo tænkes at han har skrevet sit manuskript før han blev „forrykt“, og at han siden har tat det med sig til Kbh.

Navnene Gerhard og Gert brukes jo tildels om hverandre, og i betragtning av de norske presters bekjendte interesser for naturhistoriske og folkloristiske studier i anden halvdel av 18. aarh., anser jeg det ikke for helt umulig at vi her kunde ha forfatteren av optegnelserne.“

J. W. S. Johnsson.

BLICHERSKE SOLDATERHISTORIER

AF

O. BAUDITZ

I Samlinger til Jydsk Historie og Topografi (4. R. II. 1914—16, S. 53 ff.) har Sognepræst Alexander Rasmussen skrevet en Afhandling om Gaardejeren og Politikeren Jens Christensen fra Voldum, den eneste Bonde, der blev kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Forsamling 1848.

Det er ganske vist nogle Aar siden, at Pastor Rasmussens Arbejde udkom, og lidt sent at bringe en om end kun partiel Recension, men der findes deri to Afsnit (II og III), smaa i Forhold til den store Afhandlings andre, men behandlende et Emne, der er evigt ungt: St. St. Blichers evig unge Hosekræmmer (I kinne ham wal) Jens Jensen; og da dette Emne — under mine con amore Studier af Frederik VI's Tidsalder — i de senere Aar har beskæftiget mig i adskillige fornøjelige Stunder, maa det være mig tilladt paa enkelte Punkter at tage til Genmæle mod Pastor Rasmussen, idet jeg da samtidig vil faa de foreløbige Resultater af mine Efterforskninger om Jens Jensen (og en Kende med om Rasmus Owstrup) frem for Dagen og Lyset.

Efter at Pastor Rasmussen (i Afsnit II) har fortalt om Jens Christensens Soldatertid (I. C. udskrives i Randers Amt og indrulleres 1810 i Fyenske Regiment lette Dragoner) og derved faaet Lejlighed til at give et endog meget klart og forstaaeligt lidet Billede af den militære Situation i 1813, slutter Forfatteren næsten undskyldende Afsnittet saaledes: „Jeg har lagt saa megen Vægt paa denne Jens Christensens Deltagelse i det holstenske Felttog 1813, fordi jeg nemlig antager, at det er hans Fortællinger fra den Tid, som har ydet St. St. Blicher Stof til Jens Jensens berømte Stykke i E Bindstouw, ja, at J. C. ligefrem har staaet Model til

Jens Jensen, den lyse, frejdige Østjyde, der skinner frem i E Bindstouw som en Bøgegren midt i Lyngen.“

Afsnit III bærer i Modsætning til Afhandlingens øvrige Afsnit en Titel: Exkurs om Jens Jensens Fortælling i E Bindstouw. Og det er paa denne Exkursion i den militære Afdelingshistorie, at Pastor Rasmussen er lidt paa vilse Vej.

„Blicher bruger ugenert levende Model“ — skriver Forfatteren — „men tager sig store Friheder. En nøjere Undersøgelse af Jens Jensens Fortælling vil bekræfte dette. Som Blicher har gengivet den, kan den umuligt dække en enkelt bestemt Dragons Oplevelse.“

Pastor Rasmussen har forset sig paa Ordet „Dragon“:

„I Auxiliærkorpset“, fortsætter Pastoren, „fandtes af danske Dragoner (hvorom der jo alene kan være Tale, jfr. „Dragoon dannoa“) kun — — Jydske Regiment lette Dragoner (Randers) og Fynske lette Dragoner (Odense). Læser man nu Jens Jensens Fortælling igennem, da synes dens første Halvdel at være fortalt af en Randers Dragon og den sidste Halvdel af en Odense Dragon.“

Det er her, der er en Brist — thi hele Fortællingen (se dog senere: „Degaang vi saa kam te Hamborre igjen“ —) kan udmærket „dækkes“ af en „Rytters“ Oplevelser (jfr. „— — aa saa maat A spring Sældaat — Rytter skul A saj“).

Medens Tidspunktet for Jens Jensens Beretning er nøje angivet ved Begivenheder, ved Sted- og Personnavne, faar man af Rasmus Owstrups Fortælling om „Messingjens“ kun at vide, at det var i Krigens Tid, „da di hæhr Engelsmænd had gjo de hæ grummige Spitakkel i Kjøvvenhawn“. Derimod anfører Rasmus Owstrup, at han blev tagen til „de Haassens Hæjstfolk“ (c: Slesvigske Rytterregiment), medens Jens Jensen intet opgiver om sin Afdelings Navn.

Saa nøje har Blicher imidlertid fulgt sine Hjemmelsmænd, enten Hjemmelsmanden har været „Andenmand“ (som Jeppe Aakjær paaviser m. H. til „Messingjens“¹ eller maaske selve Helten i Jens Jensens Historie — „som A nu sejer et ette ham“), at man med Sikkerhed kan hævde, at Rasmus Owstrup „drow ind i de Synnen“ i 1803², og at Jens Jensen tjente ved Holstenske Regiment Ryttere.

¹ Jeppe Aakjær: St. St. Blichers Livstragedie II S. 207. ² Ved „de grummige Spitakkel“ hentyder Rasmus Owstrup til Slaget paa Rheden 1801; de faa „historiske“ Enkeltheder i hans Beretning passer godt ind i Slesvigske Rytterregiments Deltagelse i Troppesamlingen i Holsten 1803, ligesom Regimentet i

At Blicher har mejslet de muntre og lune Jydekarles Beretninger ud i de klassiske Sætninger, som nu enhver virkelig Blicherlæser beundrer og citerer, er en Sag for sig, og at Digteren har benyttet sin Digterfrihed til at indsflette Smaatræk og Udtalelser fra anden Kant er sikkert.

Saaledes: Da den lille Franskmand giver Ras Rask et Slag, saa han falder af Hesten, siger Jens Jensen til Chasseuren: „Saa skal Dællen regiae Dæ.“ Det kan tænkes, at Blicher her i Beretningen indskyder den velmente jydsk „Formular“, hvormed de danske Dragoner huggede ind paa det franske Kavaleri i Slaget ved Malplaquet, og hvorom B. fortæller saa morsomt og — drastisk i sin lille altfor lidet kendte Bog: Vestlig Profil af den Cimbriske Halvø.

Om Beretningen om „Prinds Ekmølls“ Taarer har Digteren maaske fra en Dragon af Jydske Regiment lette, den eneste danske Afdeling, der fulgte med Davout paa Tilbagetoget mod Hamburg. Tanken om den jernhaarde Marskalk, der græder som et Barn, har moret Blicher, og han har indflettet Ytringen; — om Davout har grædt er et Spørgsmaal for sig; at General Vichery har været rørt til Taarer, da han skulde skilles fra de Jydske Dragoner er ikke utænkeligt. Vichery havde en Tid lang haft Regimentet

1807 og derefter i en Aarrække stod paa Øerne. Den lykkelige Drøm, som Europa havde hengivet sig til efter Fredsslutningen i Amiens (25/3 1802) om en evig Fred, blev brat afbrudt da Napoleon i 1803 besatte Hannover. Et dansk Korps blev i Juli-August sammendraget i Holsten for at bevogte Sydgrænsen; men det kom ikke til noget fjendtligt Sammenstød („vi drøv laant astej — — men Krie, de faanam A ett te“). Blandt Korpsets Rytterafdelinger befandt sig foruden slesvigske Ryttere og fynske Dragoner, der en Tid laa i Aabenraa og Omegn (jfr. Rasmus Owstrup, der, efter at være kommen tilbage til sit Kvarter ved Aabenraa, vil bortføre Helle i sine Staldklæder og for at bortlede Mistanken vil sige til sine Kammerater, „te dæ war en sygh Draguen af de fynsk, dæ wa bløwn leggen dæhr i Bøjen“). For slesvigske Rytteres Vedkommende gik Udmarchen over Aabenraa, Slesvig til Egnen mellem Kiel og Rendsborg og Hjemmarchen ad de samme Veje, ad hvilke Regimentet var kommet. At passe „Watrup“ ind i Toget til Holsten kniber derimod lidt. „Den Watrup, som Rasmus Owstrup nævner i „Messingjens“, siger Jeppe Aakjær (Blichers Livstragedie II S. 207), var Gaardejer Claus Nielsen Vattrup, der levede paa Vattrupgaard i den østlige Del af Torning Sogn og døde i 1861, 77³/₄ Aar gammel; og her passer Alderen saa nogenlunde, der kom adskillige Karle „ind“ i 20 Aars Alderen; men i „Stambog over Personale 1810—41 for Slesvigske Rytterregiment“ — desværre findes ingen ældre — anføres som Nr. 141 af 1. Eskadron Claus Nielsen Watrup Viborg Amt, 20 Aar, indrulleret 19/12 1806.

under sin personlige Kommando, og det er vistnok ikke for meget sagt, at den ildfulde Franskmand beundrede disse store, rolige og jævne, men dristige Ryttere.

Under Omtalen af det danske Hærkorps, der i 1813 blev stillet til Raadighed for Marskalk Davout, skriver den preussiske General Quistorp i sin Bog: *Geschichte der Nord-Armee 1813*:

De danske Tropper, der siden 1807 — med Undtagelse af det korte Foretagende mod Schill — ikke havde deltaget i nogen Krig, var i en saa vanskøttet og af Pengemangel saa forkommen Tilstand, at Davout i Juni Maaned erklærede dem for neppe feltdygtige (feltdienstfähig), og forlangte, at de snarest maatte tages i fransk Sold, hvis de skulde være Armeen til nogen Nytte. — Det forholdsvis talrige Rytteri viste sig i Tidens Løb overordentligt virksomt¹.

Disse Ord af den strænge preussiske General anføres her for at vise, at det ikke er en Forfatter, der just flyder over af Begjstring for det danske Auxiliærkorps, og dog kan „Meddelelser fra Krigsarkiverne“ Gang paa Gang citere samme Forfatter, naar der om den danske Rytter fra 1813 skrives (VII S. 99): „Den danske Rytter paa sin stærke jyske Hest, som han elskede og plejede som sig selv, med sin uovertræffelige Færdighed i Sablens Brug og i Ridning paa sluttede Geledder, Bøjle om Bøjle, var fra første Færd af en opsigtvækkende Fremtoning i Felttoget, og da den første Ubehjælpssomhed med at færdes i Terrainet paa egen Haand havde fortaget sig og snart var bleven afløst af dristig Selvtillid, var hans Overlegenhed i Venners som i Fjendens Rækker sikret og anerkendt.“

Af de danske Rytterafdelinger var Jyske Regiment lette Dragoner vel nok den ypperste, kommanderet som den var af den gamle brillante Oberst Engelsted, hvis Hugafansigt de fleste kender fra de la Belles Tegning (der er reproduceret de utallige Gange) hvor den skaldede gamle Officer med det hvide Haar ved Tindin-

¹ Man bør dog samtidig erindre selve Davouts Ord til den danske Major Løwendal, der var hans personlige Adjutant og som anfører disse Ord i sin Bog: *Felttoget ved Elben 1813 og 1814*. Marskallen siger til sin Adjutant, da Korpset allerede i nogen Tid har været i Mecklenburg: „Jeg maatte i Førstningen tage mig i Agt for Deres Tropper og mine unge Conscripterte, men nu kender jeg dem, og vil ligesaagærne føre Danske i Felten, som gamle franske Soldater.“

gerne kæmper ene med to Kosakker (Rytterfægtningen ved Rahlstedt ^{6/12} 1813). Jydske Dragoner var den Afdeling, der høstede de fleste Laurbær, det var den som vel havde mest med Kosakkerne at skaffe, det var den, der foruden ved Rahlstedt deltog i Rytterfægtningen ved Gudow den 26. September og ved Rosengarten den 12. Oktober, det var den, der stadig blev mest rosende omtalt i Rapporterne, og hvis Befalingsmænd og menige blev begavede med en Regn af Ordensdekorationer.

At Jens Jensen har tjent sine Sporer og vundet sin litterære Berømmelse ved dette Regiment, ligger jo nær for Haanden at antage, og i de udmærkede Illustrationer, som Carl Thomsen har tegnet til E Bindstouw, er Jens Jensen og hans Kammerat Ras Rask ogsaa iklædt de jydske Dragoners Uniform med den karakteristiske Kasque med den høje Hestehaars- eller Uldkam¹, ligesom selve Med. f. Krigsark. (VII S. 154.) bestyrker Antagelsen ved at anføre følgende under Omtalen af Oberst Engelsteds Ankomst (i Slutningen af August) til den mecklenburgske Krigsskueplads med sit Regiment:

„Paa den sidste Del af Marchen havde han (Engelsted) selvfølgelig været omsværmet af Kosakker. Hans jydske Dragoner, der her saa dem for første Gang i større Hobe, skræmmedes dog ikke af dem, de faldt snarere i Forundring over dem og havde Vanskelighed ved at forstaa at disse mærkelige Ryttere paa usselige Heste med Pigkjæp i Haanden skulde opfattes alvorligt.“ (Som man ser har det saglige Skrift paa en vis Maade her taget Blicher til Kilde).

Med Undtagelse af „til Hamborre igjen“ kan vi imidlertid følge den holstenske Rytter den ganske Vej gennem Blichers Novelle. —

Da Jens Jensens Forældre forgæves har forsøgt deres lille velmente Bestikkelsesbesøg hos Præsten, der trods det, at han „ellers er en dejlig Mand“, ikke vil gøre Faderen til 60 Aar og Jens Jensen til Gammelmandssøn, maa Jens springe Soldat — eller som han rettende tilføjer: „Rytter sku A saj.“ —

For et Nulidsøre kunde det lyde, som han kun vil hævde sig som Kavalerist, men sikkert er det, at var han bleven Dragon eller Husar i Stedet for „Rytter“, saa havde han sagt: „Dragon

¹ Holstenske Rytterregiment bar i 1813 Chakot med gul Plade. Forøvrigt var Uniformen: Rød Kjole med grøn Rabat, Krave og Opslag, blaa Bukser.

— Husar, mente jeg.“ — Datidens Militærforfattere nævner altid Kavaleriets Mandskab som Husarer, Dragoner, Ryttere etc., og paa de trykte Lister, der udfyldtes paa Regimenternes Skrivestuer brugte Dragonregimenterne og Rytterregimenterne ofte samme Blanketter til Udfyldning og i Hovedet til den Spalte, der angav Antal af menige ved Regimentet eller ved Eskadronerne stod: Ryttere el. Dragoner.

Naar Pastor Rasmussen anfører som Bevis for at Jens Jensen har været Dragon, at hans Ritmester lærer ham overfor Fransk-mændene at give sig til Kende som Dansk ved at nævne sig som „Dragon danois“, saa maa man erindre, at Rytterne ved de to Rytterregimenter jo praktisk talt var Dragoner — hellerikke kan Ritmesteren lade sine Ryttere fortælle, at de er „cavaliers danois“.

I Slutningen af 1812 og Begyndelsen af 1813 var Holstenske Rytterregiments Stab og dets første Eskadron indkvarteret i Eckern-førde (— Dengaang A kam ud aa Skuelen, kom A ind te Regge-mintet, wo Skadron loe i Enkelfyer, —) medens Skolen vistnok, idetmindste i 1812, var etableret i Kolding, der var endnu i 1813 Depotet („Depoen“)¹; om Skolen dette Aar er flyttet til Itzehoe, har jeg ikke kunnet finde, i det lille morsomme Skrift: En gammel Soldats Erindringer af J. Kloppenborg, anfører denne, da han fortæller om Kosakkernes Besøg i Itzehoe (Dec. 13): „— her var alle Kavaleriskoler samlede under Ritmester Friis.“ —

Naar Jens Jensen imidlertid siger, at han havde købt „baadde Pihv aa Rør aa Mondbed a Ras Rask, degaang vi loe i Issehow,“ saa har Holstenske Rytteres første Eskadron paa dens Farten rundt i Holsten sikkert ogsaa for nogle Dage ligget i Itzehoe; den 13. Maj noterer Maanedslisterne: „Efter flere forskellige Kantonnementer er 1. Eskadron indkvarteret i Locksted. Locksted ligger en Mils Vej Nord for Itzehoe.“

Holstenske Rytterregiment var et udpræget dansk Regiment² og i Aarene omkring 1813 udelukkende rekruteret fra Kongeriget; i 1812 specielt fra Aarhus Amt. I Begyndelsen af Juli Maaned

¹ Maanedslister 1/1 1812—1/1 1813 fra Holstenske Rytterregiment indsendte til Inspektøren for Kavaleriet. (Krigsministeriets Arkiv.) ² I December 1812 indsendte Regimentet en saakaldt „Nations-Liste“; af denne fremgaar det, at samtlige Officerer (m. Undt. af 1 Sekondritmester og 1 Premierløjtnant, der var naturaliserede danske) var danske. Af Underofficererne, Trompeterne og „gemene“ var 672 danske, 0 norske og 15 tyske. (Maanedslister).

sidstnævnte Aar havde Regimentet en Tilgang paa ca. 40 Mand, og disse fordeltes i Slutningen af December til Eskadronerne som færdiguddannede fra Eksercerskolen, samtidig mødte c. 30 Rekrutter ved Skolen. I Juli Maaned 1813 tilgaar atter c. 40 Rekrutter, men disse afleveres i Slesvig til Livregiment Rytteres Eksercerskole, og Skoleforstanderen ved Holstenske Ryttere, Sekondritmester Obel, melder sig til Regimentet, der da ligger i Egnen omkring Langesloe, med 7 Underofficerer, 1 Trompeter, 40 Skole- og 41 Remonteheste¹, derimod anføres intet om de 30 Mand, der kom til Regimentet i December Maaned.

Jens Jensen har da sikkert været blandt de 40 indkaldte fra Juli 1812; dette Hold var jo ogsaa det sidste, der kom til Regimentet, da Staben og 1. Eskadron endnu laa i Eckernførde (allerede i April forlod Regimentet Kvartererne i denne By og Omegn): og yderligere har han været blandt de 9 Ryttere, der blev tildelt Eskadronen i „Enkelfyer“.

Om disse 9 Mand giver Stambogen² følgende Oplysninger m. H. til Hjemsted (Fødested): Zeuthen (Aarhus Amt), Tørring (Aarhus Amt), Monberg (Aarhus Amt), Tørring (Aarhus Amt), Bredahl (Vejle Amt), Raadved (Aarhus Amt), Velling (Vejle Amt), Funder (Aarhus Amt) og Sinding (Aarhus Amt).

De to Ryttere fra Tørring er Nr. 68 Niels Petersen og Nr. 30 Søren Rasmussen. Naar jeg nævner specielt de to ved Navn, er det ikke, fordi jeg vil vove at paastaa, at Niels Petersen og Søren Rasmussen er identiske med Jens Jensen og Ras Rask; det vilde historisk set være en lidt farlig Sti at driste sig ind paa — men ret fristende ganske vist, især naar man tænker paa Jens Jensens Ytring: „Den føhst Gaang vi kam sammen“ (nemlig med Fransk-mændene), „da war A aa Rask Rask a wo Bøj Blænkere“, og yderligere mindes, at en Mils Vej fra Tørring By ligger Rask (Herregaarden) med Rask Mølle og Rask Skov. Har Rytteriet den Gang brugt at kalde de menige ved deres Bynavn (der har skiftet noget gennem Tiderne), har den ene af Karlene fra Tørring, han, der maaske har været ude fra Herregaardskanten, sikkert faaet Navnet Rask, og dette Navn har Blicher bibeholdt, det lyder kvikt i den lille Fortælling³ — med andre Ord: jeg er altsaa allerede

¹ Maanedslister.   ² Holstenske Rytteriregiment. Stambog over Mandskab c. 1800—1840. Krigsministeriets Arkiv.   ³ Rask er i Ning- og Hadshereder

langt inde paa „Stien“ og skal standse, idet jeg for en Fuldstændigheds Skyld skal nævne, at mellem Skanderborg og Silkeborg og godt fire Mil sydøst for Lysgaard By ligger en lille Landsby, der ogsaa bærer Navnet Tørring.

De to Kammerater Niels Petersen og Søren Rasmussen stammer dog sikkert fra Tørring vest for Horsens.

Da Jens Jensen træffer Franskmændene i Mecklenburg og ikke kan forstaa andet end „Futter“ af deres Botteren paa, spørger han sin Ritmester „hwa de wa di søø“. „De siger“, svarer Ritmesteren, „di vil dragge den røde Kjole af Jer aa gi Jer en blaa i Steden.“

Dette var en meget uforsigtig Udtalelse af Ritmesteren, og var den kommen Frederik VI for Øre, havde Ritmesteren for Alvor maattet bede „den bette Mand ta sæ“.

Endnu den 11. Juli havde Kongen set sig nødsaget til at skrive følgende Brev til General Schulenburg¹, som da midlertidig førte Kommandoen over Auxiliærkorpset:

„De idelige Optrin, der finder Sted mellem Vore og vore Allieredes, de Franskes Tropper, geraader ikke vore Officerer til Ære og er en Følge af den tyske Tone og de i Tyskland mod vore Allierede, de Franske, udkomne Libeller.

Det er saare bedrøveligt, naar oplyste Mænd lader sig henrive af sligt og derved aldeles glemme deres Pligter.

Vi befale derfor herved allerhøjest, at ingen af vore Militære maa indlade sig i politiske Konversationer eller lade sig forlyde med saadanne Principper, hvorved man vil vise sin Klogskab i at ytre andre Meninger end dem, Vi have antaget, hvilke maa være de, der er til Statens sande Gavn, saadant tror Vi, at Vore 29 Aars Arbejde for Statens Vel bør være enhver Borgen for.

Det befales endvidere herved, at samtlige Eskadrons- og Kompagnichefer — — ideligen bør virke paa Mandskabet ved at forestille samme, at det er Vor alvorligste Vilje, at det skal holde Venskab med de franske Soldater, og at saadant er dobbelt Pligt, da ikkun derved paa Kampens Dag Sejr og Ære kan vindes af vore Tropper.“

den almindelige Forkortelse af Rasmussen og peger derfor maaske ikke hen mod Rask Hovedgaard. Meddelt af Dr. Marius Kristensen.

¹ Kongens Svoger Prins Frederik af Hessen overtog først Kommandoen over Auxiliærkorpset i Slutningen af Juli.

Jens Jensens Ritmester handler ikke efter Aanden i dette Brev, hans Ytring er ikke egnet til at hæve Venskabet mellem hans Dragoner og de franske Soldater, men det var ikke en Gang ved kongelige Reskripter helt let at dæmme op for den Antipati, der særlig i Officerskredse herskede — ikke mod Franskmændene, men — mod Napoleon; og navnlig kan man tænke sig, at Chefen for Holsten Ryttere 1. Eskadron, Ritmester Düring¹, der havde tilbragt adskillige Aar i preussisk Tjeneste, ikke ret formaaede at holde sin Tunge i Tømme.

Den 4. Juni var sluttet en Vaabenstilstand mellem Frankrig og de Allierede; denne udløb Natten mellem den 16. og 17. August. Davout begyndte øjeblikkelig Fjendtlighederne, og allerede den første Dags Operationer falder godt sammen med Jens Jensens Oplevelser.

Straks ved Dag gry udsendtes tre Rekognosceringskommandoer fra det fransk-danske Korps, der da stod bag Linien Lübeck—Ratzeburg—Lauenburg. Paa venstre Fløj gik Jydske Regiment Dragoner og en dansk Husareskadron mod Lübeck, hvilken By viste sig ikke at være besat, paa højre Fløj fransk Infanteri og Artilleri mod Lauenburg og i Centrum et kombineret fransk-dansk Kommando under General Lallemand² mod Mølln; af Rytteri var her Holstenske Regiment Ryttere, det litauiske Regiment Uhlaner og en Eskadron af 28. Regiment ridende Jægere. Kommandoen havde intet alvorligt Sammenstød med Fjenden, men vore to Holstenske Ryttere kan paa deres Færden som Blænkere vel have

¹ Wilhelm Düring var født 1782, havde været Ritmester i preussisk Tjeneste; men blev 1807 ansat i Holstenske Regiment Ryttere og udnævntes her i Marts 1813 til Ritmester og Chef for 1. Eskadron. Afsked som Generalmajor. Død 1860. Han ejede Vamdrupgaard. ² Charles François Antoine Lallemand var født i Metz 1774 og i 1813 altsaa 39 Aar gammel. Fra den Dag han fik Kommandoen over nævnte Rekognosceringskommando og til Felttogets Slutning forblev han knyttet til de danske Vaaben „og blev sine danske Kammerater en kær Vaabenfælle“. Holstenske Ryttere var næsten under hele Felttoget tildelt „Avantgardebrigaden Lallemand“ eller som den senere kaldtes „den lette Brigade“. Lallemands senere Liv formede sig i korte Træk saaledes: 1815 blev han Generalløjtnant og Pair af Frankrig, men rejste efter Napoleons Fald til Amerika. 1830 vendte han atter tilbage til Frenkrig og blev genindsat i sine Værdigheder. 1837 blev han Kommandant paa Korsika. Han døde i Paris 9. Marts 1839. Lallemand var Storkors af Dannebrog med Udnævnelsesdato 10. December 1813 (Selsteddagen).

haft deres lille ikke helt fredelige Møde med de tre „bette gesvinte“ Forbundsfæller af de franske Chasseurs¹.

I Atten Hundrede og Trettens Krigshistorie er ikke optegnet noget „Slag ved Ratzeburg“ ligesaa lidt som „ved Lübeck“, men under Lallemands Fremrykning mod Mölln har Holstenske Ryttere maaske eklæreret mod Ratzeburg, der kun ligger en lille Mil Nord for nævnte By, og her har Jens Jensen fanget Navnet, der vel endog mellem de mange fremmedklingende Bynavne har forekommet ham kendt; Regimentet var idetmindste den 17. August — saavidt det kan ses — hverken i Fordækningen eller i Hovedstyrken, medens det den følgende Dag, da Brigaden Lallemand dirigeredes længere mod Syd, havde Téten. Brigaden gik over Müssen og Schwanheide, hvor den stødte paa Divisionen Loison, som den fulgte til Gresse; her deltog Lallemand den 20. August personlig i Spidsen for Holstenske Ryttere i en af General Loison befalet Rekognoscering udover Boitzeffoden.

Den 21. August fulgte Lallemands Avantgardebrigade med Divisionen Loison over Gr. Bengersdorf mod Kamin.² Holstenske Rytters Plads i Kolonnen ses hellerikke her, men Regimentet har sikkert passeret den lille Flække Kamin efter at Loisons Tropper havde huseret i Byen. I de følgende Dage gik Marchen atter i nordlig Retning over Wittenburg og mod Schwerin, og i Stillingen Schweriner Sø — Wismar blev Davout saa staaende fra 24. August til 1. September.

Avantgardebrigaden Lallemand fortsætter den 25. August Marchen over Wismar til Hornsdorf (c. 4 km. n. ø. f. Wismar), og her faar Brigaden den 26. en velfortjent Rastdag for den 27. og 28. at gaa videre frem mod Rostock med det Hverv at skaffe Besked om Generalløjtnant Vegesack, der med sin Division havde trukket sig tilbage mod denne By, og det var paa denne Rekognoscering, at Lallemand den 28. August ved Byen Retschow stødte paa Fjenden, der viste sig at være hele Vegesacks svensk-mecklenburgske Division.

Man kunde tænke sig, at det er denne meget dramatiske

¹ De ridende Jægere bestod som mange af Davouts Soldater af purungt Mandskab — 17, 18aars Dreng. „Kyrassererne (de franske), baade Folk og Heste, er store, men Chasseurs à cheval er smaa,“ skriver Generaladjutant Lindholm til Kongen. (Private Breve fra Krigsskuepladsen. Meddelelser fra Krigsarkiverne VII.) ² Jvfr. Side 60.

Fægtning ved Retschow (Rätso) med samlede Rytterangreb og dundrende Artillerikamp, Jens Jensen skildrer som det „grumme Slag ved Rasseborre“ (vel kun yderst faa af Mandskabet havde noget klart Begreb om hvor de befandt sig i Mecklenburg, jvfr. Rasmus Owstrup: „Vi drøw laant astej, A veed aalle, hue wi war.“).

Under Fremrykningen mod Retschow havde Holstenske Ryttere marcheret sammen med Batteriet Gerstenberg i Spidsen af Hovedstyrken, og under Fægtningen har Rytterne været Skytsbedækning for Kanonerne eller idetmindste holdt tæt ved Batteriet under den halvtredie Time lange Artillerikamp.

Vegesacks Rapport (Med. från Kgl. Krigsark. II S. 32) synes at gøre et noget for stort Nummer ud af Affæren — virkelig at gøre den til et grumt Slag. Han angiver sit Tab i Kampen til 10 Døde og 20 Saarede og Lallemands til meget betydeligt, eftersom „253 fiender begrofvos på slagfeltet“.

„Man tør ikke“ — skriver Med. fra Krigsark. (det danske Værk, VII S. 151) ikke saalidt ironisk — „drage denne Angivelses Rigtighed i Tvivl, hvorvel den lyder mindre trolig, eftersom det med Vished vides, at den franske Bataillon¹, der saaledes ulykkeligvis maa være bleven mere end halveret i Bøgeskoven, nok saa flinkt deltog i Brigadens March de følgende Dage. De danske Tropper har nemlig ikke kunnet yde noget nævneværdigt Kontingent til denne Ligfærd, eftersom hele Tabet bestod af: 1 haardt saaret, senere død Skarpskytte, 1 dræbt Konstabel, 3 dræbte Artilleriheste og 1 ituskudt Lavetvæg“.

Lad nu Jens Jensen mene med „Slaget ved Rasseborre“ hvad han vil, og lad hans Beretning være lidt springende i kronologisk Henseende, saa er der to af hans Udtalelser i Anledning af „Slaget“, der yderligere betegner ham som Holstensk Rytter.

Først fører han Vagtmesteren² ved 4. Eskadron som Vidne paa, at Slaget var særlig „grumt“ og indskyder som Bevis for Vidnets Competence til at dømme i slige Sager, at samme Vagtmester „had wo mæj faa Stralsund degaang di slow Grøw Skeel ihjel.“

I General Ewalds danske Korps, der sammen med et hollandsk Korps under General Gratien, foretog Stormen paa Stralsund, hvor

¹ Det alvorligste Sammenstød, der fandt Sted under Træfningen var mellem en fransk Bataillon og svenske Jagere i den store Bøgeskov, der ligger ved Retschow.

² Vistnok Jacob Køster (Kyfter), f. i Kolding, af Profession Skomager. Vagtmester ved 4. Eskadron H. R. i 1813.

den preussiske Partigænger Major Schill i 1809 havde søgt Tilflugt, var af Rytteri kun to Husareskadroner og et Detachement af Holstenske Rytteriregiment. Dette Detachement, der bestod af en Snes Mand, førtes af den unge Løjtnant Jermin, som blev skudt under Haandgemænet i Stralsunds Gader.

For det andet fortæller han om Barnet paa Bajonetten. Denne triste Historie er desværre ingen Fantasi af Jens Jensen, selv om han sætter lidt Kulør paa sin Beretning ved at paastaa, at Franskmanden marcherede rundt med Barnet paa sin Bajonet.

Jeg har før noget udførligt fulgt Holstenske Ryttere paa deres March fra Mölln mod Schwerin over Kamin — thi netop i denne lille By skete den Udaad, der vel forhaabentlig var enestaaende i Felttoget, selv om flere af de franske Afdelinger og særlig Afdelingerne ved General Loisons Divisions, hærgede slemt hvor de kom frem. Major Løwendal beretter:

„General Loisons Kolonne havde tilbragt Natten imellem den 21. og 22. (August) i og ved Kamin og den 22. ankom de Danske i samme By. Der var naturligvis intet mere at finde i Husene og Gaardene, undtagen nogle elendige Mennesker, men hvad fandt de iblandt Beviserne paa Forgængernes Ondskab og Kaadhed? Et Barn paa 4 til 5 Aar igennemstukket af en Bajonet, det var endnu ikke dødt, og en dansk Kirurg gav det den Hjælp, som Omstændighederne tillod.“

Og i et Brev¹ fra Kaptajn Scholten til Kaptajn Abrahamson i Kjøbenhavn skrevet fra Slottet i Schwerin den 27/8 hedder det:

„Alle Byer, alle Stæder, vi passerer igennem, er forladte af Indbyggerne, intet Menneske ser man, undtagen Hungeren driver dem ud af Skoven at betle Brød af Soldaterne. I Kamin — en By, jeg i næste Brev skal omtale — var som alle Steder alt udplyndret eller ruineret, ikke et helt Stykke at finde, alle Køer slagtede og de stinkende Indvolde spredte omkring paa Gaderne. — I et Hus i denne By havde en ulykkelig Kone, som Hungeren havde drevet ud af Skoven, hvor hun to Dage havde været, skjult sig med sit Barn. Ved vor, med de Franske blandede Indrykning fandt nogle franske Soldater hende, de plyndrede hende alle Klæder, men da Blufærdigheden bød hende med Anstrængelse forsvare sit sidste Skørt, blev Barbarerne rasende og gennemstak

¹ Private Breve fra Krigsskuepladsen 1813.

hendes Barn, der laa skrigende paa Gulvet, saaledes at Bajonetten igennem Barnet trængte dybt i Gulvet. — — Vor Divisionskirurg kom straks, til dette Hus, som vi anviste ham, og efter den første Forbind at slutte vil maaske Barnet endda leve.“

Ugerningen har gjort Indtryk paa flere end Jens Jensen, men netop de udførlige Beretninger maa være Borgen for, at den var enestaaende.

„Men de Slaw ve Lybek var inno grommer, faa diæ maat di haall et i ni Daw aa kyer ud ow di Døh — de wa retten stræng faa di sølle Bæster.“

Fra den 13. November havde det danske Auxiliærkorps ligget i Stillingen Lübeck—Mölln. Den 1. December overlod Davout Korpset til sin Skæbne, idet han med hele sin Styrke replierede sig paa Hamburg. Frederik af Hessen maatte da beslutte sig til at søge Fæstningen Rendsborg, og han begyndte straks Bevægelsen med sin Hovedstyrke, medens Lallemand foreløbig skulde blive i Lübeck med den „lette Brigade“, hvortil stadig Holstenske Ryttere hørte.

Mellem hans Tropper — hele Lübecks Besætning var kun c. 2000 Mand — har Spændingen vel været stærk, de vidste jo, at „det var Kronprinsen af Sverig med sin hele Arme,“ der rykkede imod dem, og Tjenesten har i de Dage — det blev ikke ni — været stræng.

Natten mellem den 3. og 4. December stod Besætningen under Gevær; der demonstreredes fra Fjendens Side over hele Linien, og vor Ven Jens Jensen har vel sammen med de øvrige Ryttere patrouilleret i Lübecks Gader og passeret eller set passere adskillige Vogne med syge og saarede.

Atter den 4. December om Formiddagen maatte Besætningen til Gevær eller i Sadlen, da stærke Kolonner (fra Schlutup) syntes at nærme sig Lübeck. Der skete dog intet Angreb, kun en mindre Kavaleristyrke gik frem mod Burgthor.

Om Eftermiddagen ved 3-Tiden fandt et Angreb Sted paa Skansen ved Grünauerbaum, og Skydefægtningen varede til Kl. 5. Om Aftenen Kl. 9 gentoges Angrebet.

Den 5. om Morgen gik Svenskernes hele Korps frem mod Lübeck, og atter gik det hedt til ved Grünauerbaum; her holdt Kaptajn Wilster med sit Kompagni af Oldenborgske Regiment Stand mod en fjendtlig Bataillon, 2 Eskadroner og 4 Kanoner, indtil Lallemand beordrede ham tilbage til Mühlenthor. Mandefaldet

var dog ringe paa begge Sider, trods det, at det Blokhus, der laa i Skansen, blev ganske sønderskudt af det svenske Artilleri. Kort efter blev Lallemand „inviteret“ ud til den svenske General, men trods to Timers Forhandling lykkedes det ikke at komme til Enighed; den franske General vilde ikke antage de Betingelser, der blev ham budt og traf nu i Lübeck særlige Forberedelser til kraftig Modstand. Indbyggerne i Byen var paa Grund af den nære svenske Armee imidlertid blevne saa ophidsede, at de endog skød paa de danske Tropper fra Vinduerne, og Lallemand maatte bruge Vaabenmagt imod dem. —

Disse Dage i Lübeck har virkelig for den menige Mand været „grumme“.

Efter at have ladet hele sit Hærkorps „som til Parade“ opmarchere udenfor Mühlenthor sendte Kronprinsen af Sverige dog om Eftermiddagen en Parlamentær til Lallemand med Bemyndigelse til at gaa ind paa dennes Fordringer, og Kl. 10 Aften afmarcherede den franske General med 3. Jydske Infanteriregiment, holstenske Skarpskytter, Holstenske Ryttere, de polske Uhlaner, Batteriet Gerstenberg og 2 Kanoner af Batteriet Koye samt Matroskompagniet — uhindret og med Løfte om ikke at blive forfulgt før efter 12 Timers Forløb.

„— Aa saa rej vi te Baanhøwd.“

— —

Vejen til Bornhøved gik over Segeberg.

Derfra var det Prinsens af Hessens Mening (Hovedkvarteret var da i Bornhøved) at dirigere Lallemand over Neumünster mod Rendsborg, men Forholdene — for hvilke her ikke skal gøres Rede — føjede det saaledes, at Lallemands Brigade blev beordret til at søge mod Hovedstyrken i Bornhøved.

„Die kam Kosakkeren om wos.“

Enten har Blicher — af Hensyn til Fortællingens Form — lagt Jens Jensens straalende Beskrivelse af Kosakkerne hen til „Bornhøved“, eller Jens Jensen har virkelig paa dette Sted gjort disse mærkelige Fremtoningers første mere intime Bekendtskab¹

¹ Om Kosakkerne fortæller Kaptajn Scholten i sine Breve til Abrahamson og fl. adskillige „muntre“ Smaatræk. Her skal anføres (i Brev af 30/8 13): „Ved den sidste Rekognoscering var en Husar efter en Kosak; Husaren huggede alt hvad han trække kunde paa Kosakken, men han havde et Dusin Kjoler paa og blev siddende paa Hesten. Vi raabte til Husaren, at han skulde skyde ham

(han har jo nok set noget til dem i Mecklenburg), og da har han med adskillige andre af Kammeraterne fra Regimentet været lidt ude at flakke i Bornhøveds Omegn — er dette Tilfældet skal det dog ikke tjene ham til nogen Dadel; har Jens Jensen i en kortere Tid tabt lidt af Herredømmet over sig og sin Hest, saa har han hurtigt vundet den Ro og den Koldblodighed tilbage, der er hans Karaktertræk, og som giver sig saa herligt til Kende i hans prunkløse „Historie“.

Det var ikke Kosakkerne, der overfaldt „den lette Brigade“ ved Bornhøved, det var General Skjöldebrand med det svenske Kavaleri: Mørnerske og Skaanske Husarer.

Bornhøved er et Defilé — „en Port, hvorigennem man fra Midtholstens aabne Heder gaar ind i den stærkt gennemskaarne nordøstlige Del af Landet“, og det var, da Lallemand skulde passere eller rettere var i Færd med at passere Porten, der dannes af høje Diger og brede Grøfter, at Angrebet kom.

Batteriet Gerstenberg var længst fremme mod Byen, i Midten travede de Holstenske Ryttere, og bagest var de polske Ulaner, mens de øvrige Tropper af Brigaden havde indtaget forskellige Stillinger, der skulde sikre Marchen gennem Snevringen.

Lallemand ventede ikke Angreb; Fjenden havde uden at foretage noget alvorligt imod ham fulgt ham i Hælene over Hederne, men i det Øjeblik Polakkerne rykkede ind i Defilét, gik otte Eskadroner Mørnerske og Skaanske Husarer frem i en voldsom Attake baade mod de Tropper, der skulde forsvare Indgangen til Passet og mod Tropperne, der allerede var under March igennem det.

Skjöldebrand jog selv med et Par Eskadroner ind i Passet og huggede løs paa Polakkerne, der paa den snævre Vej ikke en Gang formaaede at gøre Front mod Svenskerne. Under disse Omstændigheder tabte de gamle krigsvante polske Ryttere ganske Hovedet og for med fældede Lanser frem mod Holstenske Ryttere for at bane sig Vej til Frelse, men Rytterne kunde ikke selv faa Luft for Kanonerne foran; iltre masede Svenskerne sig ind i den tætpakkede Rytterhob, og tilsidst var der et saadant „Pres“ i Snævringen, at ingen kunde bruge sine Vaaben, „men Munden kunne de bruge, Luften genlød af danske, svenske, tyske, polske og franske Eder og Forbandelser.“

ned; Husaren skød lige paa Pelsen af Kosakken — og, Fanden tage ham, han red dog væk.“

Da hele denne brogede og sammenpakkede Blanding af Hestfolk væltede ud af Byen blev de — Ven som Fjende — modtaget af Ild fra de Tropper, som Prinsen af Hessen havde anbragt Nord for Byen for at optage Lallemand. Det lykkedes dog de danske at vige ud til Siderne, medens Svenskerue nu gjorde omkring og jog tilbage i vild Flugt. En Del af de Holstenske Ryttere og Polakkerne for videre, nogle Polakker kom langt ind i Slesvig, og en lille Klynge Holstenske Ryttere naaede endda til Haderslev, hvor de meldte sig til Regimentets Depot, der da var i denne By.

De fleste af de forsprængte Ryttere fik dog Hold paa Hestene og paa sig selv efter længere eller kortere Tids Forløb, men fra et Kosakregiment, der netop stod i Bordesholm (Nord for Bornhoved), har der sikkert været Kosakker ude efter de spredte Ryttere. — Nogle af disse Stepperyttere kom til de rette.

Ved Sehested havde Holstenske Rytterregiment forholdsvis langt det største Tab af samtlige Afdelinger, men Tabet faldt udelukkede paa 2. og 3. Eskadron, der med glimrende Duelighed gennemførte den vanskelige Opgave, der blev Eskadronerne stillet og som i faa Ord kan siges at være den, at gøre Sejren fuldstændig.

Jens Jensen var forsaavidt heldig. Allerede i Begyndelsen af Slaget blev 1. og 4. Eskadron beordret til Dækning af Train og fik saanogenlunde Ro. Men Jens Jensen bruger jo hellerikke store Ord om sin Deltagelse i Kampen, han siger paa sin sædvanlige lune Maade: „Die wa saa manne Finner, te den Jen ku ett spött faa den Aahn, men vi ragt dem indda tesih —“. Og han har Ret til at bruge Ordet Vi. Vi — det er hele det heltedige Korps, der efter uhørte Anstrengelser og Strabadser, efter større og mindre Kampe over Sehested banede sig Vejen til Rendsborg.

Fægtningen ved Sehested er nu en halvglemmt Daad, Og selv lige efter denne Daad var udført vakte den kun hos enkelte den Opmærksomhed, som den fortjente. Det er sande og rammende Ord, som Meddelelser fra Krigsarkiverne bruger, naar der siges: „I Hæren blev Efterretningen om Sejren modtaget med Begejstring —“. Paa Nationen gjorde den ikke saa stærkt et Indtryk, som man kunde have ventet. Folk og Hær var endnu ikke smeltede sammen til en Enhed. Hovedstaden, hvor næsten hele det aandelige Liv var koncentreret, laa fjernt fra Kamppladsen og havde ingen Berøringspunkter med Armeen. Soldaterne hørte jo alle til Landbefolkningen, og kun en ringe Del af Officererne var

udgaaende fra den højere borgerlige Middelstand. — — Paafaldende er det, at den smukke Vaabendaad har sat saa faa Spor i dansk Kunst og Skønlitteratur; men i den første Fjerdedel af Aarhundredet holdt man mest af at søge sine Idealer i Uvirkelighedens Sfærer, og medens man sværmede for Oldtidens mytiske Helte, fandt man ikke de tapre, men pjaltede og lidet romantiske danske Soldater værdige til æstetisk eller kunstnerisk Behandling. Det var en langt senere Tid forbeholdt at fremstille „den tapre Landsoldat“ i Malm og karakterisere ham i Ord og Toner.“

Til de sidste Ord vil jeg kun tilføje: Sten Stensen Blicher har i „Jens Jensen“ sat den danske Soldat fra 1813 et Minde og ikke af de ringeste.

OM VERSEMAALENE I FØRSTE DEL AF ØHLENSCHLÆGERS »HELGE«

AF

IDA FALBE-HANSEN

I Danske Studier 1918 S. 98 har Dr. Marius Kristensen fremdraget Øhlenschlægers Kendskab til de islandske Rimer og paavist den Traad, der fører fra dem til Versemaalene i „Helge“. Mærkeligt er det, at Øhlenschlægers Forhold til Rimerne synes at være ganske overset af ældre Litteraturhistorikere. Molbech siger i sine Studier over Øhlenschlægers Poesi og Digterværker, at i „Harald Hildetand“ findes intet andet oldnordisk end Bogstavrimene, og jeg husker, at Dr. Rosenberg i sine Forelæsninger over nordisk Renaissance udtrykkelig erklærede, at Øhlenschlæger ikke kendte Rimerne. — Jeg skal tillade mig at føje nogle Bemærkninger til Dr. Kristensens Artikel.

Det maa have været en Fryd for Ø., da han traf paa Rimerne med deres skiftende Versemaal. Thi det var jo en af hans fundamentale Grundsætninger for Poesien: „Digteren vil ikke altid gentage det samme, Digteren ynder Afveksling,“ hvad han allerede havde fremsat i Prisaftandingen fra 1800. At *Harald Hildetand* nu er en direkte Efterligning af Rimerne, er uimodsigeligt, men der er en stor Forskel mellem de gamle Rimadigteres og Ø.'s Benyttelse af Versemaalet. I Rimerne slaar Stilen om fra det ene Versemaal til det andet uden nogen anden paaviselig Grund, end den, at Digteren ogsaa har „yndet Afveksling“; jeg kan ialtfald ikke finde nogen anden. Naar derimod Ø. slaar over i et nyt Versemaal, er det hver Gang med en bevidst kunstnerisk Hensigt.

„Harald Hildetand“ begynder saaledes den ligefremme Fortælling i det jævnt fremskridende *ferskeytt*:

Hildetand med sølvgraa Haar
 Hu til Valhal vendte;
 Hundredfemti Hædersaar
 Heltens Isse kendte.
 osv.

Efterligningen er, saa vidt jeg kan skønne, ganske korrekt; mærkes kan bl. a., at Ø. med god Virkning af og til ligesom i Rimerne anvender en Optakt:

Kæmper var i Kongens Gaard,
 Og Kampen de forstode:
 osv.

Da veksler Versemaalet. Døren til den brændende Badstue sprænges, Kong Harald træder frem, og hans dybe, alvorlige Røst høres i det langsomme Versemaal *stafhent* eller *studlalag*:

Har vel Harald her fortjent
 Hadsk at vorde indebrændt?
 Førte han mod Fjenden ei
 Folket frem paa Ærens Vei?

Da Fortællingens Traad atter optages, tager det første Versemaal saa igen fat.

Endelig kommer Digtets Hovedstykke, selve Braavallaslaget, skildret i et pragtfuldt *braghent*, hvorpaa Øhl. har anvendt hele sin rige Kunst; det er, som man hører Sværds slag og Køllehug, Lurklang og Pilehvin. Det er i Sandhed „Kampens Musik omsat i Ord“, som man har sagt om Egils „Hovedløsen“. Hermed slutter Digtet.

Dr. Marius Kristensen nævner en Del Variationer af Versemaalet, som Øhl. ikke har benyttet, deriblandt den Variant af *studlalag*, som kaldes *hålfdyrt*, og som han mener, Øhl. har gaaet af Vejen for, fordi han fandt det for vanskeligt. Denne Mening kan jeg ikke tiltræde. Jeg kender overhovedet ikke noget Eksempel paa, at Øhl. har gaaet af Vejen for en Form, fordi han fandt den for vanskelig. Tværtimod: Vanskelighederne ved en Kunstform var netop noget, der æggede og ildnede ham.

Med Emnerne var det ganske anderledes. Her gaar han rolig udenom det, han finder ikke passer for ham. Karakteristisk i saa Henseende er Forskellen mellem hans og Grundtvigs Forhold til

Nordens største Heltedigt, Volsungesagnet. Mens Grundtvig straks kaster sig over det, endnu førend han har mindste Begreb om Digtekunst, gaar Øhl. bestandig af Vejen for det. Han finder det for vildt og voldsomt. Først i den allersidste episke Digtning, han skriver, tager han det op; han synes vel, det er hans Pligt som Nordens største Digter at tage det med, og han indfletter det da som en Episode i *Regnar Lodbrok*. Ak, han maatte hellere have ladet det ligge!

Hvad nu det omtalte Versemaal, *hålfdyrt*, angaar, saa forekommer det mig let at indse, hvorfor Øhl. ikke har taget det med i sin Behandling af „Harald Hildetand“. Med sine mange Rim har det noget muntert-legende, som ikke passer til den dystre Tone, der hviler og maa hvile over Besyngelsen af Braavallaslaget.

Hermed er saa Øhlenschläger færdig med Rimerne; han skriver aldrig nogen Rima mere. Han siger som sit *alter ego*, Hrane, i „Hroars Saga“: „Jeg har ikke mer den første blinde Kærlighed for ethvert gammelt Kvad blot fordi det er gammelt og fædrelandsk“ (Hroars Saga, S. 128).

Der er dog eet Rimaversemaal, som Øhl. ikke har kunnet slippe; det har ligget i hans Øre som en Melodi, der dukker frem af og til, men ikke huskes helt nøje: det er *braghent*. Første Gang, vi igen møder det, er i *Nordens Guder* (Thors Fiskeri), men her er det ikke saa lidt ændret: Stavrimeret er bortfaldet, og Begyndelseslinien er gjort femfodet istedenfor seksfodet; det er derved blevet noget mat og flovt. — Derefter lægger Øhl. det fuldstændig hen. Men i *Ørvarodds Saga*, der ogsaa i andre Henseender betegner en Genopstandelse i Øhl.'s Digtning, finder han det paa ny frem i sin oprindelige Form i Valkyriernes Sang til Hervør. Stavrimeret er dog mindre omhyggeligt holdt, hvorved det hele bliver svagere. Endelig bruger han det sidste Gang i sin Svanesang, „Regnar Lodbrok“, denne Gang atter til en Kampskildring som i „Harald Hildetand“. Og nu har han husket forholdsvis rigtigt: første Linie har igen faaet sine seks Fødder, og Stavrimeret kommer igen, men rigtignok ligesom tilfældigt drysset ned. Det hele er da blevet langt mattere end den stolte Slutning paa „Harald Hildetand“.

Der er ingen Tvivl om, at det er gennem Arbejdet med „Harald Hildetand“ Øhl. har faaet Øret opladt for, hvor godt et episk Stof kunde tage sig ud, behandlet i afvekslende Versemaal, og at *Helge*

er en Frugt af denne Indsigl. Det varer jo imidlertid flere Aar, inden Arbejdet paa „Helge“ begynder, og der er da Grund til at antage, at „Helge“ ikke er umiddelbar Fortsættelse af Arbejdet med „Harald Hildetand“, med andre Ord, at Øhl. ikke umiddelbart har følt sig drevet til denne Fortsættelse. *Han har faaet et Stød udefra.* I det hele gælder det om Øhl., at man ingenlunde kan forklare hans rige Digtervirksomhed og hele den Betydning, den faar, ud fra hans personlige Liv; som Menneske var han god og elskværdig, respektabel i enhver Henseende, men ikke med noget dybt eller rigt menneskeligt Indhold. Der var mange Faktorer medvirkende; der var fremfor alt det mærkværdig heldige Tidspunkt for hans Fremtræden, da alt syntes ligesom tilrettelagt udelukkende for hans Evner og Lyst; der var den frugtbare Vekselvirkning mellem ham og de Mennesker, han mødte — i Livet eller Litteraturen — Personligheder, som han enten kappedes med (Goethe og Schiller) eller opponerede imod (den tysk-romantiske Skole, Grundtvig), og flere andre Faktorer, der frembragte den store Virkning.

Søger man nu efter et Motiv, der kunde drive ham til at tage fat paa det nye episke Arbejde, mener jeg ikke, man behøver at lede længe. Omtrent paa samme Tid blev han mødt af en Kritik, der var paafaldende enstemmig: Baggesen havde begyndt sin Kritik, Grundtvig kom med sin, bl. a. i Verdenskrøniken af 1812, og har jeg Ret i den Formodning, at Hammerskiølds Artikler om dansk Litteratur i „Svensk Literaturtidning“ 1813 er inspireret af den unge J. L. Heiberg, som kort forinden havde været i Sverige, saa træffer vi her paa een Gang de tre Mænd, der skulde blive Øhl.'s væsentlige, ja næsten eneste Kritikere. Og de mødes alle i den samme Udtalelse: Øhl. er gaaet tilbage! Den Røst, der lyder varmest og stærkest, er Grundtvigs: „Vilde den store Digter dog vende om og gøre sine forrige Gerninger“.

„Vende om“, det kunde Øhl. ikke gøre i de Forhold, hvorunder han levede hjemme. Christiane var jo af den Mening, at hvad hendes Mand fremfor alt trængte til, det var „sand, begejstret Hyldest og Penge“. Det sidste kneb det med at skaffe, men det første skulde hun nok sørge for, og trolig Bistand fandt hun hos den Kreds af unge Venner, der efterhaanden samlede sig om Huset. Men den Atmosfære var ikke sund at leve i for en Digter; det følte Øhl. Derfor bort fra al denne lumre Røgelse, ud i den fri Luft, ud i de Omgivelser, hvor han havde øvet sine „forrige Ger-

ninger“. Han lejede sig et Par Værelser i Degneboligen ved Frederiksberg Kirke, tog med sig nogle af de Bøger, hvori han har skrevet, at i dem læste han uophørlig i sin Barndom og Ungdom, deriblandt P. Syvs Kæmpeviser og Bjørners „Nordiska Kämpadater“. Og saa begyndte han at arbejde.

Han har selv engang fortalt, hvordan han var til Mode, naar han ret var i Aande med digterisk Produktion: da gik han og gik uden at vide hvorhen eller hvor langt — engang fandt han sig, da han kom ned paa Jorden igen, staaende i en Kornmark i Gentofte, uden at han vidste, hvordan han var kommet der. Saadan tænker jeg mig, han har gaaet og digtet de vidunderlige første Sange af *Helge*.

Stoffet fandt han hos Bjørner: „Rolf Krages Saga“. Hvor han har Formerne fra, det skulde være Genstanden for den følgende Undersøgelse.

Den smukke femliniede Strofe, som Øhlenschläger bruger til første Sang:

Kong Frode staar i Leiregaard,
han gav sin Broder Ulivssaar,
det var stor Ynk og Smerte:
Ung Halfdan ligger krum paa Skjold
med Staalet i sit Hierte.

er ikke, som det undertiden antages, opfunden af ham selv. Øhlenschläger var i det hele ikke nogen heldig *Opfinder*; derimod var han en ualmindelig heldig *Finder*, og denne Strofe er jo et sjælden smukt Fund. Det er et gammeltysk Versemaal; det kaldes hyppigst „*Lindenschmidt-Tonen*“ efter Visen om „Der Lindenschmidt“, som begynder:

Es ist nicht lang, dass es geschah,
dass man den Lindenschmidt reiten sah
auf einem hohen Rosse.
Er reitet den Rheinstrom auf und ab;
er hat ihn gar wohl genossen.

Øhlenschläger har rimeligvis fundet det i „Des Knaben Wunderhorn“. Ifølge Vilmar skal Strofen undertiden — rigtignok ved en Fejltagelse — være blevet kaldt „*Dänemarkertonen*“, og dette kunde vel kun være en yderligere Tilskyndelse for Øhlenschläger til at benytte den.

Vi finder dernæst en Del Strofer af hjemlig Oprindelse. Ypperst blandt disse maa nævnes den Strofe, der er brugt til femte Sang, *Julereisen*:

Kong Frode sidder ved Juletid,
af Sneer var Skoven saa glimrehvid.

Juletid,
af Sneer var Skoven saa glimrehvid.
Han sender Bud til de Jarler snilde.
de skulde drage til Julegilde.

Det er en dansk Folkevisestrofe, som vel ikke er hyppig, men dog er anvendt adskillige Gange. Øhlenschläger har den rimeligvis fra Visen „Herr Bugges Død“, DgF 158, som han har fundet hos Peder Syv, II Part, Nr. XLII.

Herr Bugge hand bygger op Hald med Ære,
han agter den icke i fremmet Mands Være.
De ride saa fri gennem Danmark.

Hald med Ære,
han agter den icke i fremmet Mands Være.
Herr Bugge sidder ofver sit brede Bord,
Kongen af Danmark sender hannem Ord.

Sit brede Bord,
Kongen af Danmark sender hannem Ord

O. S. V.

Med hvilket Mesterskab har Digteren ikke benyttet den gamle Strofe! Hvilken Forening af malende Kraft og muntært Skælmeri!

Øhlenschläger følger nøje sit Forbillede, men paa eet Punkt afviger han: *Omkvædet udelades*. Omkvæd tiltalte ham i det hele ikke: „Digteren ynder Afveksling“, „Digteren vil ikke altid gentage eet og det samme.“

I den almindelige Bevidsthed er nu Omkvædet i den Grad uadskillelig forbundet med Folkevisen, at man er nærvædet ikke at ville regne den Vise for „rigtig“, som mangler Omkvædet (f. Eks. Niels Ebbesens Vise). Men saa stor er Øhlenschlägers Versekunst, at han bringer os til at glemme dette. Vor Litteratur ejer vel ikke en fuldkomnere Efterligning af Folkevisen end „De tvende Kirke-taarne“ — og den er uden Omkvæd. Een Gang har Øhl. dog benyttet et Omkvæd, men helt paa sin egen, ejendommelige Maade. Det er i „Nordens Guder“, i Sangen „Skirner fuldender sit Ærende“.

Han benytter tre *forskellige* Omkvædslinier: „Dugdraaben glinser paa Blommen“, „Solstraalen i Skyen sig bader“, „De Fugle kvindre paa Grene“ — og maler derigennem et af de yndigste Naturbilleder, han overhovedet har frembragt.

Fra Folkeviserytmen stammer ogsaa tredje og sjette Sang i „Helge“, *Sævar og Fru Signelil*:

Jarl Sævar sidder paa Siælland,
Han var saa giæv en Helt,
Med sine Snekker han befoer
Det stor' og lille Bælt.

og *Julegildet*:

Kong Frode sidder i Gyldenkiol,
Han lod indbære den Tryllestol.
Den gamle Hex, i Skoven var,
Til Julegildet paa Baar man bar.
Der aldrig feiredes mindste Fest,
Hvor ei Alrune var Kongens Giest.

Den første er en let Variation af den fireliniede Strofe, den anden er den almindelige toliniede, føjet sammen tre og tre, rimeligvis fordi Digteren fandt dette mere egnet for ren episk Fremstilling.

Anderledes forholder det sig med de to Vekselsange mellem Brødrene. I den første af disse, anden Sang, *Hroar og Helge i Jordhuset*:

Tys! hørte du dem træde
Paa Græssets Tørve?
Hvis Frode Døren finder,
Vort Blod maa flyde.

finder vi en Strofe, der med sine korte Linjer og sine Bogstavrim gør et vist „oldnordisk“ Indtryk, og dette er aabenbart tilsigtet. Men Forbilledet? Noget Rima-Versemaal er det ikke; heller ikke findes der noget tilsvarende i den ældre Edda. Dr. Marius Kristensen gør opmærksom paa, at Strofen har en vis Lighed med Håttatal 76 og 77; men der er rigtignok saa mange Fejl udi Prosodien, („som er det fornemmeste“) at man ikke kan anse Håttatal for et umiddelbart Forbillede. Det bliver da sikkert forgæves at søge efter oldnordiske Forbilleder.

Jeg vover derfor en helt anden Hypotese. Der findes en spansk Strofe, som Øhlenschläger paa denne Tid har syslet med; han be-

nytter den i Fredriksbergdigtet (1816) i Sangen: *Til min Søster* (Liebenbergs Udgave II S. 180):

Sophia! Solen flammer;
forlad dit Kammer!
Kom, lad os med hverandre
i Lunden vandre!

Strofens Navn er *Seguidilla*, og som man vil se, er Vekselsangen i „Helge“ bygget aldeles paa samme Maade, kun at der i Stedet for Slutrim findes Stavrim. Her optræder Øhlenschlæger altsaa virkelig som Opfinder, men rimeligvis har han ikke selv ment, at han har været heldig, thi han benytter aldrig senere dette Versemaal. Og i det hele bruger han ikke flere Versemaal af oldnordisk Karakter i „Helge“.

Den anden Vekselsang mellem Brødrene, fjerde Sang, *Hroar og Helge ved Faarestien*, er heller ikke af hjemlig Oprindelse:

Helge! jeg græder, du spotter og leer.
Signe, min Søster, jeg dagligen seer,
Tør ikke tale, for Signelil staae,
Men kun som Hyrde paa Grønningen gaae.

Det rent daktyliske Dimeter, hvori den er skrevet, har Øhl. ogsaa benyttet til de to Bjergpigers Sang i „Aladdin“, ligeledes en Vekselsang; men hvor hans Forbillede dertil maa søges, skal jeg ikke udtale mig om; jeg skulde tro, man kunde finde det i Tiecks „Kaiser Octavianus“, der er et Prøvekort paa Alverdens Strofeformer. Ejendommeligt er det, at Øhl. til begge Vekselsangene har brugt fremmede Strofeformer; her kunde han ellers i den ældre Edda have fundet smukke nordiske Forbilleder.

I syvende Sang, *Frodes Død*, træffer vi et af Øhl.'s kæreste Versemaal, ret egentlig hans Yndlingsvers, naar det gælder et nordisk Emne:

Kong Frode flygter.	Det visse Rov.
Med Blus og Lygter	Man ser hans Kaabe
I dunkle Skov	Bag Grenen rød,
Man ham forfølger.	Og alle raabe
Ej Løvet dølger	Paa Frodes Død.

Der er ingen Tvivl om, hvad der har forledt Øhl. til at antage denne Strofe for oldnordisk: det er Peder Syv, som i Nr. 5 i fjerde Part af sin Visebog — der var en af Øhl.'s kæreste Bøger — havde

optaget Kr. Berntsens gamle Oversættelse af Krákumál med den Tilføjelse, at „dette Slags Vers er kaldet Krakemaal og Bjarkemaal af Paafinderen“. Strofen har ganske rigtigt ti Linier ligesom Krákumál, men det er ogsaa den eneste Lighed. Øhl. har anvendt det allerede i „Erik og Roller“, hvor en gammel Skjald synger et Kvad til Gammen for de unge. Samme Kvad har nok været til Gammen for mange, baade for unge og gamle; der er flere Melodier til det, ogsaa en af Øhl. selv. Et Vers af det er bevaret i den almindelige Citatskat lige ned til vore Dage; ganske vist i en noget lemlæstet Form:

Hvad er vel Livet?

Et Pust i Sivet,

Som synker ned

O. S. V.

I *Vaulundurs Saga* finder vi Versemaalet igen; man kunde have ventet at finde det lagt i Munden paa Stærkodder, Kæmpen, der tillige er Skjald; det har det oprindeligt ogsaa været, men er tilligemed flere andre Dele af Tragedien skudt ud og findes trykt i Nyerups „Idunna“ fra 1812 under Titlen *Stærkodders Svanesang*. Nu træffer vi det altsaa igen i „Helge“, men derefter tror jeg ikke, det er anvendt før i *Órvarodds Saga*, hvor en smuk Oversættelse af Hjalmars berømte Dødssang gentager den gamle Rytme. Og det er nok sidste Gang, den lyder fra den gamle Digtters Læber.

En gribende Efterklang fik den ved Studenternes Mindefest i Hostrups skønne Drapa:

Da gennem Dampen
Skærtorsdagskampen
med Vælde klang,
og Malmets dundred
det ny Aarhundred

en Morgensang,
da lød fra Vraget
et mægtigt Skrald,
da vakte Braget
den store Skjald.

Med Sangen om Frodes Død slutter første Del af „Helge“ og dermed Genstanden for denne Undersøgelse. Anden Del („Helges Eventyr“) har en forskellig Karakter baade hvad Indholdet og Formerne angaar. I første Del var Helge, den unge Faderhævner, Hovedpersonen; en prægtig Gut er han, (helt i Overensstemmelse med Sagaens Beskrivelse: „Hroar var tolv Vintre gammel paa den Tid og Helge ti, men han var dog baade den største og modigste af dem,“) lige fra han river en Gren af Træet med Udraabet: „O, var min Kæp en Lanse!“ Ved Siden af ham tager den forknytte

ja, grædende Hroar sig ynkelig ud. Men i anden Del skifter Belysningen om. Nu er det Hroar, som har hele Digterens Sympati: en mild, ædel fredelskende Personlighed, der bygger Byer og øver anden kulturfremmende Virksomhed. Helge er derimod blevet en vild og voldsom Viking, der da ogsaa kommer til at lide for sine Misgerninger. Strengt taget kan denne Forandring i Digterens Sympati spores allerede i første Del af „Helge“, nemlig i sidste Vers af sjette Sang. Næstsidste Vers ender med de to ypperlige Linier:

Da flygter Frode til skumle Slot;
Men Helge kaares med Hro til Drot.

Ingen kan vel tage fejl af, at dette har været den oprindelige Slutning. Men saa maa der være sket noget; i næste Vers lyder det:

Nu lad ham flygte med ængstlig Hu,
Tak Odin for eders Redning nu,
Den usle Rest af Livet ham levn!
Men Helge raaber: „Kun Hevn! kun Hevn!“
Og Skialden siunger i hvælvede Sal
Om Hevnens Følger — og Hevnens Qval.

Det er, som Digteren er kommet ned paa Jorden igen, og hans gode Hjerte har faaet Bugt med hans nordiske Fantasi. Herregud, Frode er jo dog deres Onkel; naar de har faaet deres Rige igen, kunde de saa ikke lade ham være i Fred? Hvad skal vi med mere Hævn og Blodsudgydelse! Men nej, Helge raaber paa Hævn og er ligesaa vild og voldsom som han viser sig i Digtets anden Del. — Hvad der saa fuldstændig har vendt Øhl.'s Syn, er ikke godt at vide; maaske Christiane er kommet ud at besøge ham med sine Børn, og Øhl.'s Hjerte er blevet fuldt af Familievarme. Nok er det, Sagastemningen er vejret bort, og den rene, episke Tone i Digterens Røst er brudt. I den paafølgende Sang er der kommet noget krampagtigt, hysterisk, især ved Indblanding af et tysk-romantisk Element, en *diabolus ex machina*, som falder helt udenfor Sagaens Stil. „Frodes Død“ er vel i det hele den mindst vellykkede Sang i hele Digtet; heldigvis hæver Digteren sig igen i anden Del, *Helges Eventyr*, til Trods for, at Helgeskikkelsen som sagt er forandret. Versformerne i „Helges Eventyr“ har ogsaa en anden Karakter, om de end paa deres Vis er højst interessante. De falder imidlertid udenfor Grænserne for denne Undersøgelse.

FRA SPROG OG LITTERATUR

EN DANSK RIMORDBOG

Blandt Langebeks Excerpter (nr. 265; 8°) fins en dansk rimordbok med latinske ordforklaringer. Ordboken er på 48 blad, den er defekt i begynnelsen og slutten; den begynner med rim på „Aare“ og ender med „I ante G“. Efter Gigas' katalog (s. 86) stammer den fra 17de hundreår.

I ordboken fins det henvisninger til „Grammaticam Danicam“, som må være Pontoppidans grammatikk fra 1668; der er også ting som direkte minner om denne grammatikken, så man naturlig får den tanken at Pontoppidan er forfatteren.

Nå vet vi på annen måte at Pontoppidan virkelig har skrevet en rimordbok. I fortalen til grammatikken sier han uttrykkelig: „Si *Grammatica* hæc *Danica* non displicuerit, asseclâm habebit *Phosphorum Philologicum* Danicam Lingvam illustraturum, ut & *Vocabularium Danico-rhythmicum*.“ Inne i grammatikken henviser han (Bertelsens utg. s. 48) til rimordbok ved *Act*, *Agt*, *Akt*; i rimordboken finner vi så samme uttrykk der. I den nekrolog som blev forfattet i Trondhjem ved Pontoppidans død (1678) heter det at det foreligger et „*Vocabularium Danico-rhythmicum*“ i manuskript „til Trykken forfærdiget“ (Rørdam: Kirkehist. Saml. 4. R., II s. 238).

Det er da god grunn til å tro at den rimordbok som fins blandt Langebeks Excerpter, virkelig er et bruddstykke av Pontoppidans.

Blandt ordene fins det et par særnorske ord. Således heter det et sted „vakkell, alias vagel, Norv. sedes gallinarum“. Det rimer bl. a. på *takkel* og *fakkel*. Her sier forfatteren uttrykkelig at ordet er norsk. Det gjør han derimot ikke hvor han nevner ordet *gjente*: „Gjente Puella, vana. Dicimus en ung gjente“. Norvagisme er muligens også „Klep Assiculus signatus, qui collis appensus pecudes distingvit“.

Disse norvagismene taler ikke mot at Pontoppidan er forfatteren. Han kjente sikkert Christen Jenssøns norske glossarium fra 1646; det fremgår av hans grammatikk. Dessuten kom Pontoppidan til Trondhjem i 1673; og han har vel arbeidet med sin rimordbok der.

I ortografien stemmer rimordboken med Pontoppidans skrivemåte i grammatikken, jfr. således skrivemåten *Enkke*, *Fenkke*, *Senkke*, *Renkke* med tilsvarende skrivemåte i grammatikken (Bertelsens utg. s. 121); sammenlign likeså: *Eg* vel *egg*, *Deg* vel *degg*, *Leg* vel *legg*, *Skæg* vel *skegg*, *Veg* vel *vegg*, med henvisning til grammatikken, hvor samme skrivemåte finnes (Bertelsen s. 35 o. fl.).

Ordforrådet i rimordbogen og grammatikken er svært meget det samme. Rimordbokens forfatter har som Pontoppidan f. eks. sikkert kjent Coldings Etymologicum latinum (1622) og Dictionarium Herlovianum (1626).

Rimordbogen gir flere oplysninger om samtidig talesprog; *flab*, *skab* (scabies) rimer f. eks. på *drab*; *stabe* („alias stubbe“) rimer på *abe*; „kalven *saber*“ forklart ved „*Vitulus lente, non prompte bibit*“, jfr. Kalkar *sabbe* „søbe“ (efter Moth). I flere tilfelle gir rimordbogen oplysninger utover det som fins hos Kalkar. Men heller ikke Pontoppidans grammatikk er nok utnyttet av Kalkar.

*

*

*

Efter at ovenstående blev skrevet, har jeg funnet resten av rimordbogen (Gl. kgl. Saml. 3605, 8°). Av den fremgår det med all tydelighet at Pontoppidan er forfatteren. Også håndskriften er bevisende. Boken har sikkert betydning for forståelsen av hvordan dansk riksmål (talesproget) er opstått, og den gamle grammatikers verk fortjener å utgis.

Didrik Arup Seip.

CARL BAGGER

Carl Baggers Basnæs-Digte samt tre Breve fra Carl Bagger til Thora Fiedler. Udg. og forsynede med Oplysn. af H. G. Olrik. Kbh. 1920, Gyldendal.

Den foreliggende Samling indeholder en Række Digte, der alle knytter sig til Basnæs og til Carl Baggers Forhold til Thora Fiedler, Datter af denne Herregaards Ejer. Uagtet det her drejer sig om et mindre Udvalg af Digterens Produktion, skal der dog gøres opmærksom paa Bogen her i DST., fordi Udgiveren i sin fyldige Kommentar har givet meget betydelige Bidrag til Digterens Biografi og i nogen Grad ændret det Billede af ham, som Litteraturhistorien ellers giver. Digterens Skoletid paa Sorø Akademi er belyst ved Studier i Akademiets Arkiv, og hans senere Færd er der paa mange Maader kastet nyt Lys over ved Fremdragelsen af spredte Avisnotitser og Citater fra Arkivstof. Den smukke Bog, der er trykt af Kr. Kongstad, vil derfor, trods sit lokalhistoriske Tilsnit, være af selvstændig litteraturhistorisk Betydning og fortjener at kendes i videre Kredse.

Gunnar Knudsen.

EN NY ETYMOLOGISK ORDBOG

E. Hellquist: *Svensk etymologisk ordbok.* Lund 1920 ff, C. W. K. Gleerup.

Trangen til at finde Ordenes første og egentlige Mening, deres Indhold og Oprindelse er gammel og vidt udbredt. F. Eks. har Folket til alle Tider lagt ny Mening i gamle uforstaaelige Stednavne. At denne Art uvilkaarlige Tilløb var det, Oldtidens Grækere søgte at skabe en Videnskab,

Etymologien. Forsøgene — som de f. Eks. foreligger i Platons Dialog *Kratylos* eller hos den lærde Romer Varro — maa imidlertid fra vor Tids Standpunkt betegnes som afgjort mislykkede, dels fordi man i altfor høj Grad og overfor enhver Art af Ord drev Lydsymbolik, d. v. s. antog en direkte Forbindelse mellem Lyd og Betydning, dels fordi det anvendte Materiale næsten udelukkende var Samtidens Græsk, for Romernes Vedkommende Latin og Græsk (ældre eller barbariske Sprogformer inddroges kun i minimalt Omfang). Resultaterne maatte blive og blev lige saa fantastiske som Metoden var barnlig.

Romerne og siden Skolastikerne overtog paa dette som i det hele paa det grammatiske Omraade Arven fra Grækerne ukritisk og uselvstændigt. Oldtidens Tradition blev samlet af Biskop Isidor af Sevilla i et Værk (*Origines*, 7. Aarh.), der kom til at danne det væsentlige Grundlag for de tre lærde Italienere, der Europa over beherskede den etymologiske Videnskab i den senere Middelalder: Lombarden *Papia* (*Elementarium Doctrinæ Rudimentum*, ca. 1060; en Lærebog, der endnu citeres af Erasmus fra Rotterdam), *Uguccione* fra Pisa (*Magnæ Derivationes*, ca. 1200, ofte benyttet af Dante) og *Giovanni* fra Genua (*Catholicon*, 1286, en af de tidligst trykte Bøger: 1460 Mainz).

Den italienske og franske Renaissance betød paa dette som paa andre Felter nyt Liv, friere Horizont. Man optog nu ogsaa Folkesprogene til Behandling; man søgte at aflede Ordforraadet i Romansk snart fra Hebraisk, det formentlig ældste Sprog, snart fra Græsk, det formentlig ædleste. Langsomt lykkedes det dog den rigtige Anskuelse om Fransk (væsentlig Latin; med Laan fra Græsk, Keltisk, Frankisk) at trænge igennem, saaledes hos *Etienne Pasquier* (1560). Tillige begyndte man at agte paa Metoden; saaledes opstillede *Jacques du Bois* († 1555) Begrebet Lydslægtskab og søgte at udfinde Regler (ganske vist de samme for alle Sprog!) for Lyds Overgange, Bortfald og Opstaaen.

Resultaterne af disse og adskillige andre Lærdes Arbejde samledes nu — dog med Tilføjelse af ikke faa private Meninger — i et Værk af *Gilles Ménage* (*Origines de la Langue Française*, 1650), der efterhaanden ved Udvidelser kom til at antage betydelige Dimensioner (2. Udg. 1697 behandler o. 2700 franske Ord, 470 italienske, 560 latinske), og som trods Eftertidens leikøbte Haan i Virkeligheden har dannet Grundlaget for al senere romansk Etymologi. Enhver der ved Selvsyn og Brug lærer *Ménage's* Lexikon at kende, maa beundre den sikre og omfattende Lærdom det ved Siden af meget Fantasteri rummer.

Hvad der især maatte ansøre til Kritik, var de talrige, ikke nøjere begrundede Lydovergange, som *Ménage* og hans Forgængere antog. Alle-rede *Caseneuve* (1694) var her forsigtigere; og i den berømte Encyklopædi krævede *Targot*, den senere Minister, mere kritiske Principer anvendt (Artiklen *Etymologie*, 1756). Iøvrigt var det 18. Aarhundredes Bidrag paa romansk Omraade lige saa faa og fattige, som det 19. Aarh.s blev rige og talrige. (I de germanske Lande fortsattes det 17. Aarh.s Tradition ved grundlæggende Værker af Tyskeren *Wachter* og Svenskeren *Ihre*).

Det 19. Aarhundrede beherskes som bekendt af Udviklingstanken.

Medens al Forklaring siden Grækernes Dage havde været af logisk og systematisk Art, lærte man nu tillige og især (ofte maaske for eksklusivt) at se Fænomenerne saa vel i Samfundet som i Naturen fra et historisk Synspunkt. Dette førte bl. a. til Grundlæggelse af en sammenlignende og historisk Sprogvidenskab (Rask 1814, Bopp 1816, Grimm 1819), der maatte give Etymologien et helt nyt Grundlag. Denne Videnskab byggede paa den Opdagelse, at de fleste europæiske Sprog, Latin og Græsk saa vel som f. Eks. Slavisk og Germansk, havde fælles Oprindelse ikke blot indbyrdes, men tillige med flere asiatiske Sprog, hvoraf Sanskrit først tiltrak sig og længe (paa de andres Bekostning) fastholdt Opmærksomheden. Opgaven blev nu at føre de væsentlige Dele af Ordforraadet og desuden Bøjningsendelserne tilbage ikke til Hebraisk eller Græsk (som Renæssancens Lærde havde villet), men til den for Europæisk og det indiske Sanskrit fælles Stamform, som nu almindeligst kaldes Indoeuropæisk (andre siger Arisk eller Jafetisk, Tyskerne Indogermansk). Grundlæggende blev her Pott's *Etymologische Forschungen* (1833 ff.), et Værk, hvori det som Princip hævdes, at Lyd er en sikrere Rettesnor for Etymologi end Betydning, og at en Lydlov som den saakaldte Grimm's Lov er vigtigere end adskillige Sprogfilosofier. Arbejdet med Enkeltheder paa dette vidtstrakte Omraade maatte kræve en overordentlig Sum af Lærdom; man førtes da naturligt efter et enkelt Forsøg paa samlet Fremstilling (A. Fick, *Vergleichendes Wörterbuch*) til en efterhaanden meget vidtgaaende Arbejdsdeling. Resultatet blev en lang Række etymologiske Ordbøger, een for hvert Sprog eller Sproggruppe. Af de germanske Sprog har saaledes Uhlenbeck, senere Feist behandlet Gotisk, Kluge Tysk, Franck Hollandsk, Skeat og den store Oxford-Ordbog Engelsk. Af de skandinaviske Sprog er Dansk bearbejdet af E. Jessen, Dansk-Norsk af Falk og Torp, Norsk af Torp, Svensk af Fredrik Tamm.

Da Tamm's Ordbog paa Grund af Forfatterens Død (1890) kun naaede til Begyndelsen af Bogstavet K, har Professor Elof Hellquist i Lund nu udarbejdet og allerede udsendt 4 Hefter af en ny „Svensk etymologisk Ordbok“, som her skal omtales i Korthed. Professor Hellquist, hvis Lærdom og Skarpsindighed er kendt fra adskillige, tildels meget omfattende Arbejder paa det etymologiske, ikke mindst det stednavneetymologiske Omraade, lægger meget vide Rammer for sit Værk. Medtages skal efter det i Fortalen fremsatte Program ikke blot — som i enhver Ordbog — Sprogets gamle og centrale Ordforraad, men tillige 1) Laan fra romanske og klassiske Sprog i vidt Omfang, 2) en Del Dialektord, 3) et Udvalg af Navne, baade Person- og Stednavne. Endelig skal der gives Plads for staaende Udtryk og Forbindelser; og der skal gives Aarstal og Litteratursted for Ordnes tidligste Fremkomst.

Naar nu hertil kommer, at der (som i den tyske Udgave af Falk og Torp) gives rigelige Henvisninger til sprogvidenskabelig Litteratur, vil man forstaa, at der her kan ventes et Værk, som alene ved sin Udførelighed vil være til Nytte for den læge som for den lærde Læser (og naturligvis for Danske i næsten lige saa høj Grad som for Svenske). At staaende Vendinger og ikke blot enkelte Ord tages med, er en priselig

Skik, som allerede Falk og Torp har indført. Og at Ordene behandles ikke blot i deres første, ofte aldeles usikre, Oprindelse, men saa vidt muligt i hele deres Historie, er et betydningsfuldt Fremskridt, som de senere Udgaver af Kluges Ordbog og ikke mindst Oxford-Ordbogen har Æren af.

Paa den anden Side kan det ikke nægtes, at Prof. Hellquist ved at medtage baade nyere Laan, Dialektord og Navne (alt sikkert mest af Hensyn til en videre Læsekreds) bereder sig adskillige Vanskeligheder. Dels bliver Afgrænsningen, som det allerede fremgaar af Udtrykkene i det foreløbige Program, noget vilkaarlig; man undgaar saaledes ikke at spore et personligt Moment i Valget af de Stednavneendelser, som optages til Behandling. Dels bliver Kravene til Forfatterens Ydeevne, ikke mindst ved Inddragning af de talrige romanske Laaneord (som strengt taget kunde overlades Fremmedordbøgerne) overordentlig skærpede; det kan ikke være andet end, at Forfatteren for meget af dette Stofs Vedkommende mere har maattet følge den gængse Opfattelse end selv at iagttage og dømme. Fra de første 4 Hefter (der gaar til Kr) skal der fremdrages enkelte Exempler herpaa.

ambassad, fra. ambassade, af lat. *ambactata. Det franske Ord er hverken en direkte Udvikling eller et Laan fra det (vistnok korrekt) konstruerede latinske Ord (hvoraf ital. ambasciata). Venedig synes at være Udgangspunktet for Ordet (ambassada) saa vel som for Institutionen; sml. Kr. Nyrop, Gramm. hist. I³, § 43, s. Man kan da sammenstille lasaret og ghetto, doge og regatta; se derom Kr. Nyrop i Nord. tidsskrift (Letterstedt) 1920, p. 379.

baron. Det oldfranske baron „Mand“ (hvoraf „Ægtemand“, „Hirdmænd“) maa i første Række sidestilles med spansk varón „Mand“. Der forudsættes altsaa i Urromansk et vulgært Ord for „Mand“, med Bøjningen -o, -onis og med Voxel af v og b i Forlyd. Et saadant er ikke paavist og kan næppe paavises i Germansk (det anførte højtyske baro opfylder, hvis det har nogen sproglig Realitet, ikke disse Betingelser; se om Enkeltheder en svensk Disputats af C. A. Westerblad). Derimod har Petronius og Cicero (i Breve) et baro, -onis, Lucilius varo, -onis. Betydningen af dette har fra „sværlemmet Fyr“ (snart Atlet, snart Klodsmajor) udviklet sig til „Knægt“ (f. Eks. Trosknægt). Det vulgære Ord for „Mand“ synes at maatte være dette.

basun. Det plattyske basüne (hvoraf vort Ord) kan umuligt, som det nu overalt angives, være et Laan fra oldfransk buisine; hverken første eller anden Vokal passer. Man nødes vistnok til at antage i det mindste en Paavirkning fra det franske basson, der (langt senere) har givet svensk basson „Fagot“.

bir. Tysk bier „Øl“, hvortil svarer islandsk bjórr, afledes af en Rod beuz „at svulme“ (en højst uklar Betydningsudvikling) eller anses subsidiært en r-Afledning af Roden i Ordet Byg. Ved et Kulturoord som dette (det er i al Fald i Norden et ret sent Laan, der kun tildels har fortrængt det ældre Øl) burde det nævnes, at man deri har set lat. bibere „at drikke“ som i Folkesproget har betydet „Drik“ og lydt beure. Se Danske Studier 1915, p. 191.

bra. Udtryksmaaden fransk brave = ital. bravo kan misforstaaes. Ordet er som andre Militærudtryk i Renæssancen laant fra Italiensk til Fransk. Betydningerne, hvis Udvikling ikke omtales af Hellquist, er 1) hæderlig (hvoraf det kvantitative Adverbium), 2) smuk (fransk se faire brave; paa Dansk f. Eks. hos Laurenberg), 3) tapper, 4) Slagsbroder, 5) uvan (om Dyr). 1 og 2 udgaar fra 3; 3 og 4 fra 5; 5 er den ældste romanske Betydning (bevaret i spansk toro brado „uvan Tyr“), der maa lægges til Grund for den endnu ikke fundne Tydning.

buffel. Fransk buffle = ital. bufalo kan paa ganske tilsvarende Maade mistydes, som om begge Former uafhængigt udgik fra Latin. Ordet mangler imidlertid i denne Form i Oldfransk, hvor opr. fl iøvrigt ikke vilde bevares. Det senere franske buffle (hvoraf bl. a. vort Bøffel) maa da, ganske som engelsk buffalo, være et Laan fra Italiensk. Formen der gaar tilbage ikke direkte til lat. bubalus, men til en italiensk Dialekt, hvor -f- svarer til lat. -b-.

buskage, buske. Antagelsen af en k-Udvidelse af Roden bus „at svulme“ (sml. beuz under bir) er kun en yderst svag Støtte for germansk Oprindelse. Ordet er stærkt udbredt og ældgammelt i Romansk (ital. bosco, osv.), derimod sent og sporadisk i Germansk, som allerede af J. Grimm iagttaget. Desuden synes ejendommelige Biformer (fr. bûche, „Brændestykke“, vanskeligt at skille fra bois „Træ, Skov“) at tale for en romansk Grundform, der ganske vist hidtil har unddraget sig Etymologernes Skarpsyn.

dansa. Ældre svensk danza gaar ligesom højtysk tanzen tilbage til oldfransk dancier (c = ts), hvortil nøje svarer ital. danzare. Det forudsatte oldromanske Verbum, har da efter n haft ikke s, men z (dette muligt af cj eller tj). Men herved bortfalder enhver Mulighed for at opretholde den nu gængse Afledning fra oldtysk dansôn, et Ord som iøvrigt saa vel ved sin Betydning („trække“) som ved sin specielt højtyske Forekomst havde Mistanke mod sig. Ordet kan i Romansk, ligesom f. Eks. det i Slavisk genfundne gotiske plinsjan „danse“, være et Laan fra et ukendt barbarisk Folk, optaget maaske i Forbindelse med ny Danseskik i Folkevandringstiden.

domän. Det er sandt, at fransk domaine gaar tilbage til lat. dominus, „Herre“, men langt fra direkte. Mellemløbet er oldfransk domeine, et lærd Laan fra lat. dominium (hvoraf ogsaa, senere, engelsk dominion); dette er afledet af dominus.

fjolla. Der burde være nævnt æ. da. fol „ondskabsfuld“ — et Ord, der vistnok med Middelengelsk som Mellemløbet gaar tilbage til det oldfranske Skældsord fol „Daare“, „ukysk“. Om dette ældre Betydningsudvikling kunde henvises til en Diskussion i Nord. Tidsskrift f. Fil. 4. III (1914), p. 21 ff.

furnera. Oldfransk har formir ved Siden af fornir (det nuværende fournir, hvoraf furnera); Provençalsk desuden fromir. Laan fra æ. tysk frumjan „fremme“, som nu sædvanlig antages, lader baade Betydningen og n-Formerne uforklarede. Begge Dele vilde bedre forstaaes, hvis der, som Vilh. Thomsen (i Forelæsninger o. 1910) har formodet, forelaa en

Sammenblanding af det germanske Ord med lat. *frunisci* „at nyde“; ogsaa Verbets Bøjning (*fourniss-*) vilde herved forklares. Bedre kunde man dog maaske helt se bort fra det germanske Etymon og antage, at *frunisci* blot var blevet kausativt („lade nyde“ = „forsyne“) ved at opfattes som Afledning af et baade i Betydning og Oprindelse nærstaaende *frumen* = *frumentum* „Korn“, egl. „Forsyning“; ved Assimilation kunde Forbindelsen mn snart give m, snart n.

galeja. De gængse Etymologier af Ordet *Galej*, f. Eks. den anførte: gr. *γάλα* „Træ“, undlader ganske at tage Hensyn til den intervokaliske Dental, der findes i æ. svensk *galeidha* og i de til Grund liggende neder-tysk-hollandske Former, der alle maa udgaa fra Oldfransk. Samme Dental, der ganske vist er udfaldet i de herskende italienske Former (*galie*, *galea*; fra den sidste nyere græsk *γαλέα*), forudsættes af det *galera*, der senere har givet fransk *galère*. Ordet maa som Skibstypen, det betegner, udgaa fra Middelhavets Kyster. Nu findes der saa at sige overalt i æ. Romansk et Ord *gallēta* (oldfr. *jaloie*, rumænsk *galleatā*), som i de norditalienske Egne snart hedder *galea*, snart *galera*. Fra dette vilde ogsaa det krævede oldfranske *galeide* (ved gl. Laan fra Norditalien) kunne udgaa. Ordet betegner „en Træspand“. Betydningsudviklingen herfra til „Skib“ er lige saa naturlig som hyppig (sml. eng. *vessel*, ital. *gondola*; begge opr. om Kar).

german. Som af Forfatteren fremhævet, taler adskilligt for, at Germanernes Navn, som de jo i ældre Tid aldrig selv brugte, slet ikke er germansk, men simpelthen identisk med det latinske Adjektiv *germānus*. Blot turde det være tvivlsomt, om Betydningen, som Th. Birt antager, har været „de ægte“ (nl. *Galler*). Anmelderen har i et Foredrag 1919 søgt at begrunde den Opfattelse, at *germanus* (af *germen* „Spire“) har betegnet „oprindelig, urvüchsig, indfødt“. Romerne har da om Barbarerne (specielt, men ikke alene, om dem hinsides Rhinen) sagt „de Indfødte“ — aldeles som Spanierne senere kaldte den ny Verdens Mennesker *los Naturales*, og Englænderne i vore Dage alle ikke-europæiske Folk *the Natives*.

gletscher. Ordet siges, som naturligt er, at være svejtsisk, fra lat. *glacies* „Is“. Det tyske Svejtsiserord er imidlertid ikke taget direkte fra Latin, men fra en franko-provençalsk Dialekt i det romanske Vest-Svejts. En Form *glatchier* svarer her regelmæssigt til det franske *glacier* „Gletscher“; dette er med Suffixet *-arium* dannet af *glacies* „Is“.

gosse. De angivne, ogsaa af Björkman resumerede, Tydninger forekommer alle yderst problematiske. Ordet er (som *flicka*) sent i Svensk (o. 1600). Ord for „Dreng“ (og „Pige“) fornyes aabenbart ofte; de laanes let og, som det synes, især gennem Dagligtale og Underklassesprog. Det har da muligvis Betydning at fremdrage et nu i Fransk overordentlig udbredt Ord, der baade i Lyd og Betydning ligger det svenske ganske nær: *gosse* „Dreng“. Et direkte Laan fra Fransk til Svensk (eller omvendt) kan der af mange Grunde ikke være Tale om. Det franske Ord, der først i 19. Aarh. er trængt ind i alm. Dagligtale, er en i Forbrydersproget foretagen Ændring af det italienske *gonzo* „dum“ (se L. Sainéan, *Le langage parisien*, Paris 1921). Umuligt synes det ikke, at *gosse* paa lignende Maade kan være naaet til Sverige. En nøje Parallel foreligger

i al Fald i det nordisk-tyske fant „Skælm, Landstryger“, ogsaa „Dreng“; ogsaa det er italiensk (fante „Fodsoldat“, sml. Infanteri); ogsaa det maa gennem farende Folk, sagtens Lejetropper og Landstrygere, have faaet sin vide Udbredelse.

Disse enkelte, ganske spredte Indvendinger, specielt fra det romanske Omraade, hindrer naturligvis i ingen Henseende den fulde Anerkendelse af den Flid, hvormed det store Stof, ikke mindst det bibliografiske, er samlet, af det sunde Omdømme, hvormed Valget af Etymologierne i Almindelighed er truffet, og af den Klarhed uden altfor stor Korthed, der præger Fremstillingen. Det er alt i alt en i høj Grad tiltalende Bog, hvis fortsatte Publikation man med Forventning maa imødesee, og som allerede nu paa det bedste kan anbefales Tidsskriftets Læsere.

Viggo Brøndal

DANSK SYNTAKS

Johs. Lollesgaard. *Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300)*. 1920. (Disputats).

Det sproglige materiale der er genstand for undersøgelsen i nærværende afhandling, er de urnordiske og yngre danske runeindskrifter, de danske landskabs- og kirkelove, lægebøger og legendebrudstykker. Inden for dette stof behandles visse særlig vigtige syntaktiske spørgsmål: ordstillingsforhold, bisætningsarter, konjunktiv, participiums- og infinitivskonstruktioner med sætningsværdi. Undersøgelsens grænser er — som det heraf vil ses — ret snævre, og dyberegående (sammenlignende) specialundersøgelser ud over hvad udenlandske forgængere har behandlet, foretages ikke. Til gengæld er den foreliggende syntaktiske litteratur angående andre germanske (ældre og nyere) sprog godt udnyttet, dog ikke med nogen udpræget selvstændighed: i hovedsagen arbejder forf. med et ude fra lånt skema som han har sat sig til opgave at udfylde med eksempler fra dansk før c. 1300.

Stoffet behandles med en temmelig hård hånd. Om runetexterne har prosaisk form eller versform tages der ofte ingen hensyn til (s. 19. 35. 103 &c). Og et begreb som rytme, der paa det nøjeste er knyttet til det syntaktiske, nævnes meget sjældent. Forf. begrænser i det hele som syntaktiker sit område i en sådan grad at han glemmer at være filolog. Han tager texterne som de nu engang foreligger i de ofte stærkt tilrettelagte udgaver: de urnordiske indskrifter efter Noreens Altisl. u. altnorw. gram. (endda ikke efter dennes sidste udgave), de danske runeindskrifter efter håndudgaven „De danske Runemindesmærker“¹, lovtexterne

¹ Har håndudgaven en fejl i transskriptionen, vil denne genfindes i Synt. Stud. (som fx *salu* for *sálu* 106 Skårby-st., se Synt. Stud. s. 77). For øvrigt er trykfejlenes antal i det hele ganske utilladeligt stort, og fejlene til dels ret ondartede.

efter Thorsens udgaver. Senere behandlinger af runeindskrifterne tages der aldrig hensyn til; Wimmers konjekture behandles lige med den faktiske indskrift, varianter og paralleltekster (til lovene) anses ikke, udgavernes textindsud fra andre håndskrifter benyttes uden forskel, osv.

Som eksempler på sådan ufilologisk fremgangsmåde kan nævnes følgende. S. 16 vil forf. vise at endestilling af verbet i en hovedsætning forekommer i runedansk, og han anfører flg. bevissteder: „Spentrup Sten: *Pássi rúnak miok længi lifa munu*. — Øster Larsker Sten: *Hvöld síðl nái*. — Nyker Sten: *drængr algóðar náðir árnáði*. — Forskellige Døbefonter: *Marténn mik giarde*. — Stenstrup Røgelsekar: *Mik Jækop rølyt goræ*. — Slesvig Sten: *A Englandi i Sktu hvölis*^a. Ser man imidlertid en smule kritisk på disse eksempler, vil man se at 21 Spentrup-st. kun har *pasi: run(a)* .. og .. *ki: lifa* :, og at det formodede *munu* (efter *lifa*), der alene giver sætningen værdi i nærværende tilfælde, er højst usikkert for ikke at sige ganske usandsynligt. Bedre gaar det ikke med det andet citat; sætningen fra 159 Øster Larsker-stenen har Wimmer udlæst af runerne *hui: sna*, men denne højst usikre tydning¹ lader der sig naturligvis ikke bygge syntax på (den er forf.'s eneste rune-eksempel paa verbets endestilling i en ønskende hovedsætning). Med den næste, 173 Nyker-st., er forholdet ikke meget bedre, idet der på runestenen kun står *trenkr. allcōpa(r) . . . . . (r)napi*, men det må dog indrømmes at Wimmers tolkning her har ikke så lidt sandsynlighed for sig²; er sætningen rigtig, har den vel imidlertid metrisk form. Dærest anføres døbefont-indskriften (håndudg. nr. 204 ff.) *Marténn mik giarde*, der jo er et utvivlsomt eksempel på verbets endestilling men rigtignok ikke viser noget om ægte dansk ordstilling da sætningen er kalkeret efter latinske inskriptioner som fx 212 Ollerup røgelsekar: *magistær iakobus me fecit*. Det samme gælder det flg. citat, 217 Stenstrup røgelsekar, hvor dog selve det relevante ord (verbet) igen skyldes konjektur. Endelig er sætningen fra 250 Slesvig-stenen sikker nok (den skulde korrekt gives *A Englandi i Sktu hvölis*), men som subjektløs sætning er den ikke egentlig afgørende for spørgsmålet. Den slutning forf. burde have draget af de nævnte eksempler, er da den, at uden for de sandsynligvis latin-påvirkede indskrifter på kirkelige genstande forekommer i prosaisk runesprog ingen sikre eksempler på verbets endestilling i hovedsætning.

Andre tilfælde af sådan ufilologisk fremgangsmåde foreligger fx s. 57, hvor det hedder: „I et enkelt tilfælde findes ikke Nægtelse efter *dyliæ* nemlig: Sk.L.45¹⁵ [efter Thorsens udg.]: *ok dyliæ³ arfæ at næfnd uar fæst*, men det er næppe andet end Skrivefejl.“ Hvorfor efterses ikke Schlyters udgave, der vilde have vist at *æi* kun mangler i de to nær beslægtede håndskrifter Cod. Run. og B 76; at konstruktionen dog findes i to håndskrifter kunde tyde på at det ikke er ligefrem skrivefejl men en mulig sprogbrug; også i nutiden bruges jo begge konstruktioner. På lignende måde burde varianter og paralleltekster være benyttet s. 82 (Sk.L.

¹ Jf. Brate Arkiv XXIX. 189 f.

² Jf. også Magnus Olsen i Danske Studier 1906. 37.

³ Skal være *dyliæ*.

55²⁰: *Stophorsum allum ok uillum horsum skal ær þæm a uarþa* — korrelativet *hin* mangler kun i Cod. Run., der endda over linjen har et måske af skriveren selv tilføjjet *han*) og s. 118, hvor der som eksempel på konjunktiv i bisætning anføres: Sk.L. 56¹⁸⁻¹⁹: *hin ... ma æi sæktæ hin ær gialdæ skulu*; da alle andre håndskrifter har *sculdæ* el. *skal* (o. l.), er *skulu* sandsynligvis skrivefejl for *skuldu* — altså indikativ; på lignende måde med det sammesteds anførte Harpestr.-citat: *Thænnæ sten han styrkær oc thæn, thær hauæ kold¹ naturæ bloth oc thyr*; at *thæn* her er fejl for *thæm* (*them*) fremgår såvel af selve fortsættelsen: *oc takær fra them ræzæl* som af parallelteksten (MKristensens udg. s. 163²¹) der har *them thær hauæ*; også her forsvinder altså den konjunktivform forf. bygger på — i sidste tilfælde er den endda hans eneste eksempel².

Ved siden af denne mangel på filologisk metode må nævnes forf.'s svigtende filologiske sans eller viden. S. 37 omtales det forhold at i en relativ bisætning et adverbialt led kan være fremdraget foran verbet: „Dette forekommer ret sjældent. Typen er: Sk.L. 14⁶⁻⁷: *þæn ær uipær hænnæ ær næstæ frændæ*“; forf. har altså opfattet det første *ær* som rel. pron., *uipær hænnæ* som præp.-led og det andet *ær* som verbum, men dette giver ingen mening; sammenhængen viser at der skal læses: *þæn ær uipær* („er til stede“), *hænnæ ær næstæ frændæ*; sidste del er altså en relativ sætning med udeladt relativpron. og fremdraget adjektivisk led (efter forf.'s skema 2 d, s. 38). En lignende grov misforståelse af teksten foreligger s. 42 hvor der tales om relativsætninger med manglende subjektiv relativpartikel og som eksempel anføres Harp. 82¹⁸: *Annæn thung ær oc thær svart ær*, hvilket forf. altså tror skulde betyde „en anden, der er tung, og som er sort“, men selve kapitlets begyndelse viser hvordan forholdet er: *Eleborus thung. het oc thiurt ...*, altså: *thung* er plantenavnet (= Eleborus, Helleborus, se Marius Kristensen i udgaven s. 302 samt parallelteksten s. 159¹¹), og sætningen er da slet ikke eksempel på relativsætn. med udeladt subjektiv relativpartikel. Andre steder finder man ræsonnementer der mangler ethvært grundlag fordi de afgørende momenter er overset. Således ræsonneres der s. 45 over udtryk som Sk.L. 14²²⁻²³: *kæræ frændær siþæn at þem uar æi lagh buþit*; forf. nævner det som en mulighed at *lagh buþit* er to ord og *lagh* da subjektet. Hypotesen falder dærvæd at dette substantiv i Sk. L. hedder *loh* (Thorsens udg.: *logh*) og er pluralis (og for resten er delingen i to ord en afskrivningsfejl fra forf.'s side, både håndskriftet og udgaven har sammen-skrivning)³. Og s. 71 drøftes, ud fra Sk.L. 28¹⁰⁻¹¹: *Warthær man sæc-tathær at han føre sar a hin*, muligheden af her at „antage man for

¹ Skal være *kald*; se MKristensens udg. 86¹⁰⁻¹¹.

² Flere tilfælde af samme slags kunde nævnes, fx s. 43 under mom. d, E. L. 71¹⁹, hvor *han* står haplografisk for *han han* (jf. Kolderup Rosenvinges udg. s. 174).

³ Ordet behandles naturligvis også andre steder i lovtexterne som sammen-sat, fx Sk. L. 14: *at han lahbœp æi frændum sinum*; Jy. L. 55¹: *færræ æn han lagh biðther thet*; &c.

Dativ og At-Sætningen som en Subjektssætning"; formen *sæclathær* gör naturligvis denne mulighed til en umulighed¹.

Når opgavens område ikke er større end i foreliggende tilfælde, kan man med rette kræve en ikke ringe grad af fuldstændighed, ligesom der også må forlanges en sådan præcision i udtrykkene at det ses om der ligger et enkelt eller en hel mængde eksempler bag ved den formulerede regel. Men meget ofte giver bogen ganske vage, ufuldstændige og unøjagtige oplysninger. Lidet tilfredsstillende er det at få at vide at et vist fænomen „vistnok“ kun forekommer i de skånske love og Harpestreng (s. 53) eller „maaske“ kun findes „paa dette ene Sted“ (s. 85) eller „næppe uden et enkelt Sted“ (s. 86). Forf. stoler altså ikke selv på sit indsamlede materiale, og desværre med rette. S. 62 omtales fx at adjektiviske ord som *allær*, *ænnær* o. fl. regelmæssigt står foran deres subst., og der fortsættes: „De Par Eksempler fra Skaanske Lov, nemlig Sk. L. 35¹⁷: *tha sculæ mæn andræ*. — Sk. L. 55²⁰: *stophorsum allum*, hvor Efterstilling forekommer, betyder næppe noget, men skyldes Tilfældigheder.“ Behandlingen af citaterne er her lige så utilfredsstillende og uvidenskabelig som resultatet. For den første sætnings vedkommende er forf. dog til dels undskyldt da Schlyter ikke anfører ordstillingsvarianter; forholdet er det (se min udg. af Sk. L. s. 86⁴) at attributivets efterstilling her kun forekommer i ét håndskrift (C¹ = AM 41, 4°) og altså nok tør betegnes som en afskriverfejl, hvorimod den næste sætning *Stophorsum allum ok uillum horsum* har den tydeligste parallel i Sk. L. 62⁸: *Snæru allæ ok gildri*, hvor substantivet (ved kapitel-begyndelsen) er emfatisk fremdraget, på lignende måde som i en række tilfælde der berøres (men kun får lidet tilfredsstillende forklaring) s. 42, fx Sk. L. 3¹: *Barn um fót uarþær, þa skal þæt haua guþfapur* . . ., Sk. Kl. 76⁴: *Kirkium um uihþ uarþær skal æi atær uiaa*, osv. Ved denne emfatiske fremdraging af periodens hovedord (så at dette kommer til at indlede perioden) tilfredsstilles både praktiske hensyn til tydelighed og rytmask-melodiske hensyn som den der er fortrolig med lovenes sprog og stil gang på gang vil have konstateret². — Lignende ufuldstændighed viser forf.'s materiale flere steder. S. 79 nævnes lovsprogets relativpartikler³, men det ejen-

¹ Andre eksempler af lignende art: s. 47 nævnes Sk. L. 8⁵⁻⁶: *þæt æræ tue mæn* som en sætning med *þæt* som subjektstøtte og et subst. (*mæn*) som egentligt subjekt; *þæt* er naturligvis her personl. pron. og *mæn* præd.; s. 38 forklares *næst* i Sk. L. 16¹⁶: *thæn . . . ær næst ær wærn* som attributivt knyttet til *wærn* som om *wærn* betød *uæriænde*, mens forholdet er det at *wærn* (abstr.) er dativ styret af *næst* (jf. *ware þæn uærmer wærn* med varianten *withær wærn*, min udg. af Sk. L. s. 34⁸).

² En nærmere behandling af dette spørgsmål vilde kræve drøftelse af de bekendte Sieverske teorier, hvad naturligvis ligger uden for denne recensions rammer.

³ En mangel på klarhed i udtrykket — for ikke at sige direkte selvmodsigelse — må her anholdes. Om partiklen *ær* siges: „Den bruges vist udelukkende i Sk. L. — i alt Fald i Runehaandskriftet.“ Hvad er meningen? S. 80 nævnes (ganske rigtigt) at *sum* også forekommer (én gang) som egl. rel. pron. i Runehs., og forf. tænker sig dog vel ikke at alle andre hss. på dette punkt skulde stemme med Cod. Run.? Det Hadorphske hs. har fx ofte *þær*, moderniserende hss. som fx Ledreb. 12 bruger ofte *som*, yngre hss. har slet ikke *ær* men bruger *thær* el. *soni*.

dommelige pron. *æth*, *æthæ* fra AM 37, 4⁰ (Thorsens udg. af Sk. Kl. 77¹. 81⁶. 83⁹. 10. 12. 14. 18. 24. 85¹⁰) er ganske overset¹. S. 94 er de konditionale konjunktioner *æf* (fra A M 37, 4⁰, Thorsens udg.) og *æn* (fx fra Cod. Run.) ligeledes overset. S. 98 f. omtales *thæn timæ ær* som lovsprogets „vistnok“ eneste konjunktions-udtryk med substantivisk led der angiver tid; *þe stund ær* Sk. L. 40s (jf. ogs. Sk. L. 27¹⁰) er altså overset. S. 136 nævnes *at manni vdræpnum* som det „maaske“ eneste eksempel på præp. + nomen + perf. part. med sætningsværdi; overset er altså velkendte udtryk som *ofna bætær bætæ* (v. l. *böttæ*) Sk. L. 29¹⁸, *æftær bætær fæstæ* Sk. L. 31²³⁻²⁴ osv.²

En ganske håndgribelig fejl er det naturligvis når forf. s. 31 siger om håndskriftsproget: „Interrogative og imperativiske Hovedsætninger findes vist ikke i de her behandlede Tekster“; eksempler kan findes i mængde: Sk. L. 22-23: *repæ um þu vilt* ÷ V. L. 50². 51⁷: *rep*; E. L. 89¹⁸: *hvat dughæx them iorthæn (um . . .)*; Harp. (ed. MKrist.) 16²⁶: *Læg stampæth saluia ofna sar*; 22¹: *Stampæ gasæ istær . . giut thæt*; Leg. Cambr. 168²⁴: *Hvæar hæver thu fiald wafære guthæ*, 170²⁶: *West thu æi &c &c*. Og s. 39 hævdes det at „Absolut Endestilling forekommer ikke“ i konjunktionsbisetninger. Men forf. kan finde nogen anden betegnelse for verbets stilling i sætninger som *at barn uar fæt, Barn um fæt uarþær, e mæþæn han lifær, sum fæt ær mælt, sum hanum uar iattæt* osv. osv.³

Når forf. undertiden konstaterer at der kun findes et enkelt eksempel på et vist syntaktisk fænomen, har man da — efter hvad nu er vist — grund til at nære skepsis. S. 40 hedder det fx: „Ren Inversion uden fremskudt Led kan jeg iøvrigt kun anføre et Eksempel paa: V. L. 34⁴⁻⁵: *æn of afgiftæs sun ællær dotær*“; forf. har her begået en fejl ved udskrivningen af citatet (Thorsen har ganske rigtig *af giftæs* i 2 ord), hvad der har fremkaldt hans urigtige opfattelse af sætningen; *af* er naturligvis netop „et fremskudt led“. Og s. 73 læses om pron. *hvæm*: „Naar Falk og Torp (Syntax § 86) anfører, at „hvem“ kan bruges som Subjekt „allerede i 15. Aarhundrede“, kan Begyndelsen til denne Anvendelse af „hvem“ . . føres et Par Hundrede Aar længere tilbage, idet det kan iagttages i Jyske Lov: J. L. 784⁴⁻⁵: *thær mæn witæ æi hvæm skærthæ skal*. Det er dog det eneste Tilfælde, jeg har bemærket, af *hvæm* anvendt som Subjekt.“ Iagttagelsen var naturligvis værdifuld hvis ikke den havde været ganske urigtig. Verbet *skærthæ* betyder nemlig „gøre skår i noget (for en)“, „fragå“ o. l., og sætningen er altså upersonlig og *hvæm* oblik kasus; jf. J. L. 70⁴: *latæ . . rep gangæ . . oc skærthæ ængi man vtæn hin thær skuldugh ær skarth at havæ*⁴. En lignende fejl findes s. 118: „jeg (har)

¹ At formen sandsynligvis skyldes misforståelse berettiger ikke udeladelsen. Forklaringen er sikkert den at alskriveren er jøde og ikke fortrolig med det rel. *ær* (med jysk usikkerhed skriver han også *æræ* 79¹), han sammenblander det da med konjunktionen *ær* = *ællær* der igen svarer til jy. *æth*; derved får han også sit jyske *æth* sat ind i st. f. det relative *ær*.

² S. 74 burde være omtalt at *horo* kan udelades foran *marghæ*; se min Sprogl. forfbest. s. 100.

³ Eksemplerne taget i flæng fra de første kapp. af Sk. L.

⁴ Jf. også Verner Dahlerup. Forelæsninger over Jyske Lov (1920). 126.

kun bemærket eet Eksempel paa en konjunktivisk almindeliggende Relativsætning efter en opfordrende Hovedsætning: J. L. 179⁴⁻⁵: *tha mughæ mæn takæ ham hwaræ sum man finnæ ham oc gøræ ham sin ræt*⁴; her viser det foregående parallel-led *mæn* tydeligt at *man* har kollektiv betydning (Stockholmer-hs. C 39 har *the*), og verbum i plur. efter kollektiv sing. er som bekendt et almindeligt fænomen (se fx. Wimmer Navneordenes bøjning s. 39 og forf. selv s. 117)¹. Endelig går det ikke forf. meget bedre når han s. 129 mener at have „to Eksempler“ på „tydelig Konjunktiv i Temporalbisætninger“, nemlig Sk. L. 63²¹: *ok þingmæn læggi laghstæfnu til hin take up stiborþ*, og J. L. 40⁸⁻⁹: *tha takæ kunnug arf oc gæmæ e til rætæ aruing kumæ*. Den første sætning er her fuldstændig misforstået; i den citerede form findes den kun i Cod. Run., alle andre håndskrifter har en form med *at*: *til at* (el.: *fore hin at han* . ., *fore at hin*; se min udg. s. 172²); *til* hører direkte til *læggi*, og bisætningen bliver en appositionsbisætning ganske som de s. 115 anførte. Og i den anden sætning (fra J. L.) er *aruing* sikkert plur.; C 39 har *aruingæ* (tilsvarende udgaven 1590 og Blas. Ekenberger) og *-ing* er almindelig plur.-form i J. L. (se Wimmer Navn. böjn. 111).

Endelig må forf.'s konditionale konjunktioner *thær sum* og *thær* s. 95 omtales. Om end med nogen reservation opstilles *thær sum* som betingelseskonjunktion på grundlag af Harp. 42¹⁹⁻²⁰: *oc thær sum nokæt rif ær a trææt thæræ løpær ut ænzæ brænnæ yrtæ miolk*. Antagelsen modbevises dog vel af det følgende *thæræ* (ikke: *tha*) og af Harp.'s latinske kilde Constantinus Africanus (De gradibus liber) der her har: *ex fissuris ramorum* (se Harp. s. 42 n. 8). Lige så godt eller bedre kunde man søge konditional betydning i den i Hadorphske håndskr. (og Ledreb. 12) anvendte konstruktion (Schlyters udg. s. 117): *Ransac skal ængin man syniæ andrum þær sum han vil ransakæ æftir hionæ sinu* (Cod. Run. *þær ær*, de øvrige hss. *thær*, se min udg. s. 100¹). Men et sådant isoleret eksempel forud for den kontinuerlige brug må være anderledes afgørende for at anerkendes. Som kondit. konj. kan *dærsom* først med sikkerhed påvises c. 1500 (se mine bemærkninger Arkiv XXXII. 202).

Med *thær* og *e thær*, som forf. anfører som konditionale konjunktioner i J. L., er forholdet et andet. I J. L. er *thær*, *e thær* tidskonjunktioner, og fra denne brug er der nær overgang til betingelse (som nævnt af forf. s. 94). Dærimod er det uberettiget at tilføje henvisning til Sk. L. 49⁴⁻⁵: *i huæri hælh ma man løsæ sit ehit þær han kænnir þæt fore þiufstoleit*; *þær* har her afgjort lokativ betydning, hvad der også fremgår af varianter som *hvar* el. *hvar sum*).

Trods de fremhævede og adskillige andre mangler har Syntaktiske Studier dog formentlig sin værdi som et første forsøg på et nyt område og som en systematisk ordnet og vurderet materialsamling — som blot må benyttes med forsigtighed og stadig kritik. Der er rundt omkring i den iagttagelser som man noterer sig med interesse, navnlig iagttagelser om syntaktiske forskelligheder inden for tekststoffet. Men man beklager at

¹ Lignende eksempler behandles s. 126. 127 også som konjunktiv-sætninger uden antydning af anden mulighed.

forf. ikke til slutning har samlet sine vigtigste iagttagelser, uddraget hovedresultaterne af sine undersøgelser. Man savner en sammenfattende slutning som kunde have opstillet visse generelle teser. Dette kunde være sket ved at samle forskellige bemærkninger (som dem s. 34. 61. 64. 77. 122. 129. 143 osv.) hvorved man vilde have fået en karakteristik der stillede de skånske kilder sammen yderst til den ene side og Jy. L. og Flensborg stadsret (og Harpestreng) yderst til den anden side. Ligeledes kunde forholdet til svensk og oldnorsk-islandsk have være optrukket i sine hovedlinjer.

Johs. Brøndum-Nielsen.

KILDERNE TIL H. DRACHMANNS „MIDDELALDERLIG“

„Middelalderlig“ er, som bekendt, bygget over folkevisen „Ridderens Runeslag“ eller „Hr. Oluf og hans forgyldene Ljud“, som den ogsaa ofte benævnes. Det er imidlertid ikke fastslaaet, hvorvidt Drachmann har benyttet selve folkevisen eller en bearbejdelse af den.

En del afvigelser fra folkeviseteksten, som ved en flygtig gennemgang kunde synes at være Drachmanns egne tildigtninger, viser sig, ved en sammenligning med Heinrich Heines: „Frau Mette“, at være i nøje overensstemmelse med dennes.

Digtet „Frau Mette“ findes blandt romancerne i „Neue Gedichte“. Motivet har Heine laant fra „Das goldene Hörnlein“ i Wilhelm Grimms „Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen“.

I det følgende vil jeg gøre rede for de enkeltheder, der gør det sandsynligt, at dette digt og ikke folkevisen er den egentlige kilde til „Middelalderlig“.

Rent udvendig har de to digterværker flere indbyrdes ligheder.

Betragter man først de tre hovedpersoners navne, henholdsvis hos Drachmann, Heine og i folkevisen, faar man følgende opstilling:

Dr.	Fru Mette	hendes mand Hr. Preben	Hr. Peder
He.	Frau Mette	— — Herr Bender	Herr Peter
f.	Fru Mette	— — Hr. Peder	Hr. Oluf

Som man vil se, er kvindens navn det samme i alle tilfælde, hvorimod Drachmann og Heine har Hr. Peder for den anden ridder overfor folkevisens Hr. Oluf. Dette maa vel tages som bevis paa, at Drachmann har benyttet Heine; ganske vist findes der en redaktion af folkevisen (A hos Sv. Grundtvig), hvor manden bærer navnet Hr. Oluf og den anden ridder Hr. Peder, men der hedder kvinden ikke Fru Mette, men Jomfru Kirstine, og forøvrigt skulde det være mærkeligt, om Drachmann havde taget navnene fra to forskellige redaktioner og saa undladt at benytte navnet Hr. Oluf, men erstattet det med Hr. Preben, der ikke lyder nær saa middelalderligt. Dette navnevalg er meget snarere et nyt bevis paa, at han har brugt Heine. Denne har Hr. Bender, fordi det er vanskeligt

for en Tysker at udtale navnet Oluf. Da saa Drachmann skrev „Middelalderlig“, var han klar over, at Heines navn ikke vilde klinge godt i danske ører, og han erstattede det saa med Hr. Preben uden hensyntagen til, hvad folkevisen kalder ham.

Næst efter navnene kommer tidspunktet. Drachmann henlægger begivenheden til høsten. I folkevisen nævnes intet om aarstiden, hos Heine derimod hedder det:

„Jetzt aber herrscht der kalte Herbst....“

Drachmann gengiver ikke koldt Heines Herbst med ordet efteraar, men bruger det mere poetiske høst, for det første paa grund af den store lighed mellem de to ord Herbst og høst, og dernæst af rent maleriske hensyn. Han skal nemlig bruge det stærke solnedgangsskær til baggrund for Fru Mette og det knælende spillemandskor i slutningsscenen; men henlægger han begivenheden til efteraaret, maa han enten opgive denne Virkning eller lade stykket spille tidligere paa døgnet, hvilket vilde synes unaturligt, da hændelser, som de i stykket omhandlede, særligt tilhører de sidste timer før midnat.

Ogsaa den kendsgerning, at Hr. Peder lader Fru Mette ind, tyder paa den Heineske paavirkning, thi i folkevisen sender Hr. Oluf hende, trods gentagne bønner, hjem uden at have lukket op.

Det er imidlertid ikke alene disse ydre ting, de to digterværker har fælles. Der findes gang paa gang vers hos Drachmann, der har en slaaende lighed med Heines.

Først Hr. Peders beskrivelse af sin sangs styrke; det hedder der hos Drachmann:

„Man siger, jeg dyrked den stærke Kunst — og det baade flittig og længe: tidt toned her fra min ensomme Gaard af Genlyden Marker og Vænge. Den brusende Bæk fra min Æblegaard, den hørte da op med at skumme, Og Skovens Træer, som suser mod Kvæld, de stod saa lyttende stumme.“

Hos Heine hedder det om sangen:

„Wohl über den Flusz, wohl über den Wald
Die süszen Töne dringen.

Die Tannenbäume horchen so still,
Die Flut hört auf zu rauschen.....“

I folkevisen derimod faar man kun at vide, at sangen gør indtryk paa Fru Mette, hvorimod naturen forbliver upaavirket.

Ogsaa indgaaelsen af selve væddemaalet er fuldstændig efter Heine.

Først aarsagen, Hr. Prebens ord:

„Men om Du bedaared det ganske Land,
Du daarer ikke Fru Mette“,

der er fuldstændig lig Hr. Benders:

„..... Ich wette,
Bezwänge dein Singen die ganze Welt,
Doch nimmer bezwingt es Frau Mette.“

Paa samme maade er det med Hr. Peders svar:

„Jeg sætter imod Dig min Ganger hvid,
Du kan sætte op dine Hunde:
jeg spiller og synger Fru Mette herhid
endnu denne Aftenstunde!“

som svarer til Heines:

„Herr Peter sprach: Ich wette mein Rosz,
Wohl gegen deine Hunde,
Frau Mette sing ich nach meinem Hof,
Noch heut' in der Mitternachtstunde“.

Man lægger her mærke til den store lighed ogsaa i versemaalet.

Her kan ogsaa paapeges, at Drachmann, ligesom Heine, lader det være den anden ridder Hr. Peder, der foreslaar væddemaalet og ligeledes, at han sætter sin hest mod den andens hunde. I folkevisen derimod er det Fru Mettes mand, der udsætter sin hest og, efter at den anden ridder har vovet sin, hertil føjer „sin hvide Halsbeen“.

Nu følger Fru Mettes opvaagnen og vandring til Hr. Peder. Atter her er der neje overensstemmelse mellem Drachmann og Heine. Uden tøven staar hun op og følger de dragende toner gennem bæk og skov. I folkevisen nævnes der intet om, at hun er gaaet til ro, og først efter længere overvejelse følger hun den løkkende kalden. Hellerikke omtales hendes farefulde vandring gennem vand og vildnis; det hedder kun ganske kort:

„Jomfru Mette og hendes liden Hund
saa ene gaar de gennem den Rosenlund“.

Endelig Hr. Prebens udbrud:

„Aah jeg har tabt.... før min Ganger frem!....
min Kone og mine Hunde“.

og variationen deraf i slutningen:

„Jeg misted min Viv og min bedste Ven....
men jeg bjærged — ved Gud — mine Hunde!“

som meget ligner Heines slutningsord:

„Nun hab ich verloren mein schönes Weib
Und meine treuen Hunde“.

Det første sted maaske mere ordret efter Heine, men det sidste mere aandeligt beslægtet med den heineske ironi i den bidende spot over den plumpe ægtemand, der, naar det kommer til stykket, alligevel sætter større pris paa sine hunde end baade paa hustru og ven. I folkevisen er hele sympatien paa hans side, og som den tro ægtefælle følger han sin hustru i døden. Hr. Oluf derimod er den snedige forfører. Det meddeles derfor ogsaa til slut i den ene opskrift (A) til trøst for læseren, at han senere maatte dø for sværdet.

Tager man ovenstaaende i betragtning, maa besvarelsen af spørgsmaalet om, hvor Drachmann har hentet idéen til „Middelalderlig“ blive:

Idéen har han faaet ved at læse „Frau Mette“, og „Middelalderlig“ er udarbejdet alene paa grundlag af dette digt, uden kendskab til folke-

visen. Ganske vist findes der et enkelt sted, som svagt minder om folkevisen, nemlig i Hr. Peders replik:

„Nys drak vi jo paa hendes Ære;
den tog hun fra Hjemmet — og bar til mig
ved Midnat, den kæreste Kære!“

der kan hentyde til folkesvisens:

„For denne Nats Gang og andre slig
den daarer os baade saa visselig.“

Men dette er snarere en tilfældig lighed, og forholdet mellem Fru Mette og den anden ridder er opfundet af Drachmann selv for at forhøje den dramatiske virkning.

Niels Faber

DANSKE FÆDRELANDSSANGE

Danske Fædrelandssange, udg. af Dansklærerforeningen ved Ingeborg Simesen. Kbh. 1920, Gyldendal.

Dansklærerforeningen har ved Ingeborg Simesen udgivet en Samling danske Fædrelandssange med Indledning og Kommentar, og den har dermed taget en interessant Opgave op, som i flere Henseender kan minde om Foreningens Folkevisseudgave ved Ida Falbe-Hansen og Axel Olrik. I det følgende skal der søges gjort Rede for, hvorledes dette Arbejde er udført.

Indledningen begynder med en Redegørelse for Brugen af Ordet Fædreland og Fædrelandsfølelsens Udvikling, og Forf. meddeler herunder Oplysninger om de forskellige Landes Nationalsange og disses Melodier. Som den første Digtning herhjemme, der først og fremmest er et Udtryk for Samfølelse med Landet og dets Skæbne, møder vi den latinske Klagesang fra 1329; denne meddeles i sin Helhed i Oversættelse ved E. v. d. Recke, og den er ogsaa et saa ejendommeligt Udtryk for sin Tid, at den fuldt ud fortjener at kendes. I denne Forbindelse kunde man maaske udtale Ønsket om, at Forf. ogsaa havde bragt en Oversættelse af Tyge Brahes berømte latinske Digt ved hans Bortrejse fra Danmark. Hans ranke Personlighed skinner frem gennem et enkelt Liniepar:

„Nid har aldrig jeg følt, langt snarere ynkes jeg dem, som
glædes ved Døgnets Pjank, døv for det eviges Røst.“

Ikke mindst i den givne Forbindelse vilde det have været af Interesse at se, hvorledes Fædrelandsfølelsen udtaler sig gennem hans stærke Sind.

I Overensstemmelse med det nævnte Folkevisearbejde — en Overensstemmelse, der endog strækker sig til Ordlaget — gøres Visen om Holger Danske og Stærk Didrik til vor første Fædrelandssang, og Dannevirkevisen bliver den næste. Forf. refererer et Par af de Tolkninger, den har været Genstand for. Ifølge Vilh. Andersen har den sit poetiske Udgangspunkt i Københavns Forsvar 1659, og den umiddelbare Anledning til den skulde vi have i Inddragelsen af den gottorpske Del af

Slesvig; hermed „stemmer godt den fortrøstningsfulde Klang i Slutningsverset. Koch har syntes, at nu var Ledet virkelig atter i Lave.“ Carl Dumreicher finder derimod Visens personlige Grundlag i Laurids Kochs Interesse for Folkemindernes Bevarelse, og dens Hensigt skulde derfor være „at mane Samtiden til at frede det stolte Minde.“ Dette Grundlag vil rimeligvis synes mange noget spinkelt. Forf. vil imidlertid lade begge Tolkninger gælde, og det lader sig maaske ogsaa gøre. Derimod synes det umuligt at forene dem med den Forklaring, der gives i Kommentaren. Om Linien „før den den slet forfaldt“ i næstsidste Vers hedder det: „Dette personlige Klagesuk indeholder den sørgelige Virkelighed paa Kochs Tid, der staar i grel Modsætning til Tyras forhaabningsfulde Fremtidsønske“. Hans Brix har ogsaa en Tolkning af Visen, og da den i fuldt saa høj Grad som de andre synes at have Rod i Visen selv, fortjente den ogsaa at nævnes. Efter den er det Hovedsagen, at Volden opførtes som Værn mod de fremmede, mod de „Holster, Vagrere, Lyneborger“, der „som en skad'lig Flod“ trængte herind, og Motivet til Visen maa derfor søges i Digterens Uvilje mod den tyske Hofadels Indvandring.

Det næste Led i Rækken af vore Fædrelandssange er „Kong Christian“; dens Forhold til sin Samtid og dens Historie fremstilles, og det siges, at Sangen i Aarene 1840—45 „faar sin Stilling som officiel Nationalsang.“ Som Vidnesbyrd om Rigtigheden heraf kan det nævnes, at den i H. P. Holst's Læsebog fra 1847 (1. Udg. 1839) har Overskriften „Dansk Nationalsang“, og at Worsaae i sit lille Skrift „Om Dannebrog“ 1849 nævner den som „vor Nationalsang.“ Forf. betragter den som vor egentlige Nationalsang. Det hedder senere om „Der er et yndigt Land“, at hvad den angaar, da „er det kun et Par løsrevne, men smukke Vers, der — takket være den karakteristiske Melodi — har faaet Anvendelse som Nationalsang“; Th. Laub mener forøvrigt, at Melodien er alt andet end vel-egnet. Derimod vil Forf. ikke have den betragtet som Kongesang. „Vi Danske har ikke nogen Kongesang . . . som Kongesang bruger vi „Kong Christian.“ Den almindelige Følelse i vore Dage gaar dog vist i Retning af „Fagre Ord“s Kommentar, der begynder med at sige: „Kong Christian“ er den danske Kongesang; dette blev fastslaaet ved Frederik den Ottendes Tronbestigelse“.

Saaledes tager Forf. i Indledningen vore mere kendte Fædrelandssange frem og giver hver af dem en historisk Ramme, og den Traad, som forbinder dem med hinanden, er en Skildring af „Danskhedsfølelsens Vækst“, som gives paa Grundlag af Vilh. la Cours „Fædrelandet“ (1913). Denne Fremstilling, der i sin sidste Del særlig dvæler ved Nationalitetskampene i Sønderjylland, følges nøje, ofte lige til Ordene, for Tiden til omkring 1864. Bogen gaar ikke stort videre; men selv om det havde været Tilfældet, synes det næppe muligt, at Forf. kunde have fulgt den. la Cour omtaler, hvorledes Tanken om Slesvigs Deling herhjemme var et anerkendt Princip i Martsdagene 1848, men i 1864 forkastedes uden Drøftelse, og det hedder derefter: „Delingstankens triste Historie forklarer en stor Del af Tragedien „64“. C. Rosenberg har ved et Studentermøde 1883 bestemt det egentlig tragiske ved 64 som dette, at

vi i en Kamp for en gammel Ret (Statsretten, den historiske Ret) forsyndede os imod en ny Ret (Folkenes Ret, den virkelige Tilstand), og deri saa han ubetinget rigtigt." Forf. viser sig nemlig i det følgende som en varm Tilhænger af Flensborg-Bevægelsen; det er og bør være en privat Sag; men det præger desværre Fremstillingen. En Landsmand drages frem under Betegnelsen „en dansk Mand" (S. 65); „den bedste Del af det danske Folk" (S. 70), „nationale Digtere" og „vaagne Danske" (S. 71) er andre Eksempler paa Udtryk, der snarere hører hjemme i en Agitations Tjeneste end i en Fremstilling af varig Værdi. Ejendommeligt er det ogsaa, at vore Fædrelandssange, der gerne skulde samle og forene Landsmænd, under Behandlingen her snarere kommer til at sætte Skel imellem dem, og man kan ikke undgaa at gøre sig sine egne Tanker om den „patriotiske Ophygelse", som Forordet vidner om.

Samlingen bestaar af 76 danske Sange og 4 fra de andre nordiske Lande, og 39 Digtere er repræsenterede. Udvalget maa jo for en Del foretages efter Skøn, og for at antyde, hvorledes det er gjort, skal jeg nævne de Digtere, af hvem der bringes 3 Sange eller mere, tillige med Tallet paa deres Sange: Drachmann 3, Grundtvig 6, Ingemann 3, Axel Juel 3, Lembcke 3, Ploug 11, Richardt 3, Rørdam 5. For de ældre Digteres Vedkommende bringes der ligesaa mange Sange af Ploug alene som af Grundtvig, Ingemann og Hostrup tilsammen, og hvad vort eget Slægtleds Digtere angaar, er der lige saa mange Sange af Rørdam som af Aakjær, Otto Fønss, Olaf Hansen og L. C. Nielsen ialt. Udvalget kan da næppe betegnes som et Standard-Udvalg, og i et saadant vilde der vel ogsaa næppe være blevet Plads til Axel Sørensens „Du kære, gamle Danmarks Land", der nærmest virker som forklædt Prosa, selv om Forklædningen er „Kong Christian"s fine og fornemme Højtidsdragt.

Sangene meddeles i deres fuldstændige Form, hvad der for Sange som Dannevirkevisen og „Der er et yndigt Land" er prisværdigt, selv om det for flere andre er af væsentlig historisk Interesse; det er dog med tvivlsom Ret, Verset „Moder har ej danske Barn alene" er taget med ved „Rosen blusser." Et Par Steder er der udeladt Vers, uden at der findes nogen Bemærkning derom. I „Mit fagre Hjem er Bølgen blaa" mangler det Vers, der almindeligt forekommer som V. 3 („Vi kender kun til Høje smaa"). Og til „Dannevang med grønne Bred" har jeg i en gammel Samling („Digter-Krands" II, Odense 1826) fundet et Slutningsvers, som jeg anfører, da det vist er ret ukendt:

Leve Broderenighed
under Fredens Skygger!
Her den vennehuld steg ned,
her den bor og bygger,
her dens Trone fast skal staa,
i vort Samfunds Kæde;
leve her, mens Hjerter slaa,
Evhighed og Glæde!

Men om det er et legitimt Medlem af Familien, kan jeg ikke afgøre.

Sangene fremtræder i et lempet Skolesprog, der dog ikke er helt gennemført. Saaledes er der Udsagnsord med og uden Flertalsform, og

„den sorte Stær“ fløjter lifligt, medens „Vælsklands Nattergale“ fløjter liflig. „Den tapre Landsoldat“ anføres med den Læsemaade, som Frk. Falbe-Hansen i sin Tid hævdede i D. St. overfor Dr. Brix („Naar den, vi stole paa“). Lembekes Sang „Du skønne Land med Dal og Bakker fagre“ med Slutningslinien „end en Dyst tør vel Dansken stride“ har jeg et enkelt Sted set med den mere sprogrigtige Form ride; men om det er Digterens, ved jeg ikke. I Ottesens kendte Sang forekommer Linien „fælles Sprog giver Tankerne Mæle“; men det burde overensstemmende med Trykket i Ottesens Bog „Sønderjylland“ (1892) hedde „vore Tanker“, hvorved Udtrykket faar mere Varme og Karakter. Til hver Sang findes der Oplysninger om dens første Forekomst, og for Forstaaelsen af Sangene er det ofte af Vigtighed, at man kender denne; men hvad Sangens bedste og mest autentiske Form angaar, er det ligesaa vigtigt at faa oplyst, hvor og hvornaar Digteren selv har udgivet den, da dens første Udgivelse ofte har fundet Sted ved andre. Det bliver i Virkeligheden misvisende kun at henvise til Sangens første Forekomst, naar den gives i en Form, som afviger fra dennes, saaledes som det f. Eks. er Tilfældet med „I Danmark er jeg født“ og „Ja, vi elsker dette Landet“. Man burde ogsaa kunne kræve af en Mønsterudgave, at det oplyses, hvilken Udgave der gengives.

Til Indledningens Oplysninger om og Karakteristikker af de enkelte Sange føjes der i Slutningen af Bogen en Række Noter til Forklaring af Sangenes Enkeltheder; nogle af disse Noter genkendes iøvrigt fra Jens Årsbo's „Dansk Folkesang“ (1903 & 04). Hvor meget der her skal tages med, maa atter bero paa et Skøn; men i Almindelighed maa Noterne siges at være gode og fyldige. Ved Dannevirkevisen kunde der dog være gjort opmærksom paa, at i Ord som Forsyn og Formue har Trykket skiftet Plads, og at Sangen i V. 7 gaar ud fra, at Gorm er død før Tyra, saa Harald bliver Visens Konge. Der kunde vel ogsaa være lige saa megen Grund til at oplyse, at P. Hansens Litteraturhistorie fejlagtigt angiver, at „Vift stolt“ udkom i „Digte“ 1812 i Stedet for i „Julegave“ 1816, og at Dr. Karl Mortensen i Kommentaren til sit „Litteraturudvalg for Gymnasiet“ til Gengæld anbringer „Dannevang med grønne Bred“ i denne Samling, som at anføre, at en Oplysning i „Jyllandsposten“ er urigtig. Nogle af Noterne maa der ogsaa sættes Spørgsmaalstegn ved. Saaledes er Klerken i Manillas Rønner snarere Munk end Skriver, og „våra faders strid“ i „Vårt land“ er ikke Krigen 1808, men Aarhundreders Kampe; tvivlsom er ogsaa Forklaringen: Runestav betyder baade Budstikke[?] og Kævlø 0: en rund[?] Træstav med Runer paa. En Tolkning i „Moders Navn“ synes mere kunstig end nødvendig.

„Bort da flyve med Vildgæs graa,
hvad Mund har fra Moder stjaale“,

giver lige saa god Mening, naar man gør Mund til Grundled, og hvad til Genstand, som naar man med Noterne bytter Navnene om: Naar Munden bruger fremmede Sprog, stjæler den fra Modersmaalet, og dette laante Gods vejres hen med Vildgæssene.

En omhyggelig og mønstergyldig Udgave af vore Fædrelandssange kunde blive af stor Værdi for den danske Skole, og selv om der kan rejses Indvendinger mod det foreliggende Arbejde, og det maaske ikke er blevet saa betydeligt, som man kunde have ønsket, saa maa man dog ønske det Udbredelse i Skolen. Det vil paa mange Maader virke ansporende for de Lærere, der stifter Bekendtskab med det, og det kan derved bidrage sit til, at vore Fædrelandssange bliver behandlet med mere Omhu og Forstaaelse i Skolen.

Kristian Krarup

RETTELSE TIL „EN MÆRKELEG KUR“

Til den oprindelige artikel „En mærkelig Kur“ har dr. Carøe anmodet om at måtte føje en kort berigtigelse. Når der nemlig DSt. 1920 s. 148 udtales som en formodning, at „Butterup ved Horsens“ vistnok er en fejltagelse, muligvis for „Holbæk“, er dette sikkert ikke rigtigt, idet der ca. 1 mil sydvest for Horsens i Ølsted sogn findes en landsby Bottrup.

Red.

OM FOLKE- OG SPROGBLANDING. I ET VESTJYSK SOGN

AF

PETER SKAUTRUP

Ord og Sprog er så tit blevet sammenlignet med levende Planter. Fra sit oprindelige Hjemsted kan Planten sammen med Mennesket vandre ind på nyt Terræn og brede sig der sammen med Menneskene. Den kommer måske til at leve under andre Forhold end de oprindelige, får bedre eller dårligere Jord, større eller mindre Fugtighed, bliver udsat for en anden Vind end før o. s. v. — Planten kommer til at leve et Liv, forskelligt fra Moderplantens, Omgivelserne sætter sit Præg på den, — den får større eller mindre Blomster, forædles eller forkrøbles. Dens Særpræg bliver tydeligere for hver Generation, og der kommer en Tid, da Planten har nået Klimax i Udbredelse og Særpræg. Da er det Tid, at Plantegeografen gør systematiske Studier. —

Man spørger, hvorfor Udviklingen ikke fortsættes. Årsagerne kan være mange, men lad os tænke, at der er skudt en ny Plante op; den er ogsaa kommet fra en anden Egn og skulde egentlig kæmpe samme Kamp som den første, men forskellige Ting hjælper den i Kampen. Den er måske mere nyttig for Mennesket, som derfor plejer den og giver den Fortrin frem for den gamle Plante, eller den gror måske hurtigere op end den gamle Plante, skygger for den som Bøgen for Egen, får vel ligefuldt sit Særpræg af Klima og Omgivelser, men breder sig på den gamle Plantevæksts Bekostning. — Da er det Tid, at Plantegeografen gør økologiske Studier¹.

¹ se Anker Jensen: Sproglige Forhold i Åby Sogn, Dania V, 218 ff., som i flere Henseender har tjent som Forbillede for nærværende Undersøgelse. Det være langt fra min Hensigt her at diskutere eller acceptere en junggrammatisk Hypotese om absolut Kontinuitet i Lydudviklingen. Her kun en billedlig og summarisk Fremstilling af, hvad det følgende skal give konkrete Eksempler på. —

— At der for de danske Dialekter i det 19 Århundrede er indtrådt et Vendepunkt, vil være klart for enhver, der beskæftiger sig med Studiet deraf. Klimax er nået, Dialekternes Særpræg er på Retur. — Grænserne mellem dem indbyrdes og Grænsen mellem dem og Rigssproget bliver mere og mere flydende. Ikke således at de helt forsvinder, et Bøgetræ er et Bøgeltræ, enten det gror i Vestjylland eller på Lolland, men så langt som Vestenvinden har Magt, skal den nok vide at krøge Bøgen mod Øst; således også med Sproget, en Jyde vil aldrig komme til at tale som en Fynbo, endsige som en Bornholmer eller omvendt (Anthropogeografi!) men Rigssproget vil virke nivellerende, dets Ordforråd vil blive Dialekternes, de gamle „sære“ Ord dør, de gamle Bøjninger glemmes. Hvad der sidst vil forsvinde, er den musikalske Accent — taget i videste Forstand — thi den hindrer mindst sproglige Samkvem mellem Dialekter — og den hunder måske dybest af alle de Faktorer, der konstituerer en Dialekt.

Årsagerne er mange og forskellige. Betragter vi Jylland som et Hele, ser vi, at Rigssproget nu har slået store Brescher i den jyske Mur, Brescher, hvorfra den Dag for Dag sender sine Ord ud over hele Landet, nemlig Byerne¹. De er nu helt erobrede af Rigssproget, vel nok stærkt farvet af Egnens Dialekt, men absolut stående i Modsætningsforhold dertil. Rigssproget har fået fast Fod på enkelte Punkter, og den hele moderne Kulturudvikling med dens centraliserende Kræfter i alle Forhold skal nok virke afslibende på Dialekterne.

Nu behøver Forandringerne imidlertid ikke alle at tilskrives Rigssproget. De kan også hidrøre fra Nabodialekterne. En sådan Forandring kan bringes ind i Dialekterne på to Måder: den kan bringes ind ude fra af en (flere) indenfor Dialektområdet boende, eller den kan bringes ind af en (flere) udenfor boende, der flytter ind på Området og fra denne (disse) brede sig ubevidst. Jeg skal nu i det følgende give nogle Exempler på disse ovenfor omtalte Forhold. —

I. Folkeblanding

Jeg havde til Hensigt (Sommer 1920) at optegne Ord i Hodsager Sogn, Hjerm Herred, men fandt ved nærmere Efterspørgsel Forholdene ret uklare og forvirrende. Jeg foretog da en Under-

¹ se Mar. Kristensen: Samlende Kræfter i Sprogudviklingen, p. 46 ff.

søgelse af, hvor „gammel i Gårde“ hver enkelt Familie var, og der fremkom da følgende ret overraskende Resultat¹. — Fraregnet Skolelærerne og Kirkebyens forskellige Handlende og Håndværkere, alle af ret ny Dato, var der i Sognet 86 Familjer. Af disse 86 Familjer er de 63 indvandrede. Af de resterende 23 er i 8 Tilfælde Manden en Gård- eller Husmandssøn fra Sognet, som har bygget sig en ny Gård eller nyt Hus (Årstallene: 1877, 86, 87, 92, 96, 1900, 16, 17). Tilbage bliver da 15. Disse 15 Mand sidder i de samme Gårde som deres Forældre. 12 af disse Familjer i anden Generation kom til Sognet henholdsvis 1840, 40, 52, 67, 69, ?, 70, 72, 73, 75, 76, 76. Ialt 20 Familjer har altså boet der i 2 Generationer. 2 Familjer har boet der i 3 Generationer (første Generation kom til Sognet henh. 1840 og 18?), og endelig 1 Familie kan tælle 4 Generationer tilbage — til 1820, da Familien bosatte sig der. Med andre Ord: Ingen af Slægterne har boet i Sognet i over 100 År, højst 9 Slægter har boet der i 50 År eller derover. I Procent:

10 0/0 af Slægterne er indvandrede	1820—1870
16 0/0 - — - —	1870—1900
74 0/0 - — - —	1900—1917

Man vil forstå, at det er vanskeligt at bestemme Sognets Dialekt, Der gaar gennem de tilstødende Sogne, Feldborg og Ørre, flere Isofoner. At bestemme Hodsagers Beliggenhed i Forhold til disse er umuligt. Sognet må dog *nu* nærmest regnes sammen med de mod Vest tilgrænsende Sogne, Tvis og Avlum, med hvilket sidste Sogn det også siden 1818 har dannet Pastorat. Før 1818 var Hodsager forenet med Ørre, og fra Ørre Kirkebog og fra mundtlige Meddelelser ved jeg, at flere af de ældste Slægter, i Særdeleshed fra den sydlige Del af Sognet (Hallundbæk og Åmosegårdene) har haft livligt Samkvem med Ørre- og Simmelkærboerne. Måske Sognedialekten på den Tid nærmest har hørt til de Syd for liggende Sogne (Simmelkær og Ørre)².

¹ Statistiken er udarbejdet efter N. P. Larsen: Hodsager Minder, Træk af Sognets Historie, Holstebro, 1917 — og gælder altså for Året 1917; det er ikke blevet bedre siden dengang. — ² Teoretisk set kunde man godt her tænke sig den Mulighed, at et nyt Idiom var opstået (se Viggo Brøndal: Substrater og Lån i Romansk og Germansk, p. 46 ff.), men når det selvfølgelig alligevel ikke er således, skyldes det 1) at ét eller flere nyindvandrede Mål lettere nærmer

Jeg går nu over til et Sogn, jeg har bedre Kendskab til, og hvis Dialekt jeg har talt uforfalsket til jeg var 16 År gammel.

Tvis Sogn er det nordligste Sogn i Hammerum Herred. Det grænser mod Nord indtil Holstebro Bymark, Vegen Å danner Grænsen mod Vest til Felding og delvis Vinding. Storeå skiller det mod Nord og Øst fra Mejrup og Hodsager, mod Syd grænser det ind til Avlum og Vinding. Til Brug ved en Bedømmelse af Sprogforholdene i Tvis Sogn har jeg ment følgende Skema fyldestgørende. Det er udarbejdet efter Mandtalskortene (Sommer 1920). Jeg kender og har talt med de allerfleste selv, Resten bestemt efter Oplysninger fra min Fader og Sognerådsformanden. —

Stilling .	Indfødte			Indvandrede			Ialt
	Dialekt	Blandings-sprog	Rigssprog	vestlysk Dialekt	anden Dial. el. Blandingsprog	Rigssprog	
Gårdmandstanden	78	2	»	66	5	3	154
Husmandsstanden	128	1	1	144	40	3	317
Arbejdere.....	13	»	»	4	6	»	23
Forretningsfolk	4	»	»	6	8	5	23
Håndværksstanden.....	7	»	»	5	2	3	17
Post- og Jernbanefolk.....	3	»	»	2	3	15	23
Lærerstanden	»	»	»	1	1	6	8
Tyende	32	»	»	61	20	»	113
Ialt	265	3	1	289	85	35	678

+ Børn..... 467

Ialt..... 1145

Til Forklaring i Korthed følgende: Af de 3 indfødte, der taler et Blandingssprog, er de 2 Gårdmandssønner, som læser til Præliminæreksamen, den tredje har været ved Fabriksvirksomhed i Byen. Den ene Rigssprog-talende er en Datter af en indvandret Møller, som nu er flyttet igen. Da hun er gift med en jysk Hus-

sigt til det Mål der taler på Stedet, end omvendt, og 2) at hele „Fornylsen“ — selv om de 75 % er indvandret i det meget korte Tidsrum 1900—17 — dog ikke er ensbetydende med en på én Gang foregået Kolonisation eller „Transplantation“ — således som fx. Tilfældet var med Kartoffeltyskerne, hvis Efterkommeres Mål endnu den Dag i Dag har sit Særpræg, der selvfølgelig er på Retur, men dog nok var en Undersøgelse værd.

mand, antager hendes Sprog sikkert snart en Blandingskarakter. Resultat: Alle indfødte taler Sognedialekten — om Forskelligheder indenfor den se senere! — Om den første Gruppe af de indvandrede er der ikke stort at sige. De føles ikke som Fremmede af de indfødte. Sprogforskellen er heller ikke stor, men et øvet Øre vil dog nok kunne opfatte den, især således som den giver sig til Kende i Betonningen af de enkelte Ord i Sætningen eller i Ordvalget. Den rent „musikalske“ Gengivelse af Talen vilde give os et mere „fintfølende“ Kriterium end den almindelige fonetiske Gengivelse, men for det første skal der et meget fint Øre til, og for det andet mangler vi jo et sådant „musikalsk“ Transkriptionssystem. (Altså ikke Modulationen i det enkelte Ord, thi en sådan findes ikke, men Modulationen i Sætningen).

Af de indvandrede i 2den Gruppe er 15 Østjyder, 3 Sønderjyder, 2 Morsinger, 4 Fynboer, 1 Sjællænder og 1 Polak (som taler vestjysk, men med polsk Accent, tænker jeg). Resten (59) taler et ubestemmeligt Blandingssprog!

Overvægt i den sidste Gruppe har Jernbanefolkene — i de små Vogterhuse. Desuden — ret selvfølgelig — Lærerstanden og Forretningsfolkene.

Der er imidlertid en Stand, som fortjener nærmere Omtale: Husmandsstanden. Den første „Husmandslov“ af 1899 havde for dette Sogns — og disse Egenes — Vedkommende ingen Betydning. Først efter den 2den (1904) og tredje „Husmandslov“ (1909) tog Byggeriet fat, og det kraftigt. Fra 1904 til 1914 blev der bygget 25—30 „Statshuse“, — en Del af dem er i Tidens Løb udvidet og må nu nødigt kaldes Statshuse, men 25 i omtrent oprindelig Størrelse er der endnu. Ser vi på Sprogforholdene indenfor disse, får vi følgende Resultat. (Jeg ser her som hele Tiden bort fra Børnene). 5 er indfødte og taler Sognets Dialekt, 1 er indfødt og taler (?) Rigssprog (Møllerdatteren). 24 er indvandrede og taler en vestjydsk Dialekt, 19 indvandrede taler en anden Dialekt eller et Blandingssprog, ialt 49 Personer fordelt på 25 Familjer. Økonomisk og kulturelt set kan man måske diskutere, om Statshusene er en Vinding eller ikke. Sprogligt set er de absolut nedbrydende. 43 af 49, d. v. s. 88 %, er udensogns fra, og af disse taler næsten Halvdelen en fremmed Dialekt eller et forkvaklet Rigssprog.

II. Sprogblanding

Idet vi nu går over til den egentlige Opgave: Sognedialekten, altså Sproget som det tales af de 265 = 39 %, (de 289 = 43 % kunde godt tages med, da de samme Forhold gælder for dem) melder sig det Spørgsmål: Er det nu en ensartet Samling? Må Ordforrådet siges at være det samme hos dem alle? Er Udtalen af de samme Ord ens? Vi må svare Nej! Det er ingenlunde en ensartet Samling.

Ordforrådet. Det skal siges straks, at det er ikke Stedsforskkel, men Aldersforskkel, der er det afgørende. Man plejer at bruge en Inddeling i Generationer på 30 År, og for de 265 får vi da følgende Inddeling. Indtil 30 År: 72 af Gård- og Husmandsklassen, 40 af anden Beskæftigelse, ialt 112.

Mellem 30 og 60 År: 106 af Gård- og Husmandsklassen, 16 af anden Beskæftigelse, ialt 122.

Mellem 60 og 90 År: 28 af Gård- og Husmandsklassen, 3 af anden Beskæftigelse, ialt 31.

Den ældste Generation, født omkring Midten af forrige Århundrede, tilhører egentlig helt den gamle Tid, da Dialekterne var så godt som „rene“, om man kan bruge det Udtryk, — den Tid, da Centralisation og Foreningsliv var en Vederstyggelighed, da det kun gjaldt at passe sig selv og sin egen Bedrift. — Deres Ordforråd er det største, selv om de vel næppe har optaget alle den ny Tids Ord fra Økonomiens, Politikens og Maskinernes Område. De kender til Gengæld desbedre de gamle Håndværks Terminologi. Thi det er jo netop en Kendsgerning, at alle tekniske Ord, der tilhørte Hjemmehåndværket og Hjemmehusfliden, er døde eller Døden nær. Jeg skal nævne nogle Exempler. († ved de Ord, som de to yngre Generationer ikke kender; Resten, som er ubetegnet, er døde).

Fra Smedehåndværket: De enkelte Dele af en Vogn, fx. † Døwling; Kindinger; Lundstikke [*lu·nsdeg*]; Underskud [*lonæsgøj*]. Til Gengæld har vi nu Maskin-navnene og de nye Ord (Kultivator, Traktor, Motor, der på jydsk altid udtales [*mo'to'r*]).

Fra Høerindustrien: † at hegle Hør; † Hørbrage.

Fra Uldindustrien: [*s vövil*] = Væv; [*s sgø't*] = Skytte(l); [*s kår-r*] = Karte.

Desuden mange Ord fra Naturalhusholdningens Beskæftigelser,

fx. fra Brygning, † [*ə wāt*]; fra Brændevinsbrænding, † [*sbo'l*] = Spøl; o. s. v. — Herunder kunde nævnes mange Ord, som er uddøde eller døende, fordi Redskaberne eller Produkterne ikke bruges eller kendes mere, fx. Tærskild [*tæsgil*], Valkebræt [*wål'g-*], Livi [*lævi*]¹ o. s. v.

Den yngste Generation kender måske enkelte af Ordene, men bruger dem aldrig, og næste Generation vil kun kunne finde dem i Litteraturen, hvis de i det hele taget er optegnet. De forannævnte Ord er en Skat, som kun de ældre er i Besiddelse af. Der er ingen Brug for dem mere, de unge savner dem ikke. Men der er andre dagligdags Ting og Begreber, hvorfor de gamle har deres Betegnelser og de unge deres, forskellig derfra. Der er sket en Substitution. — Hvilke Ord bruger da de unge? Rigssprogets Ord med jysk Udtale. Lad mig nævne nogle Exempler.

De gamle siger:

å'q (age)
åv'sl (Aksel)
b'e'də (bitte)
ə bo'rkow' (Ko, som nylig har kælvet)
d'e'bls (Dyppelse)
eŋ'k (Enkemand såvel som Enke)
'fram' (= ud i Køkkenet)
'fram'es (Frammers)
'fre'sdāw (Fredestuen)
gaməl'fā'r, -mū'r eller }
 (trykløst) *gaməl'fər, -mər* }
fo sə 'hæt
hvi (hvi)
kā'dən =
kly'n (Klyne)
'kjörhus =
kal'gOr (Kålgård)
krev'al og *kreväl* =
lysən =
ən næm'els =
sal's (Salhus)
sgræ'v =

De unge siger:

ky'ər (køre)
sgā'fər (Skulder)
 oftest: *le'lə* (lille)
s'nybærən 'kow, eller *'nylæbærən 'kow*
sā's (Sauce)
'eŋ'kman (Enkemand)
 nu: *u'gr i ə 'kygən*.
'kygən (Køkken)
'gæ'sdkamər (Gæstekammer)
'bæsdə'fər (Bedstefar)
'bæsdə'mor (Bedstemor)
fo səl pøn'tər (få sig pyntet)
'hafə (o. hvorfor)
kræ'sən (kræsen)
sgā'tərə, (Skudtørv), eller blot: *tör'ə*
'kohus (Kohus)
haw (Have)
hā't og *hāl't* (halt, halte)
ly'n (lyne)
ən læ'dəls (Lettelse)
sā'dw'hus (Stuehus)
græ'r, bröl (græde, bröle)

¹ Livi, en æltet Masse af Ler og lidt Kogødning, som blev strøget på den nyopførte Lervæg for at gøre den mere holdbar! Jeg har hørt en nu afdød 80-årig Kone bruge Ordet som Skældsord til en Pige, der hed Olivia. De ældre smilte, de yngre forstod det ikke, før de fik en Forklaring af Ordet!

<i>de wa e't tær's te</i> (det var ikke Tarv at) <i>e'r</i> (æde)	$\left. \vphantom{\begin{array}{l} de wa e't tær's te \\ Tarv at \\ e'r \end{array}} \right\} =$	<i>de wa e't gât</i> (det var ikke godt, at = ikke at ønske ...) <i>sbi's</i> (spise)

Dette var en lidt skematisk Fremstilling af Forskellen mellem den ældste og den yngre Generations Ordforråd. De døde eller døende Ord — ja, lad dem hvile. Har Sproget ikke Brug derfor, så lad dem kun gemmes i Ordbogen. Og Substituterne! Det er dog kun et ret begrænset Antal Ord — og ret iøjnefaldende. Hvad der betyder langt mere og er langt farligere for Dialekten, er de små Forandringer. En Vokal bliver mere åben eller mere lukket, en Diftong går over til en Monoftong, en Konsonant indskydes eller tilføjes o. s. v., alt sammen således, at den ny Udtale står Rigssprogets nærmere, og ingen mærker det.

Hos hvem sker Forandringen, og hvornår opstår den?

Tvis hører til Holstebro Opland. Her handler man, her samles man til Møder, til Marked. Her er Tingsted. Holstebro er — som alle Byer — Expansionscentrum, Formidleren mellem Rigssprog og Dialekt, thi Holstebrosproget er langt fra at være Rigssprog. Her fødes de nye Former, og det er især den unge Generation, som fører dem hjem. Særlig én bestemt Klasse er „farlig“. Det er de unge Piger. Når Datteren i Gården eller Huset er konfirmeret, skal hun til Byen at tjene. Og i Løbet af en Måned eller to er hun saa fornem, at de derhjemme knapt forstår hende. Hun bliver også helst i Byen, hun har fået nok af det grove Arbejde på Landet. Og kommer hun hjem igen, falder det meste af Fornemheden vel nok fra, men netop de små Variationer af Ordene beholdes; de kan gå an, virker ikke altfor afstikkende. Karlene derimod finder ikke på at forandre Mål, selv om de kommer til Byen eller en anden Egn i nogen Tid. Det er min Erfaring, at Kvinderne er mere utro overfor deres Modersmål, lettere tilegner sig et fremmed Mål, end Mændene. En 80-årig Kone, jeg talte med, begyndte endog at tale „fornemt“ ɔ: det Bogsprog, hun havde lært i Skolen og fra Aviserne, — det kunde en Mand aldrig finde på¹.

Jeg skal nævne nogle Exempler, der gælder for alle, — selv for de unge, som ikke har haft Ophold udenfor Sognet (i Byerne, på Højskole el. lign.). De erhverves i Skole, ved Foredrag, på Marked o. s. v. —

¹ sml. Dania V, 216 fn.

Rigssprog:	ældre Form:	yngre Form:
aldrig	<i>ālār</i>	<i>alār</i>
alle	<i>āl̥</i>	<i>al̥</i>
falde	<i>fāl̥</i>	<i>fāl̥</i>
Fader	<i>fā¹r</i>	<i>fā¹r</i>
Gavl	<i>gā¹l̥</i>	<i>gā¹l̥</i>
kalde	<i>kāl̥</i>	<i>kāl̥</i>
Kage	<i>kā¹q</i>	<i>kā¹q</i>
Strand	<i>sādrā¹n̥</i>	<i>sdran̥¹</i>
Svane	<i>swā¹n</i>	<i>swā¹n</i>
Svale	<i>swā¹l̥</i>	<i>swā¹l̥</i>
Valmue	<i>wāl̥m</i>	<i>¹valmu</i>

Ordenes historiske Udvikling skal ikke omtales her, hvor Talen kun er om en Sammenstilling af Rigsmålet med de ældres og de yngres Udtale, men Exx. viser en Overgang i visse Ord af *ā* > *a*. —

Gær	<i>gjā¹r</i>	<i>gjā¹r</i>
Gæld	<i>gjā¹l̥</i>	<i>gjā¹l̥</i>
kvalte	<i>kwā¹l̥</i>	<i>kwā¹l̥</i>
Kværne	<i>kwā¹n</i>	<i>kwā¹n</i>
Nælde	<i>brēn̥nāl̥¹</i>	<i>brēn̥nāl̥¹</i>
Stjerner	<i>sā¹janār</i>	<i>sā¹janār</i>
Tærning	<i>tanēn̥</i>	<i>tanēn̥</i>

Jydsk *a*, *ā* erstattes af Rm's *æ*.

Eg	<i>i¹æq</i>	<i>e¹q</i>
Leg	<i>li¹æq</i>	<i>le¹q</i>
lege	<i>li¹æq</i>	<i>le¹q</i>
Neg	<i>ni¹æq</i>	<i>ne¹q</i>
Steg	<i>sdi¹æq</i>	<i>sde¹q</i>
stege	<i>sdi¹æq</i>	<i>sde¹q</i>

Jysk Diftong *i¹æ*, *i¹æ* foran *q* > Rm's lange *e*.

fandt	<i>fon̥¹</i>	<i>fan̥¹</i>
bandt	<i>bon̥¹</i>	<i>ban̥¹</i>
spandt	<i>sbon̥¹</i>	<i>sban̥¹</i>
vandt	<i>won̥¹</i>	<i>wan̥¹</i>
sprang	<i>sbron̥¹</i>	<i>sbran̥¹</i>
trak	<i>trok</i>	<i>trak</i>
fortalte	<i>fā¹to¹l̥</i>	<i>fā¹tal̥¹</i>

Overgang *o* > *a*.

dersom	$\left\{ \begin{array}{l} dæsmns¹ti¹t \\ dæsmn¹sen̥¹ \end{array} \right\}$	<i>dæsm</i>

hvis	$\left\{ \begin{array}{l} \text{his}(\theta)\text{mns}^{\text{t}^{\text{t}}}\text{f} \\ \text{his}(\alpha)\text{mn}^{\text{t}}\text{se}_{\eta} \end{array} \right\}$	his
når	$\left\{ \begin{array}{l} \text{'næ}^{\text{t}}\text{rns}^{\text{t}}\text{t}^{\text{t}}\text{f} \\ \text{'næ}^{\text{t}}\text{rn}^{\text{t}}\text{se}_{\eta} \end{array} \right\}$	næ'r

De lange Former er helt opgivet af de unge. Nemhedstrangen og Rigsmålsformerne har voldt det.

I Udlyd og foran n og s må det lange i være gået over til diftongisk [ij], som atter, i det Tilfælde at Stød indtræder, giver [iʔ]. Fænomenet kendes fra Vensyssel, hvor det orale Klusil [f] imidlertid har erstattet Stødet. Jeg må imidlertid hævde 1) at Stødet er bevaret i Tvis 2) at Lukket må betegnes [f] og ikke [k], hi det dannes af Fortungen mod Gummeranden og må dog vel så siges at falde uden for [k]'s Rigtighedsbredde. Om Oralisation af Stødet se Marius Kristensen: Stødet i dansk i Ark. f. nord. Fil. XV p. 65 ff. — Kort over danske Folkemål § 174. —

Desuden enkeltstående Forandringer:

Barber	ba ^l bi'ær	ba ^l bi'ær
Bud	boj	buj
Bibel	bi'sæl	bi'bæl
bruge	brow	bruq
duet	dow'r	dut
drømme	dræm	dröm
faldt	fɪʔ	ofte: faʔ
frem	fram'	fræm
Gigt	jæqt	giqt
Hånd-(iSammensætn.)	hæn-	hæn-
Kort	kwât	kârt
kom	kam'	kâm'
Lærred	lat	læræ
låne	læ'n	lâ'n
lugte	løj't	oftest: loq't
Mor	mu'ær	mo'r
måle	mæ'l	moʔ
Nabo	no'bo	na'bo
Part	på't	pâ'rt
rejse	re's	ræj's
stjæle	sdæ'l	sdjæ'l
Spurv	sbar'æ	sbar'æ
stoppe	sdu'b	sdâ'b
styrte	sdæw't	sdør't
synke	sø'g	søn'k
tåbelig	to'vlæ	tâvlæ
Tinding	tønen	tenen

Tømrer	<i>temrer</i>	<i>tömrer</i>
Vogn	<i>u'gn</i>	<i>våq'n</i>
Økse	<i>yws</i>	<i>øqs</i>
jeg har ikke talt	<i>{ a hår 'e't 'taf'</i>	<i>{ a här 'e't 'taf'</i>
med ham	<i>{ 've ham</i>	<i>{ 'mæ ham</i>
(vi var lige gamle)	<i>vi wa i'o'r, 'sam'l</i>	<i>vi wa 'li' 'gam'l</i>

Enkelte Måneders Navne:

Januar	<i>janu'ar'i</i>	<i>'januar</i>
Februar	<i>febru'ar'i</i>	<i>'februar</i>
Marts	<i>'masi</i>	<i>mars</i>
August	<i>aw'gusdi</i>	<i>aw'gust</i>

Den gamle Udtale skyldes vel Almanakkerne — og måske Rytmeforholdene kunde hjælpe til, idet fx. [*aw'gusdi 'mo'nær*] (o — o — o) faldt bedre end [*aw'gust 'mo'nær*] (o — — o). —

Endelig er der Personnavnene, hvor Sagen forholder sig lidt anderledes, idet Forskellen her ikke er mellem de gamles og de unges Udtale, men mellem de Personer, der bærer Navnet, således, at den gamle Mand, der hedder Ole, af alle kaldes [*wålæ*], medens den unge Mand af samme Navn kaldes [*o'læ*] — og selvfølgelig ikke mere staver sit Navn som Wolle Vistisen i E Bindstouw!

Ex: Andreas	<i>dre's</i>	<i>andre's</i>
Bodil	<i>bu'ij</i>	<i>bo'dij</i>
Erik	<i>jær'eg</i>	<i>e'reg</i>
Gertrud	<i>gjæ'træ</i>	<i>gjær'trur</i>
Marie	<i>ma'ri'f</i>	<i>ma'ri'æ</i>
Peder	<i>pe'r, pæj'ær</i>	<i>pe'der</i>
Valborg	<i>wål'bæræ</i>	<i>valbåre</i>

og således flere. —

At det imidlertid ikke alene er Holstebromålet, hvorfra de nye Former kommer, skal et Par Exempler vise.

Grænsen mellem regressiv og progressiv Assimilation af *-rn* er i Feilbergs Ordbog angivet på det nærmeste at være: Hanvejle, Hvalpsund, Skivefjord, Skive å, Storåen, således at progressiv Assimilation *rn* > *r* findes Nord for og regressiv A. *rn* > *n* findes Syd for den. Feilberg citerer Thorsen, der netop også har *-n*-Formen opgivet fra Tvis. — Dette er i Hovedsagen rigtigt¹. Former

¹ Når Mar. Kristensen og Bennike (p. 126, sml. Kort 65) angiver Grænsen: Skive Fjord, Karup Å til Skelbækken mellem Sevel (*r*) og Haderup (*n*), så

som *gå'n*, *sgå'n*, *ja'n*, *ku'en*, *hu'en* fra Tvis viser det, men for et enkelt Ords Vedkommende er Sagen nu anderledes. Barn har begge Former: Sing. *bå'n*, *bår*, Pl. *ba'n*, *ba'r*, dog således, at -r Formerne er i Overvægt, i al Fald hos de unge! Tre gamle Mennesker, som nu imidlertid er døde, men som jeg har kendt meget godt, og hvis Slægt er gammel her, — vedkendte sig kun *n*-Formen. Spørger man én derom nu, får man til Svar, at de ved ikke, hvilken Form de bruger; enkelte har sagt mig, at de vilde kun bruge *n*-Formerne til deres egne Børn, de syntes, at *bår*, *ba'r* lød „hånende“. I Nabosognet Avlum kendes kun *bå'n*, *ba'n*. —

Ordet noget hedder i Dialekterne Nord for Holstebro [*nøj*], og Syd for Storeå [*nåt*]¹. De før omtalte tre gamle Mennesker brugte kun [*nåt*]. Feilberg: Nord for Storeåen *nøj* (Art. nogen); *nær æn pæser si mad o si mæjdassøvn æ dær enen, dær ka gøjer jæn nåt*, fra Holstebro (Art. passe)². Nu findes denne Form ikke mere i Sognet, og selv i Nabosognet Avlum (Syd derfor) er [*nøj*] overvejende, Ørre derimod har [*nåt*].

Når der mellem de gamles og de unges Udtale af

falde,	ældre: <i>fål</i> ,	yngre: <i>faj</i>
kalde,	— <i>kål</i> ,	— <i>kaj</i>

m. fl. er en Forskel, der kunde tyde på Indflydelse fra Rigssproget, kunde denne Forskel måske også skyldes — eller måske fremhjælpes af — en Udtale, som svarer til de unges, og som findes Nord for en Linje fra Horsens Fjord til Thyborøn, se Kort Nr. 8, hvor Linjen er trukket op. — Endvidere enkelte Opgivelser hos Thorsen p. 18

(Formen med *a* har: Hansted, Tønning, Lysgård, Fly, Balling, Rær.
— — *å* — Uldum, Rind, Tvis, Ferring.)

For Tillægsordet *våd* giver Særkort til § 29 ff. i „Kort over de danske Folkemål“ de omtrentlige Grænselinjer. De allerede omtalte 3 gamle Mennesker sagde [*w'ær*] og (Biordet) [*wå't*],

sønden om Sevel, Borbjerg, Hodsager, N. Felding, Vind og gennem Ulborg Sogn til Nissum Fjord, dog med Spor af *r* lidt længere Syd på, så er det delvis galt! I Hodsager var *-n*-Formen den gamle, og hvor går Grænsen så mellem Hodsager og N. Felding, — langs Storå? —

¹ Se også Særkort til § 31, 34 ff. i Mar. Kristensen og Bennike: Kort over de danske Folkemål. — ² *mad* i denne Sætning er galt! *ø* kendes ikke. —

ligeledes siger nogle få, hvis Slægt også er gammel i Tvis, endnu [*w'ør*] eller [*w'ør*]. Dette må være den gamle Form i Tvis. Men den er iøvrigt ganske fortrængt af Formen [*wår'*], og denne Form er almindelig Nord for Storeå (se Kortet). —

Ser vi nu på disse Eksempler og spørger, hvor de nye Former er kommet fra, — ja så er Svaret allerede givet ved Omtalen af hvert enkelt. [*bår', ba'r, nøj, faj', kaj' o. s. v. og wår'*] viser en Bevægelse fra Nord til Syd. Men nu Årsagerne til og Forklaringen på en sådan Bevægelse?

Som før sagt hører Tvis til Holstebro Opland, men Byens største og bedste Opland ligger dog mod Nord og Øst, [*dæmfi'r æjneær*"]. Hovedmassen af de Folk, som en Tvisbo træffer sammen med til Møde og på Marked i Byen er fra disse Egne. De er dominerende og har altid følt sig hævede over Bønderne fra de fattigere Egne Syd for Byen, og disse sidste har også altid været bagefter, hvad Indførelse af nye Metoder og Maskiner angår. — Fra dem har nogle af de indfødte måske hjembragt de nye Former.

III. Indflytning

Den anden Måde, hvorpå Ordformerne kan komme ind, er ved Indflytterne. Dette Indflytterspørgsmål skal nu tages lidt nærmere i Øjesyn. Ialt er der 236 Familjer i Tvis. Deraf er de 124 (= 52 %) indvandrede. Dette kunde synes et ret stort Antal. Til Sammenligning kan anføres, at i 1890 udgjorde de daværende indvandrede Tal kun 33 % (45 af 137 Familjer). Forøgelsen skyldes Statshusene (1904 ff.), Jernbanen med Stationsbyen (1906 ff.), plus den i en kort Periode grasserende Ejendomshandlen. Disse 124 Familjer, der jo udgør Hovedmassen af de indvandrede 409 (= 289 + 85 + 35, = 61 %, se S. 100) lades i det følgende lige som foran ude af Betragtning. De danner nemlig en stadig varierende Flok, som det er vanskeligt — om ikke umuligt — at holde Rede på, og den stadige Forandring gør også Muligheden for en ensartet Indflydelse på Tvisbomålet minimal. Og en sproglig Forandring kræver som enhver Forandring Tid!

Tilbage bliver 112 Familjer. Er der da blandt disse Individuer, fra hvem en konstant Indvirken på Tvisbomålet kan antages at finde Sted?

Disse 112 Familjer er heller ikke en ensartet Samling. Der

må nemlig skelnes mellem „rene“ og „blandede“ Ægteskaber. Ved „rent Ægteskab“ forstår jeg et Ægteskab, der er indgået mellem en Mand og en Kvinde begge født i Sognet, ved blandet Ægteskab et Ægteskab mellem en Mand (Kvinde) udefra og en Kvinde (Mand) fra Sognet. — At en Undersøgelse af de blandede Ægteskaber indenfor Dialektområdet kan have sin Betydning for Dialektstudiet er sikkert, men den behøver ikke at have det. Denne Tanke er ikke ny, allerede Carl Säve er inde på den 1847¹. Men Betydningen af den „Svigerdøtrenes Teori“, der vel egentlig ligesåvel kunde kaldes Svigersønnernes Teori (se ndf.), er særlig fremhævet af Franskmanden Terracher². For en vis Egn, den nordvestlige Del af det gamle Grevskab Angoumois, har han undersøgt les intermariages i Tidsrummet efter 1789 såvidt som Dokumenterne — les actes de l'état civil — tillod, et uhyre Arbejde med flere Hundrede Tabeller, — og jeg skal her kun henvise til Bogen, der iøvrigt bringer saa mange andre Oplysninger og Oversigter.

Jeg tror næppe, et sådant Arbejde vil lønne sig for Sprogvidenskaben, der dog vel var det eneste Område, hvor en saa speciel Undersøgelse havde sin Berettigelse. Dermed være ikke sagt, at en mere simplificeret Undersøgelse kan være af Betydning. En sådan vil sikkert ofte kunne yderligere bekræfte en sandsynlig Hypotese, som man tvinges til at fremsætte ud fra Iagttagelse af det rent sproglige.

En sådan kortere Undersøgelse skal jeg her fremstille Resultaterne af.

Af de 112 Familjer (Familje = Mand og Kone), var de 54 (23 %) rene Ægteskaber, 58 (25 %) blandede. — Disse 58 fordeler sig atter på den Måde, at de 40 (17 %) Ægteskaber er indgået mellem Mænd fra Sognet og Kvinder (Svigerdøtrene) ude fra,

¹ I et Brev til Udgiveren (Molbech) af Nyt historisk Tidsskrift, trykt sstds I. Bd. p. 53 ff. (Kbhvn. 1847). „Om Dalarne og om Dalkarlenes Folke-Egenheder“. Han taler først om Jordloddernes uendelige Partering, derefter om Giftermålet, som indgås på Beregning for at få Jordstykker lagt sammen til større Stykker, hvoraf Følgen bliver, at Giftermål så godt som kun indgås mellem Personer af samme By. og deraf atter Følgen: skarpt afgrænsede Sogne-ja By-mål. — Et noget lignende Fænomen turde man måske her i Danmark træffe på Samsø og flere Steder? ² „Les Aires Morphologiques dans les Parlers Populaires du Nord-Ouest de l'Angoumois, 1800—1900“ i „Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Études“ Paris 1914, hvilken Afhdl. Dr. Brøndal venligst har gjort mig opmærksom på.

medens de 18 (8 %) er indgået mellem Kvinder fra Sognet og Mænd udefra (Svigersønnerne).

Af de 18 Mænd er 10 kommet nordfra (Idum, Felding, Sir, Vejrum, Sevel m. fl.), hvor de nye Former er rådende. 8 er kommet sydfra (Avlum, Vind, Vinding, Ørre m. fl.).

Af de 40 Kvinder er 20 kommet nordfra (Felding, Borbjerg, Mejrup, Hanbjerg m. fl.), og 20 sydfra (Vinding, Avlum, Vind, Hodsager, Ørre m. fl.). — Jeg skuffedes ved Resultatet. Ud derfra kunde man ikke med nogen Vægt støtte en Hypotese om en Strøm fra Nord til Syd eller omvendt. Men jeg opdagede snart Fejlen. En allerede så tydelig konstateret Bevægelse for disse Ords Vedkommende kunde ikke bekræftes af en forhåndenværende Ægteskabsblanding. Jeg gik atter til med nyt Mod og rekonstruerede Befolkningsforholdene i 1890 ud fra gamle Skattelister m. m. og personlige Meddelelser fra flere ældre Mænd. Resultat: 1890: $137 \text{ Familjer} \div 45 \text{ indvandrede} = 92 \text{ Fam.}$ $92 \text{ Fam.} \div 40 \text{ (29 \%)} = 52 \text{ (38 \%)} \text{ blandede Ægteskaber.}$ Af disse 52 bl. Æ. var 31 indgået mellem Mænd fra Sognet og Kvinder (Svigerdøtrene) udefra, medens 21 var indgået mellem Kvinder fra Sognet og Mænd (Svigersønnerne) udefra.

Af de 21 M. var 13 kommet nordfra (Idum, Felding, Borbjerg, Mejrup m. fl.), 1 uvist hvorfra, 7 sydfra (Avlum, Vinding, Hodsager, Ørre). Af de 31 K. var 10 kommet nordfra, 17 sydfra (Vinding, Hodsager, Avlum, Sinding m. fl.) — I gunstigste Tilfælde altså 14 M. + 14 K. nordfra ovenfor 7 M. + 17 K. sydfra. Atter lidt af en Skuffelse. Ud derfra kan ikke med Rimelighed sluttes noget. Men — disse Svigersønner og Svigerdøtre nordfra har haft Betydning alligevel. Sagen er jo den, at alle sydfra har kun bragt de gamle Former med, medens de nordfra kun har bragt de nye. Man kan ikke her bruge simpel Addition og Subtraktion. Og andetsteds vil en lignende Stikprøve angående blandede Ægteskaber og sproglige Forhold måske være af større og afgørende Betydning.

Til Forklaring på de faktiske Forhold står imidlertid også det Side 109 anførte til: Tvis, som ligger på Grænsen mellem de to større Centralområder, Harbomålet i Nord og Nordvest og det midtvestjyske Centralområde i Syd, hvortil Sognedialekten hører, er, hvad disse Ord angår, blevet okkuperet af Formerne fra Harbomålet.

MUNK

AF

FR. KNUDSEN

I sin almindeligste Form spilles Munk saaledes: I Legen, der ligesom Pind og Trille kan øves paa en Vej, kan der kun deltage henved en halv Snes Børn. Hver Deltager er forsynet med en Stok af o. 1 Alens Længde. En Munk, d. v. s. en afsavet tynd Stamme, der deler sig i tre Grene, hvis Ender ogsaa afsaves, saaledes at Stammen kan staa paa disse tre Ben, stilles op. Ved Siden af Munken tager en af Deltagerne, Munkevogteren, Plads med sin Stok, de andre Deltagere tager Opstilling bag en Linie i en Afstand fra Munken af 15—20 Alen, og Legen begynder med at disse Deltagere i Rækkefølge søger at slaa Munken omkuld ved Kast med deres Stokke, og naar Lejlighed gives, skal de søge at bjerpe deres Stokke hjem, uden at blive berørt, „slaaet“, af Munkevogteren. Denne Lejlighed kommer bl. a. naar det lykkes at slaa Munken omkuld, thi Vogteren maa da ikke slaa nogen, før han atter faar rejst Munken, saa først maa han forfølge den, der har vovet sig ud for at hente sin Stok. Men faar han rejst Munken i Tide, og indhenter og berører en af de andre, der endnu ikke er naaet hjem med sin Stok, — derefter faaer slaaet Munken omkuld *før* den, han berørte, kan faa gjort dette, — da er han fri for at være Vogter, hvorefter han afløses af den Deltager, som han fangede. Har alle kastet, og det ikke er lykkedes for nogen af dem at slaa Munken omkuld, tager Munkevogteren Munken og kaster den hen paa en af Stokkene. Alle løber nu ud efter Stokkene, men den, hvis Stok er truffet med Munken, er nu Munkevogter, dog har denne Lov til at søge at fri sig for Bestillingen ved hurtig at rejse Munken, slaa en af de andre, som endnu ikke er kommet hjem med sin Stok, slaa Munken omkuld og løbe i Maal.

Legen kaldes, naar Maalet der kastes efter er en tvejet Stok eller en Kegel af Træ:

Slaa Munk i Egaa og Lystrup ved Aarhus,

Spille Munk i Nr. Næraa paa Fyen,

Munk i Elsted ved Aarhus,

Munkeleg i Svendborgegnen,

Ravgale Munk i Ovre paa Fyen,

Rismunk ogsaa i Nr. Næraa,

Kuk paa Samsø,

*Slaa Kav*¹ i Egnen s. for Holbæk,

Kau i Dyrlev ved Præstø,

Kav i Dalby, Præstø Amt.

Bruges en opstablet Stenhob:

*Trille Kavmand*¹ (slaa Kav), København,

*Spille Kavl*¹, Rørbæk. Her benyttes syv flade Sten,

Spille Kegl, Nyborg o. 1870. Her bruges sex-otte Murbrokker.

Bruges to Sten:

Slaa Hanen af Hønen, Lunde i Jylland,

Slaa Kokken (Hanen) af Hønen, Bjerregrav,

Slaa Kokken af Hønen i Slesvig.

Som Spilleplads angives i Almindelighed ikke noget bestemt Sted. Ofte vil man vel benytte Vejen; et Sted nævnes Skolens Legeplads, et andet Gaden og Volden, men i Vestvendsyssel og Hanherred leger man paa en Græsmark eller en jævn Eng. At man sidstnævnte Sted ikke foretrækker Vejen som Legeplads har maaske sin Grund i, at Opstillingen til Legen her er anderledes end andre Steder, hvor Kasterne blot stiller sig bagved en ret Linie i en bestemt Afstand fra Munken. Her stiller man sig nemlig udenfor en Cirkel med en Radius af c. 10 Skridt, og i Cirkelns Centrum stilles Munken, hvorefter der kastes. En Vej vil vel ofte ikke kunne yde tilstrækkelig Plads til Legen i denne Udførelse.

Den Genstand, hvorefter der kastes, bestaar, som allerede nævnt, ofte af en afsavet tynd Stamme med tre Grene: Benene, og benævnes da Munken. Fra Vendsyssel og Hanherred angives det, at man kastede efter en Trefod eller en kort, spids Stok, der let kunde stikkes i Jorden. Navnet paa Stokken angives ikke. Men

¹ Evald T. Kristensen: Børnerim o. s. v.

Maalet kan ogsaa tildannes som en Kegel, hvis Højde varierer fra $\frac{1}{2}$ Alen til 4—5 Kvarter, og som maaler 4—6 Tommer i Gennemsnit. I Egaa, Elsted og Dalby „er han (Munken) gjerne forsynet med et Hoved, og skal det være rigtigt fint, har han en Dusk Hestehaar i Toppen“. Paa Samsø kaldes Keglen for Kukken og beskrives saaledes: „En stor Kegel, der skal staa godt, dens Grundflade maa være ret stor, den ender i en Spids. Højde c. 30—35 cm“. Kukken sættes i et Kukhul. Paa Sjælland kaldes Keglen for Kav.

Legen kan ogsaa øves med Sten i Stedet for med tvejet Stok og Kegel. Man stabler da en Stenhob op og benævner den Kav i København, Kav i Rørbæk og Kegl i Nyborg. Endelig kan man kaste efter en mindre (rund) Sten, der lægges ovenpaa en større (flad) Sten. Den øverste Sten kaldes da Hanen, Kokken, den nederste Hønen.

Som Kasteredskaber anvendes, naar der kastes efter Munk eller Kuk: I Egaa Kloder, d. v. s. $\frac{1}{2}$ Alen lange, trinde Træstykker, 3—5 T. i Diameter, i Nødsfald kan bruges Sten og undertiden lange „Stauer“, i Nr. Næraa anvendes Stave eller Stokke, i Svendborgegnens Stokke, Paa Samsø er Kukkæppene lange og svære. I Nordby angives deres Længde fra 1— $1\frac{1}{2}$ Alen, i Langemark til 125 cm og saa tykke som en tolvaars Drengs Haåndled. Ogsaa beskrives Kukkæppen som haandledestyk og hoftehøj.

Og naar man kaster efter en opstablet Stenhob eller efter en mindre Sten, Hanen, der ligger ovenpaa en større, anvendes der altid større eller mindre Sten. I Lunde v. Nørre Nebel bruges en Kampesten af Hanens Størrelse.

Foruden Munk og Kloder m. m. anvendes til Legen undertiden ogsaa en lang, smækker Gren eller Kvist, idet Munkevogteren, for bedre at kunne naa dem, han forfølger, forsynes med en saadan. Denne Gren benævnes i Egaa og Elsted *Tepkæppen*, paa Samsø kaldes den *Prekweggeren* eller *Prikvæjert*, d. v. s. *Prikvidien*, fordi man med den „prikker“ de andre. Dens Længde angives til c. 2 m, men „Længden retter sig noget efter Banens Bredde“. I Adslev er Munkemanden forsynet med en „Swiikæp“ til at „svie“ de andre med, i Brudager med et Munkris (Skgr. 1885 og 1886), og i Nr. Næraa, hvor Munkevogteren har en Medhjælper, er denne sidste forsynet med et „vældig, stort Ris“.

Den Mand, der staar paa Vagt ved Maalet, hvorefter der kastes, benævnes, naar der kastes efter Munk, i Almindelighed: Munke-

vogter eller Munkerejser, i Vendsyssel og Hanherred Munk og Munkmand, i Egaa og Lystrup Tepmand (fordi han „tepper“ de andre), i Kuskspillet paa Samsø Kukmand, og i Kav s. for Holbæk Kavmand, og naar der kastes efter en opstabelt Stenhob: Stableren ved Kav i Rørbæk og Keglerejser ved Kegl i Nyborg samt endelig, naar der kastes efter en mindre Sten, der ligger ovenpaa en større: Hanedreng i Lunde, Kokdreng i Slesvig, Kok i Aalborg og Kokrejser i Tirstrup.

Som man kan tænke, øves Munkespillet (ligesom dets Slægtninge, Pind og Trille) under meget forskellige Former. Vi har allerede set, at Spillet kan øves med Materiel af meget forskellig Art, Kloder, Stokke, Sten, og alene dette forskellige Materiel vil foraarsage Forandringer i Spillet, men det, der særlig bringer noget nyt, det der danner Udgangspunktet for en betydelig Udvikling af Legen, er den Omstændighed, at man, naar man har kastet sine Kloder, Stokke eller Sten, maa hente dem hjem under meget forskellige Forhold.

I den mere udviklede Form af Munkespillet bestemmer nemlig Munkevogteren før Legens Begyndelse, hvilken Prædiken det skal være, d. v. s. han angiver, under hvilke Forhold de andre Deltagere maa hjembringe deres Kloder.

Vi nævner her de forskellige „Prædikener“ fra Aarhusegnen: *A* fra Egaa, Lystrup og *B* fra Elsted:

Første Præken. Tepmanden maa teppe Deltagerne, naar de gaar ud efter Kloderne, men saa snart en har rørt ved sin Klode, maa han tage den og gaa frit hjem. (*AB*).

Sidste Præken. Man har Lov til frit at gaa ud til Kloden, men man maa teppes, saa snart man har rørt den. (*AB*).

Messefald er en Kombination af første og sidste Prædiken, idet man her kan blive teppet, saa snart man er uden for Maal, hvad enten man har sin Klode eller ej. (*AB*).

Syvpræken. Man maa gaa frit ind, naar man har rørt sin Klode som i første Præken. Men naar den sidste Klode er kastet, gælder Maalet ikke mere, og Tepmanden maa da teppe Deltagerne, hvor de end er. Men saasnart en Delt. kommer ind med sin Klode i Maalet, gælder dette atter som Maal. (*A*).

Knæfald. Man gaar frit ud til sin Klode, men man skal tage den op med Knæene, og, medens man stadig holder den der, hoppe eller vralt hjem med den. Naar man skal tage Kloden

med Knæene, maa man hjælpe til ved at løfte den fra Jorden med et Græsstraa, en Pind el. lign., men hvis man rører den med Hænderne eller taber den, naar man først har faaet den op, maa man teppes. (A B).

Stjerne. Man vender Ansigtet mod Himlen, medens man finder sin Klode. Man maa teppes, hvis man ser ned eller tager en fremmed Klode. (B).

Kaal, at bære Kaal. Man gaar frit ud, tager Kloden, lægger den paa de samlede Fødder og tripper saaledes ind. Maa teppes, hvis Kloden falder af Fødderne. (B).

Kylling. Frit ud og ind, men Kloden bæres i Tænderne. Maa teppes, hvis man taber den eller bruger Haanden til Hjælp. (B).

Hane. Naar alle Kloderne er ude, maa Munkevogteren kaste Munken hen, saa den ligger over en af Kloderne. Derefter tager han Kloden og løber ind med den. Den, hvis Klode saaledes er taget, maa hurtig rejse Munken og søge at teppe en af de andre. Hvis Kastet mislykkedes for Munkevogteren, skal Deltagerne benytte sig deraf til at bringe deres Kloder hjem, thi Vogteren skal da rejse Munken op paa dens Plads, før han maa teppe nogen. (B).

Undertiden leges Legen med Makkere, idet man to og to er sammen og hjælper hinanden. I Nr. Næraa har som nævnt Munkevogteren en Medhjælper: Rismanden. Ved Skifte bliver denne Munkevogter, og den hvis Stok blev ramt, bliver Rismand. Noget lignende paa Samsø. Før Legen begynder, ordner man sig parvis. To staar. Den ene rejser Kukken, hvorefter den anden, der er bevæbnet med „Prekvegen“, søger at røre ved en af Spillerne, naar denne skal ud at hente sin Kukkæp. Ved Skifte er begge fri, og to andre tager deres Pladser.

Paa Samsø har man en mærkelig Straf for den, der ikke vil holde sig Legens Regler efterrettelig, f. Eks. ikke vil være Kukmand. Undertiden maa man løbe Spidsrod, „prikres“ mellem de andre, der slaar ham med tynde Kviste, men undertiden bliver han ogsaa rullet, og dette beskrives saaledes: „Han blev da rullet eller han fik 5–10 Slag af Prikvidien. Den første Straf var vanærende. Synderen led ingen synderlig legemlig Straf. Han blev lagt paa Ryggen paa langs af Kukkæppene, som var lagt paa tvers i en lang Række, og nu trak man ham frem og tilbage paa Rullerne nogle Gange. Det er en Straf, som jeg kun mindes blev brugt nogle

enkelte Gange, den, der var dømt til den, fik næsten den sorte Kokarde“. I Evald T. Kristensens Børnerim o. s. v. berettes, at den, der blev rullet, fik Kукken til Hovedpude.

At Legen har dyb Rod i Befolkningen paa Samsø ses af, at man der har en Talemaade der hedder: „Han skal staa sin Prik ud“ d. v. s. han skal blive ved med at passe sit Arbejde, selv om det er svært, og Legen er saa almindelig paa denne Ø, „saa at Drengene møder i Skolen med deres Kukkæppe, der har deres Plads udenfor Skoledøren, og er ligesaa uundværlige som Bøgerne.“

Af disse samsøiske Skikke og meget andet vil man se, at Legen er saare gammel i vort Land. Det kan derfor ikke undre, at der muligvis allerede hentydes til Munkespillet i vor ældre Litteratur, i Niels Bredahls Børnespil fra 1568 og i Rasmus Reravs Unge Karles og Drenges Spiel, oversat fra tysk, fra omtrent samme Tid, 1571. Begge Steder nævnes Klode og Kegel som Legeapparat. I det første Skrift anføres, at Børn stundom maa sig forlyste og vederkvæge

„med skudsten, bold, Trild oc Top,
med Klode og keile, løbe og hop“,

og i det andet angives det at Helten, Fridberte,

„taag sig icke megen barneleeg for/ som er klodder/ keiler/
bold oc andet saadant¹“.

Helt sikkert, at det er Munkespillet, der her hentydes til, er det vel næppe. Efter Feilberg kan Klode ogsaa betyde Kugle med Haandtag, hvormed der kastes efter Kegler. Der kunde da her maaske blot være Tale om en Form for simpelt Keglespil. Men da de nævnte Beskæftigelser Bold, Trille, Top, „løbe oc hop“ først og fremmest er Lege for Børn, og da Munkelegen mere end almindeligt Keglespil er Børneleg, og saaledes falder bedre i Plan med de andre Beskæftigelser, er det rimeligt at antage, at vi her har med Munkespillet at gøre. At Navnet Munk ikke nævnes, kan maaske have sin Grund i, at Spillet ikke altid benævntes saaledes, maaske kan Aarsagen ogsaa have været den, at Bredahl, der selv havde været Munk, ikke har villet føre dette Navn frem i et pædagogisk Skrift, fordi der i Spillet ikke vises Munken den skyldige Ærbødighed.

¹ I Wichrams tyske Originaludgave staar der: „als mit dem klosz/klucker/ oder andern spielen/“

De sønderjyske Former af Spillet har stærk Sammenhæng med de danske. Efter Handelmänn: Volks- und Kinder-Spiele aus Schleswig-Holstein, Kiel 1874, kendtes Legen i Slesvig under Navn af Munkeln:

„Der Munkel, auch Munk (Mönch)“ d. v. s. en to Fod høj Gren, der ved den ene Ende deler sig i tre Grene, stilles med disse tre Fødder paa en Linie, og nogle Skridt derfra staar en som Oppasser (Tjener). De øvrige Spillere kaster fra nogen Afstand med Knipler efter Munken; Enhver Knippel, der ikke rammer, maa blive liggende, til Munken en Gang bliver ramt og slaaet omkuld. Medens Oppasseren atter rejser Munken, løber alle ud, for at bringe deres Knipler hjem, og her maa de skynde sig, thi hvis Oppasseren er færdig med sit Arbejde, og derefter kan berøre en af Medspillerne med sin Stok, maa denne afløse ham.

I Angel benytter man som Munk en foroven tilspidset Klods, hvorpaa Barken endnu sidder forneden. — Legen leges ogsaa med ni Kegler, hvor Kongen da er Munken, hvorefter der kastes med de andre Kegler.

I Slesvig raaber man tillige følgende plattyske Vers:

Verlapen, verlapen Munkelhund,
He löpt davon mit Schimp und Schand!
Wo heet he? (N. N.)
Da flügt sin Seel i de Höll!

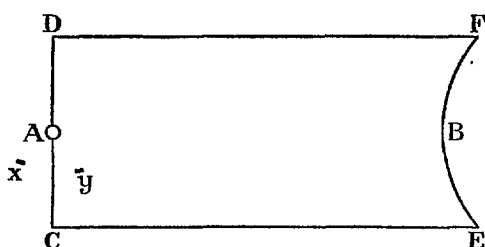
Ved de sidste Ord kaster alle Medspillerne deres Stokke i Vejret.

Man vil se, at Spillet her endnu lyder sit gamle danske Navn: Munk. Det er ligesom med Trillespillet i Angel, der endnu den Dag i Dag dér hedder Trille. Det tyske Ord der Munk, der Munkel, der betyder Murmeldyr, kan vel her næppe komme i Betragtning, især da Verset om Sjælen der farer til Helvede tydeligt nok hentyder til den gejstlige Person.

Oplysninger om de tyske Former af Legen kan faas fra Guts Muths Spiele (8. Udg. 1893), hvor Legen beskrives under Navn af Das Steinspiel. Man lægger 2, 3 eller 4 Sten af et Hønseæggs Størrelse oven paa hinanden, eller man stiller en lille Kegle af Træ, eller en pyramideformet Sten, et Horn, eller man forsyner et Træstykke med 6 ligelange Ben af Træ eller Sten og stiller det op som „Ged“ eller „Buk“, eller man finder i Skoven en tør, forgrenet Gren, brækker de noget for lange Tvejer af og stiller Grenen saaledes op, at

Tvejerne forestiller Gedebukkens Ben. Dette er Maalet, hvorefter hver Spiller skal kaste. Kasteredskaberne er flade Sten af Størrelse som en Kaffeunderkop, dog kan man ogsaa benytte Skiver af Træ.

Spillet øves under Former, der noget minder om vore Prædikener. Fig. forestiller Spillepladsen. FBE er en Linie fra hvilken der kastes efter Geden A. Kommer eens Kastesten til at ligge paa den anden Side af Linien DC, f. Eks. ved x, saa kan man straks tage den op og løbe tilbage til B med den, men ligger den foran denne Linie, f. Eks. ved y, saa maa man tage den op og først berøre Linien DC med den, før man maa løbe tilbage.

Et andet Tilfælde er endnu sædvanligere. Bliver nemlig Vogteren for hurtig færdig med at rejse Bukken, saa kan man ikke straks løbe tilbage med Stenene. Ligger Stenen da paa den anden Side af DC, saa stiller man sig med Foden paa den, og bliver staaende saaledes, dog har man Lov til for at gøre Tilbagevejen kortere ved at skubbe Stenen hen til Linien DC. Saalænge man med Haand eller Fod rører Stenen, maa Vogteren ikke berøre en, men saasnart man slipper Stenen, maa man straks slaas. Men ligger Stenen foran DC, maa man ikke blive staaende med Foden paa den, thi Vogteren maa berøre en her, naar han vil. Man maa derfor først tage Stenen op her, bringe den hen paa eller bag Linien DC, og kan da her som tidligere blive i Berøring med den, til man, paa Grund af Vogterens Uopmærksomhed, eller ved at Bukken bliver slaaet omkuld, finder en Lejlighed til atter at naa hjem til sit Maal.

Videre beretter G. M., at et beslægtet Spil øves i Pommeren, Holsten o. s. v. sædvanligvis under Navn af „Køste, bim, bim“, d. v. s. Küsterleute, og „Kaak“, d. v. s. Kag, Gabestok, Skafot.

Fremdeles kendes Legen i Tyskland med Sten under Navnet Hund und Bock, (se Weinhold: Zeitschrift des Vereins für Volks-

kunde 1896, S. 403), og den nævnes ogsaa i sin simple Form (som Stenspil) i Deutsche Volkskunde v. Elard Hugo Meyer, Straszburg 1898, S. 127. Det angives her, at Legen er udbredt fra Brenner til de nordfrisiske Øer. Stenen, hvorefter man kaster, hedder i Syden Bock, i Norden Kaak. Spillet hedder i Holsten „Kaak up“, i Bremen „Kaak af“.

I Nordfriesland hedder iflg. Handelsmann Legen Kokkar, dansk Kag (jvfr. at kagstryge). Man bygger en Hob af Sten, der lægges ovenpaa hinanden, og efter denne Hob kaster man med Sten, for at slaa den om. Den som ikke rammer faar Navnet „Kaakhoor“, Gabestokkens Skøge, og maa stille sig ved Hoben og bygge den op, ligesaa ofte de andre slaar den ned, og han afløses først, naar en anden kaster fejl, thi saa maa denne overtage hans Plads. Desuden raaber man følgende Spotterim til den, der maa rejse Hoben:

„Jakob! Sett'n Kaak op!
Sett'n hier op! Sett'n dar op!
Sett'n achter vor'n Steert op!“

Ifølge denne Beskrivelse er Legen kun en Kasten til Maals.

I Sverrig kendes Spillet under samme Navn som hos os: Munk¹, og der kastes med Kloder efter en Kegle, Munken. Ogsaa benævnes det Bockspel², og der kastes efter „en tråkloss med tre starka ben, „bocken“ eller en stor tråkägla „munken“ eller allra bäst en tre decim. hög, flat sten, som kan stå upprätt utan stöd“. Kasteredskaberne er „stora fyllda bollar eller sextio cm. långa trästafvar, när det skall kastas efter bock eller munk, eller något flata stenar, när det kastas efter en sten“. Senere beskrives desuden „Stenspelet“ for sig.

Det nye vi hører her er, at der benyttes store, fyldte Bolde som Kasteredskaber. Ejendommeligt er det, at der findes saa stor Overensstemmelse paa Navnene mellem det svenske og det tyske Spil, Bockspel, Stenspel, en Overensstemmelse der maaske kan forklares ved, at den svenske Forfatter har haft Kendskab til de mellemeuropæiske Former og Benævnelser for Spillet, og har benyttet denne Viden til at gøre Beskrivelsen af den svenske Leg fyldigere.

I Nederlandene øves Legen efter Teirlinck: Kinderspel & Kinder-

¹ Stockholms Folkskolors Lekserie, 1903. ² Åkermark: Ut till lek, Stockholm 1895.

lust, Gent 1903, med Sten under Navn af *Boeren*, Bonden, der er Navnet paa den lille Sten, der skal slaas ned af den større, het peerd, Hesten, ligesom naar Hanen skal slaas ned af Hønen i Vestjylland, og Spillet spilles der paa lignende Maade som her i Landet, har iøvrigt mange andre Navne bl. a. Hoere-spelen, Hoerwerpen, Boel-af werpen, Boel-schieten. Munkevogleren, der i Nordfriesland har det mærkelige, beskæmmende Navn, Kaakhoor, benævnes her bl. a. boer, boerwachter, voerman.

I England findes Legen under Navn af the *Duckstone*, og findes beskrevet i Alice B. Gomme: *The Traditional games of England, Scotland and Ireland*, London 1894¹. Ganske vist leges Legen noget anderledes end i Danmark, det synes saaledes ikke, at man staar bag en bestemt Linie, naar man kaster, men at det er vor Leg, det drejer sig om, fremgaar af de sidste Linier i Beskrivelsen, der lyder saaledes. „En Regel i Spillet er det, at Vogterens Sten altid maa være paa the Ducktable (d. v. s. den større Sten), naar han søger at fange en Dreng, saaledes, at naar Stenen er slaaet ned, maa den lægges op, før han kan forfølge Drengen, der løber hjem.“ Vogteren kaldes her the tenter. Samme Leg er vist meget udbredt i England. Jeg har selv engang lært den af en Englænder, Walter Lonsdale fra Stockton on Tee. Vi var sammen paa en Hockeytur til Bornholm 1908, og da alle vi Hockeyspillere gik sammen paa Stranden ved Hasle, hvor der er mange Sten, viste han os Legen, som han i sin Barndom havde leget i sit Hjemland.

Den ældste, den oprindeligste Form for Legen er formentlig Spillet med Sten, der øves med det simpleste, lettest tilgængelige Materiale, og desuden har den største Udbredelse. Det findes fra Brenner til de nordfriske Øer, videre vesterpaa gennem Holland og England og nordpaa gennem Hertugdømmerne og Danmark. Redskaberne til Stenspillet vil i Almindelighed være til Stede paa enhver Plads, hvor Ungdommen kommer sammen. Man kan vel endog drage den Slutning, at Tilstedeværelsen af Materialet har været en af Aarsagerne til Legens Fremkomst. I min Barndom opstod netop en saadan Leg af sig selv, fordi Materialet lige var for Haanden. Jeg var i Besøg hos nogle Drengene paa en Nabo-gaard, og udenfor Gaarden laa der i Bunke mange Sten, store og smaa. Vi stillede mindre Sten ovenpaa de større, forsynede os med gode Kastesten, tog en passende Afstand fra de opstillede Sten,

¹ jfr. C. Lembeke: *Spejderidræt* S. 311.

som vi benævnedes „Tyskerne“ — det var nemlig kun en halv Snes Aar efter Krigen i 1864 —, hvorefter vi aabnede Ilden imod dem.

Af de mig tilgængelige varierende Former af Stenspillet er Handelsmanns Kaakspil tilsyneladende den simpleste Form, idet den kun bestaar af en simpel Kasten til Maals efter Kaaken, men Aarsagen hertil er formentlig blot den, at Beskrivelsen er ufuldstændig, thi Guts Muths har i Beskrivelsen af samme Spil, Kaak, netop den lille Ting med, der gør Legen tiltrækkende, nemlig Taarnvogterens Forfølgelse af Kasterne, naar disse henter deres Kasten hjem. I Guts Muths Steinspiel kaster man efter 2—3—4 Sten af Størrelse som Hønsæg, der er lagt oven paa hinanden eller efter en pyramidalsk Sten, eller efter andre Ting end Sten. En afgrænset Gruppe af Stenspillene, hvor man kaster efter en lille Sten, der ligger ovenpaa en større, med Motiver hentede fra Dyre- og Fugteriget, danner de danske Hanen af Hønen, Kokken af Hønen, den tyske Bock, den hollandske Bonden af Hesten og den engelske Andesten, the Duckstone.

Det synes som om Legen under Navnet Munk kun findes i Danmark, Hertugdømmerne og Sverrig. Den øves med Materiale af Træ, hvilket heller ikke er ukendt i Tyskland, men her skal den opstillede Gren med sine Tveje forestille en Ged, en Gedebug.

Munkens Rolle i Legen giver Anledning til, at en af mine Meddelere kan tænke, at Legens Navn har „sin Oprindelse i Overgangstiden fra Katolicismen til Lutherdommen eller maaske den nærmeste Tid efter Reformationen. Paa den Tid var Munken almindelig forhadet, og man kan let tænke sig, at dette Had til Munkene har givet sig Udtryk deri, at unge Mennesker i Lystighed udpeger en eller anden Genstand som Munk og saa morer sig med at slaa den ned.“ Handelsmann giver Udtryk for den samme Tanke, idet han skriver: „Sollte das Spiel aus der Reformationszeit stammen als Verspottung des Mönchswesens?“

At Legen med de deri forekommende Navne Munk, Messe, Spotterimet om Sjælen, der gaar til Helvede o. a., viser tilbage til den katolske Middelalder er rimeligt nok, men det er næppe nødvendigt eller forsvarligt at knytte selve Spillets Oprindelse til en bestemt historisk Begivenhed, thi saadanne Tildragelser vil i Almindelighed ikke give Anledning til Opstaaen af nye Lege, der vinder stor Udbredelse eller lang Levelid. Selve Legen med Kast efter den tvejede Træpind er sandsynligvis meget gammel. Det i

Danmark nu brugelige Navn Munk maa vel anses som et interessant Udtryk for den almene Skepsis hvormed man i Dele af Befolkningen betragter Gejstligheden, et Udtryk for Befolkningens, Ungdommens, Følelser overfor dem, der uden at udføre synderligt legemligt — vel ogsaa mange Gange aandeligt — Arbejde, dog har Overflod af Livets Goder. Denne Følelse overfor Gejstligheden var ikke ukendt i Middelalderen, den har givet sig Udtryk paa forskellig Vis, bl. a. i Plantenavne, i Fortællinger og Anekdoter, hvor Præsten eller Munken er Narren, og det er da kun saare naturligt, at den ogsaa træffes i en Leg.

Opriindelsen til Navnet Munk kan vel yderligere skyldes dette, at selve Keglen eller det runde Træstykke, naar det opstilledes paa sine tre Ben, der gjorde Figuren fyldigere nedefter, mindede om en Munk i sin Kappe.

Meget kunstig lyder den Forklaring af Spillet Navn at *slaa Munk*, som Falk og Torp giver i *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1907, idet de henviser til, at Ordet Munk ogsaa bruges i Betydningen en Tap, et Stempel, medens den tilsvarende hule Del kaldes Nonne, og derfor afleder Spillet Navn af dette tekniske Udtryk.

Ogsaa et andet Navn, knyttet til Spillet, vidner om svunden Skik.

I Nordtyskland og Nordfriesland sammenlignes nemlig de opstablede Sten, hvorefter man kaster, med en Kag, d. v. s. et højt Stillads med en Pæl ovenpaa, hvortil man bandt Forbrydere. Og den, der staar ved Stenene, kaldes i Legen undertiden spottende en „Kag-hore“. Mon ikke de danske Navne *Kav(l)*, *Kuk* eller *Kok* som Betegnelse for Maalet, hvorefter der kastes, er en nyere Fordrejelse af det ældre Kag? Det er vist ikke en ren Tilfældighed, at der til det samsøske Kugspil knytter sig Straffe som Spidsrod og Rulning, der ligeledes synes Efterligninger af ældre Tidens skrappe Retspleje.

Legeudførelsen er trods det forskellige Materiale, Gren, Kegel, Sten, mærkelig ensartet i de forskellige Lande. Af og til sporer man dog Forsøg paa at udvikle Legen videre ved Indførelsen af alle de forskellige Maader at hente sin Klode paa. Til denne Udvikling findes der Spor i Tyskland hos Guts Muths, men kun her i Landet har Lunet givet Legen den, rige Mangfoldighed: Man skal kigge mod Stjernerne, medens man i Blinde søger efter sin Klode, og man søger maaske lige ved Kloden, men fortsætter Søgningen til

den fejle Side, medens man snart ikke mere formaar at holde Hovedet saa stærkt tilbagebøjet som Situationen kræver, eller man maa forsigtigt og besværligt trippe med Kloden hvilende paa Fødderne, eller vralte med den mellem Knæene, og nu er Kloden ved at glide af Fødderne eller smutte fra Knæene, men endnu holder man den fast med Ophydelse af alle sine Kræfter, indtil det Øjeblik kommer, da man til Trods for den yderste Umage, der har fremkaldt en Rigdom af usædvanlige Situationer, maa give tabt.

Herved er der indført et nyt Moment i Legen, der kan danne Grundlag for videre Udvikling.

VAR OEHLenschLÄGERS ROMANTISKE GENNEMBRUD FORBEREDT FØR MØDET MED STEFFENS?

AF

KR. LANGDAL MØLLER

I alle Beretninger — ogsaa i Oehlenschlägers egen — om det historiske Møde med Steffens i Sommeren 1802 fremstilles det, som om hans poetiske Gennembrud foregik med ét Slag, som om Guddommens Straale som et Lyn fra klar Himmel slog ned i ham og bevirkede, at han øjeblikkelig brød med sin poetiske Fortid og omvendtes fra sin Samtids rationalistiske Idéer.

At denne Fremstilling til en vis Grad er rigtig, leverer Kendsgerningerne Bevis for. Paa den anden Side vilde der for ethvert tænkende Menneske være noget absurd i den Tankegang, at det poetiske Gennembrud skulde være kommet aldeles pludselig, uden nogen som helst Forberedelse hverken i Tiden eller hos Oehlenschläger selv. Det interessante Spørgsmaal, man kan stille, er: Foregik Overgangen fra Rationalisme til Romantik i et Spring, eller fulgte den den almindelige Udviklings Lov, der gaar fra Led til Led? Hvad det sidstnævnte Alternativ angaar, da er det givet, at en saa tydeligt fremtrædende trinvis Udvikling henimod Romantikken som findes i Tyskland (Sturm und Drang, Herder), ikke har noget Sidestykke her i Danmark. Alligevel mener jeg, at der hos os lige før 1802 baade i Tiden selv og hos Oehlenschläger kan spores nogen Forberedelse for det romantiske Gennembrud. Det er interessant at lægge Mærke til, at der mod det 18. Aarhundredes Slutning hæver sig Røster, der kan tydes i Retning af det romantiske. Blandt disse er den, der hidrører fra A. B. Bentzon, en af de interessanteste, bl. a. fordi denne mærkelige Mand hørte til Oehlenschlägers Vennekreds, saaledes at man har Ret til at antage, at Oehlenschläger var bekendt med hans Idéer og altsaa gennem disse til en vis Grad var forberedt for sit romantiske Gennembrud.

I Midten af 1790'erne blev der udsat en Pris for Besvarelsen af den Opgave: „Hvilken Alder er bedst skikket til at danne den store Digter, den raa og udyrkede eller den dyrkede og slebne.“ I „Minerva“ for Februar 1796 findes en Besvarelse af en Mand ved Navn P. Wieck, som fik tilkendt Accessit, og i samme Tidsskrifts Aprilhefte tryktes en Besvarelse af A. B. Bentzon, som vandt Prisen. Begge disse Afhandlinger er yderst interessante, den første dog kun derved, at den giver et fortrinligt Billede af Tidens herskende Syn paa Digtningen og Digteren, den anden fordi den røber, at der var banebrydende Synspunkter oppe i Tiden. Bentzon, der i sin Tankegang er paavirket af Herder, er i Virkeligheden i mangt og meget forud for sin Samtid i Danmark.

P. Wieck ser med samme Beundring paa sin oplyste Tidsalder, som Flertallet gjorde dengang, naar han siger: „I den dyrkede Alder kommer den sande store Digter frem; ingen skriver da blot for at skrive, men for at gavne.“ Som Modsætning hertil hævder Bentzon dristigt, at det er den raa Alder, der er bedst skikket til at danne den store Digter, fordi Indbildningskraften taber; naar Skarpsindigheden vinder. For ham spiller netop Indbildningskraften (hvad Oehl. vilde kalde Fantasi) den store Rolle. „Culturen svækker Indbildningskraften,“ siger han; og hvor modsat Tidens Anskuelse er han ikke, naar han lidt efter tilføjer: „Ikke udgøre Vid, billedrigt Sprog, ikke engang Tankens logiske Sandhed Digterens Kiendemerke, meget mindre afmaalt Tonefald.“ Som talt ud af Tidens Hjerter er derimod P. Wiecks Ord, naar han siger: „Den slebne Alders Digter vil ikke blot stræbe at synge for intet sigende Moerskabs Skyld, men en eller anden stor Handling, Dyd, moralsk eller Natur-Skønhed maa ligge til Grund for hans Digter-Arbejde.“

Der er virkelig noget i Bentzons Omtale af „den raa Alder“, der minder om Romantikernes Længsel efter de gamle Dage; og den nærværende Tid har for ham lige saa ringe Tilløkkelse som for dem. Han taler om den som en Tid, „hvor alle Ord, men ingen Tanker, ere fulde af Venskab; hvor det huuslige Liv har intet tillokkende [Klublivet!]; hvor Ægteskabets Ukrænkelighed er Spot; hvor Kierlighed er aandsfortærende Sværmerie eller Finantsspekulation; hvor man syntes det var for ringe at udtrykke sande, simple Følelser, saadanne, som Naturens Børn have, hvor Kunsten maatte klæde dem i Flitterstads for at de kunde egne saa afglattede

Væsener; hvor Fædrenelandskierlighed er et for indsnærpet Begreb ... Her," tilføjer han foragteligt, „er intet for Digteren, som fordrer stærke og individuelle Følelser.“ Hvilken glimrende Karakteristik af Tiden, hvilken berettiget Kritik af den — og hvor meget, der minder om Romantikkens Tankegang: Omtalen af Naturens Børn, af Fædrelandskærligheden som et dengang alt for indsnærpet Begreb og fremfor alt Fremhævelsen af Digterens stærke og individuelle Følelser.

Menneskets æstetiske Opdragelse er — ifølge Bentzon — forsmødt, eller rettere slet ingen; det vænnes tidlig til at abstrahere og til at sætte sig ud af den virkelige Verden for at rykkes hen, ikke paa Fantasiens blomstrende Enge, men paa Spekulationens golde Stepper.

Mon ikke Oehlenschlägers Definition af Poesiens Væsen som det „at bringe usandselige Ting i en skøn sandelig Form“ kan være paavirket Bentzon, der siger, at „just den Ævne, at give enhver Ting den høist muelige sandelige Kraft og Nærværelse ... er det, som udgør det ene af Digterens væsentlige Kriterier.“ Digterens andet væsentlige Kriterium bestaar for Bentzon i Idealiseringen; „thi ligesom han uden det første synker ned til Prosa, saa vorde uden dette hans Frembringelser uden Nyhed og Skønhed.“ Man agte paa Oehl.s Udtryk: „skøn 'sandelig Form“ i det førnævnte Citat og paa hans Ord lidt længere henne i den samme Afhandling, at Digterens Formaal er og bliver skøn Fremstilling, — og Forbindelsen mellem hans og Bentzons Tankegang bliver tydelig. For Oehl. vedblev, baade i hans romantiske Gennembrud og senere, Idealiseringen at være Digterens Formaal; han idealiserer de store Skikkelser fra de svundne Tider, Hakon Jarl f. Eks.

Det har nu sin Interesse at se, hvilke Digterarter Bentzon anerkender; det er den dramatiske, den episke og den lyriske. Derimod siger han om Læredigteren, at han turde være et Produkt af den kultiverte Alder og skylder lige saa lidt som Satirikerens sit Emne Takken for sit Digternavn. „Lidenskaberne handle, den begeistrede Skiald dramatiserer; Kulde derimod og Philosophie reflecterer, fortæller. Ogsaa Elegiens milde Udtryk lykkedes det af Kunsten affilede roelige Væsen bedre end Naturens stormende Søn; men efter min Mening indtage alle disse en langt lavere Plads end hine, dem Guddommens egen Ild oplivede.“

„Naturens stormende Søn“, de, som „Guddommens egen Ild oplivede“, — er det ikke, som anslaas her de samme Streng, der senere lød saa fuldtone, da Oehl. sang om „Naturens muntre Søn“ og da Steffens udbrød: „Geniet er Guddommens egen Straale, der nu og da, glansfuld, bryder ud af Massen.“ Hvornaar bryder den ud? Der skal Jordskælv til, siger Bentzon: „Geniet findes vistnok allevegne; men Ilden ligger skjult under Gruset, og ikkun Jordskælv komme den til at bryde frem.“

De Ord lyder, som kunde de have været en Profeti over Oehlenschläger!

Endogsaa til den af Romantikerne højt beundrede Digter Petrarca viser Bentzon hen. Han siger: „Man læse Petrarcas skønne Ode: *Chiare, fresche e dolci acque Ove le belle membra*, &c., — naar man vil høre den følelige Digter; og man læse Voltaires Efterlignelse, naar man vil se en bel esprits Stads.“

Taler ikke Oehlenschläger i „Langlandsrejsen“ om „Franzosenes Abekattefjæs“, og skulde mon Bentzon ikke have sin Andel i, at det netop er det af ham anførte Digt af Petrarca, Oehlenschläger har oversat i „Poetiske Skrifter 1805“?

Det er da tydeligt, at et af de mest fremtrædende Spor, der fra 1790'ernes danske Litteratur fører over til Oehlenschlägers Syn paa Poesien i hans romantiske Gennembrud, er det, der udgaar fra Bentzon.

For at undersøge, i hvilken Grad Oehlenschläger selv muligt maatte være „forberedt“ for det romantiske Gennembrud er det hensigtsmæssigt at klare sig hans Syn paa Historie og Mytologi inden Mødet med Steffens, idet man som Baggrund for denne Undersøgelse fastholder de to Maader, paa hvilke Oplysningstidens Mænd behandlede Mytologien: Enten tog man den alvorligt, som Pram, der med sin „Stærkodder“ (fra 1787) simpelt hen giver „en allegorisk Fremstilling med et moral-filosofisk Indhold.“ Eller man tog Mytologien komisk, som kun værdig til Travestering, som Baggesen gør det i „Poesiens Oprindelse“.

Oehlenschlägers Standpunkt ses af hans lille Afhandling til Besvarelse af Universitetets Prisopgave: „Var det gavnligt for Nordens skønne Litteratur, om den gamle nordiske Mytologi blev indført og almindelig antaget i Stedet for den græske?“ Kr. Arentzen siger om denne Afhandling, at det er et i mange Henseender fuld-

stændigt Program, den tilkommende Digter af „Nordens Guder“, „Hakon Jarl“, „Helge“ osv. her udsteder, — og det interessante ved denne Kendsgerning er jo netop, at der her — endnu inden Mødet med Steffens — Side om Side med adskillige af Oplysnings-tidens Synspunkter findes Anskuelser, som Oehlenschläger bevarede midt i sit romantiske Gennembrud, ja som vel tildels danner Grundlinjerne i det. I det hele taget er det næppe for meget sagt, at det var Steffens' Syn paa Historien, som først fængslede Oehlenschlägers Interesse („Guldhornene“ turde være et Bevis herfor), og som han forstod mest af straks i Begyndelsen, fordi det just var paa det Punkt, Oehlenschläger indtil Steffens' Ankomst var naaet videst. Efter min Mening viser den lille Afhandling, der paa én Gang bygger paa, hvad 90'erne var naaet til og tillige gør et stærkt personligt Indtryk, at der i Oehlenschlägers eget Indre gærede visse Tanker og Følelser, der blot ventede paa en eller anden Udløsning for at bryde frem i en langt mere udvidet, i en aandelig talt langt større og for saa vidt altsaa forskellig Form end den, hvori de hidtil havde slumret. Forøvrigt har Oehl.'s Afhandling flere Lighedspunkter og Overensstemmelser med Bentzons Afhandling, om hvilken Alder der er bedst skikket til at danne den store Digter, og den viser sammen med denne, hvad de bedste af Datidens Mænd kunde naå til.

Ligesom Bentzon hævder, at Kulturen svækker Indbildningskraften, saaledes siger Oehl., at jo mere Fantasi er underkastet den dannede Fornuft og dens Abstraktionsevner, desmindre stærke bliver dens Kræfter, des mindre dristige og originale dens Frembringelser. Allerede her spores Oehl.'s Hævdelse af Fantasi, der senere skulde spille saa stor en Rolle for ham; alene hans Brug af Ordet i Stedet for Bentzons „Indbildningskraften“ er karakteristisk. Naar Oehl. endvidere siger, at Nyttens af Mytologien for den nyere Digter foruden derved, at den aabner ham et stort Sanseligheds Rige tillige bestaar deri, at de Billeder og Opfindelser, den beriger ham med, ejer en Ærværdighed, deres Ælde giver dem, hvilken udbreder et vist højtideligt Mørke og en vis Religiøsitet over Digtet, som er det fordelagtigt, — da er han i Virkeligheden langt ude over 90'ernes Føle- og Tænkemaade, som den hidtil havde vist sig i Litteraturen, thi det er vel ikke for meget sagt, at der gennem denne Udtalelse gaar en romantisk Understrøm i Følelsen for de svundne Tider, for Gudernes Tidsalder.

Det er den samme Følelse, som den Oehl. betages af, da han staar i Roskilde Domkirke og dybt bevæget ved Synet af og Tanken om den svundne Tids store Mænd udbryder: af Ærefrygt jeg græder!

Oplysningstidens Mænd havde beskyldt den nordiske Mytologi for at være fattig og raa. Fattig — paastaar Oehl. harmfuld — kan kun den kalde den, som ikke kender den, og til Bevis for sin Paastand gennemløber han et Par af de første Fabler (længere er han trods alt ikke kommet, end at han rask væk bruger denne Betegnelse) af Dæmesaga, for derefter at kaste et Blik paa Guddommene selv. Oehl. røber her et større Kendskab til den nordiske Mytologi end der aabenbart var almindeligt paa den Tid, at dømme efter f. Eks. den Mængde Anmærkninger og Oplysninger, Rahbek i „Minerva“ (Jan. 1796) har ment det nødvendigt at forsyne Falsens „Festen i Valhal“ med. Om fortrolig Indlevelse i Mytologien vidner ogsaa de karakteriserende Tillægsord, hvormed Oehl. ledsager næsten alle Gudernes Navne, Karakteristikker, der i alt væsentligt danner Grundlinjerne for hans Skildringer i de senere Arbejder.

Naar den nordiske Mytologi beskyldes for at være raa, saa er ogsaa det urigtigt; derimod indrømmer Oehl. gerne, at den er udannet : mangler Bearbejdelse, men netop denne Mangel paa Bearbejdelse aabner Digteren en hel ny poetisk Verden. (Allerede det havde Oehl. altsaa set inden Steffens' Ankomst!) Bruger Digteren den græske Mytologi, kan han, hvor han naår højest, kun efterligne et Kunstværk; i den nordiske Mytologi finder vi derimod endnu det udannede Stof, „som kun venter en Kunstnerhaand for at dannes.“ I Sandhed profetiske Ord!

Interessant er Oehl.'s Udtalelse om, at den nordiske Mytologi trods sin Rigdom bedre lader sig behandle episk end dramatisk; der skal, siger han, en Ewalds Geni og Smag til at bringe Guder selv frem paa Skuepladsen. Oehl. satte selv Ewalds „Balder“ højere end sin egen, der forøvrigt er hans eneste Forsøg paa dramatisk Behandling af Mytologien.

Ved Brugen af den nordiske Mytologi — fortsætter Oehl. — opnaar Digteren tillige den Fordel, at han bliver i Stand til at benytte sig af de mange Emner, som tilbydes ham af den gamle nordiske Historie. Oehl. bruger med Flid Udtrykket den gamle; jo ældre det Tidsrum er, fra hvilket Digteren tager sit Stof, desto bedre. Thi jo længere vi tænker os tilbage i Tiden, des dunklere

svæver alting for os, vi skimter denne Tidsalder, som allerede er rullet saa langt hen i Evigheden, gennem et højtideligt magisk Slør.

Det var netop de gamle Tiders Dunkelhed, der tiltrak Romantikerne, vakte den anelsesfulde Længsel i dem. Og som Oehl. beskriver det her, saaledes har han sagt det i „Guldhornene“: „men i Mulm de sig hylle, de gamle Skrifter“, og saaledes saå han hele sit Liv, men mest i sin romantiske Periode, gennem et højtideligt magisk Slør paa de svundne Tider.

Ogsaa naar Oehl. i det umiddelbart efterfølgende udtaler, at man, naar man digter om den gamle Tid, kun behøver at idealisere Lidenskaber, at skildre Naturmennesker paa en digterisk Maade, er det Ord, der kan møntes paa hans egen, senere Digtning, der fremfor nogen anden er en Digtning om idealiserede Lidenskaber.

Som den sidste, store Fordel ved den nordiske Mytologi nævner Oehl. det, at den er nordisk; det sætter Digteren i Stand til at skildre de nordiske Naturskønheder, den bringer Fædrelandskærlighed med sig, der igen forhøjes og forstærkes ved Nationalsange, og den vækker Nationalaanden, som var stærkere, jo længere vi gaar tilbage i Tiden. Altsaa en ny Fordel ved at foretrække den gamle Tidsalder, de gamle Sagaer og den dermed forbundne Mytologi. — Med et Par pæne, af skyldig Høflighed dikterede Ord om den græske Mytologi slutter saa denne Besvarelse af Prisspørgsmaalet, for hvilken Oehl. fik — ikke Guldmedaljen, men første Accessit.

Det er vistnok en ret udbredt, i daarlig Forstand populær Opfattelse, at den Oehl., vi har efter Mødet med Steffens, er ganske ukendelig fra Oehl. før Mødet, er saa at sige et helt andet Menneske, hvad Anskuelser og Digtning angaar. Forholdet er det, at Steffens vel bibragte Oehl. et nyt Syn paa Livet og Kunsten, men at det kun skete og kun kunde ske i de Tilfælde, hvor han greb i de Følelsens Strenge, der allerede var nedlagt i Oehl.'s Barm. Meget af det, Steffens sagde, har Oehl. aabenbart slet ikke forstaaet, fordi han hverken i sin Natur eller Uddannelse havde Forudsætninger derfor, men meget har grebet ham dybt, fordi det frigjorde Følelser, der allerede ulmede i ham, men som han knap nok var sig bevidst og i hvert Fald hidtil ikke havde haft Mod og vel heller ikke Evne til uforbeholdent at give sig i Vold. At dette ikke mindst for det historiske Syns Vedkommende er rigtigt, afgiver den smukke lille

Afhandling et tydeligt Bevis for. Hvor rigtigt har Steffens ikke set, naar han bruger Udtrykket: Jeg gav ham ham selv. I hele sin rige historiske Digtning efter det romantiske Gennembrud er det Oehl. fra Foraaret 1801, der gaar igen, Oehl. fra før Mødet med Steffens, men i saa stort Format, ganske vist, som den modnere Alder alene ikke var i Stand til at udvikle ham til. De kraftige Spirer blev til Held for Oehl. og for dansk Digtning nedlagt i Romantikkens frugtbare Jordbund; og Sædemanden var Steffens.

Man læse f. Eks. hans lille Opsats fra Juni 1800: Blomster fra den nordiske Oldtid (Almeen Læsning Nr. 5 og 6), hvori han udbryder: „Der er vel næppe nogen Tvivl om, at Menneskene i det Hele har været meget bedre i Oldtiden, end de nu ere, at uagtet det afskyelige Barbarie, Uoplysning avler [sic!], deres Siæle dog have været stærkere, friere, ædlere end vore, mere værdige end vore at kaldes Billeder af Livets Gud.“ Naar saadanne Følelser rørte sig i Oehl.'s Sjæl, hvor forberedt var han da ikke til at forstaa, i hvor høj Grad maatte han da ikke fængsles af Steffens' Skildring af den heroiske Periode, hvor denne bl. a. siger om den Tids Mennesker: „Derfor var deres Liv selv betydningsfuldere, alle Lidenskaber højere, alle Gestalter ædlere.“ Og det vil være klart, at i „Guldhornene“ er det netop de nysnævnte oehlenschlägerske Følelser, ved Steffens' Beaanding indblæst Poesiens Liv, der giver sig Udtryk i de af Længsel og Beundring betagne Linjer:

I gamle gamle
hensvundne Dage!
da det straalte i Norden,
da Himlen var paa Jorden.

Karakteristisk for Oehl.'s Standpunkt paa det daværende Tidspunkt er Linjen om „det afskyelige Barbarie, Uoplysning avler“, men man agte dog paa det foranstaaende Ord 'uagtet', der angiver Tankegangen, som forøvrigt er den samme som i det Digt, „Harald i Offerlunden“, der staar i „Digte 1803“, og til hvilket „Der irrende Ritter“ fra 1807 kan siges at danne Modstykket. „Harald i Offerlunden“ slutter:

Harald gyser ved sin Drøm —
ønsker dog de gamle Tider!

De gamle Tider — kaldes det her; i det førnævnte Prosaskrift tales der om Menneskene i Oldtiden. Den oehlenschlägerske Oldtid er et ret ubestemt Begreb, den er at forstaa æstetisk, ikke historisk, og er i Virkeligheden lig med: de svundne Tider, blot som Modsætning til den nærværende Tid. Det er aabenbart saadan at forstaa baade før og efter 1803, og det er ydermere interessant at se, at Romantikens Begrundelse for denne Længsel mod de svundne Tider er den samme som vi træffer hos Oehl. før Mødet med Steffens. Den ligger i det fælles Syn paa Nutiden, i Foragten for dens Smaalighed og Aandløshed. I de nævnte „Blomster fra den nordiske Oldtid“ taler Oehl. om vore Forfædres brændende Fantasi og Storhedsaand og stiller derimod sin egen Tidsalder, hvor Høker aand og saa kaldet Verdenssnildhed er de døsiges Taager, som aldeles dræber den simple, ædle Naturs funklende Lue.

Hvilken modtagelig Jordbund for Steffens at saå sine romantiske Sædekorn i. Hvor kan man i højere, aandelig Forstand tale om Forberedelse end her? Og dog bliver Knoppen om muligt endnu mere bristefærdig inden Steffens' Ankomst. Der skete virkelig en Begivenhed forinden, hvorved Guddommen, den kampfarvede, røde, aabenbarede sig i Tiden og fejede Smaahedsaanden bort. Med sin dramatiske Situation „2. April 1801“ er Oehl. naaet saa vidt i sin digteriske Udvikling, som han kunde naå uden Steffens; heri hedder det:

En Guddom svæver over Kiøbenhavn.
 Al Smaahedsaand, alt Nag er dræbt i Dag;
 thi Tordenen paa Danmarks Kongedyb
 har brudt Forholdets kolde, snevre Lænker.
 Den gamle Aand er vaagnet af sin Dvale.

Det er profetiske Ord, selv om det maa siges, at der endnu var en Begivenhed nødvendig til at bryde den kolde, snævre Lænke, hvormed Oehl.'s Forhold til Oplysningstiden bandt ham. To Gange glimtede Fortidens Poesi her i Danmark ved Fundet af de to Guldhorn; der skulde to Begivenheder til for at løse Oehl.'s Evne til at skildre denne Poesi i et dejligt Digtersprog og med inderlig, personlig Følelse. Den ene var Slaget paa Rheden, den anden var Steffens' Ankomst til København.

Da det første Guldhorn findes, hedder det:

En sagte Torden
 dunder!

Og da det andet drages frem:

Hellig Taushed
alt indvier.

Saaledes var der allerede i „2. April 1801“ blevet sagt om Danmarks fornyede Storhedstid:

En hellig Taushed ruger over Byen,
kun afbrudt ved de dumpe Tordenskrald.

Men den Tavshed, der fulgte efter Tordenen fra Kongedybet, var kun Tavshed i den Forstand, at Oplysningsmændenes højroste, selvglade Plapren forstummede. Den Tavshed, der derved opstod, var Indvielsen til en helt ny Tid, et helt nyt Syn paa alt. Derfor var den hellig.

RETTELSE.

I min Artikel om Versemaalene i *Helge* (DSt. 1921. Hefte 2) har jeg begaaet en stor Fejl i Omtalen af Versemaalet: „Tys! hørte Du dem træde o. s. v.“ Det er hverken første eller sidste Gang, Øhl. har benyttet det, tværtimod! Jeg finder i min Magisterafhandling ikke saa faa Citater, som viser, at han netop har benyttet det meget hyppigt. Min Teori om dette Versemaals Slægtskab med Seguidilla'en omstødes vel ikke deraf; men maa i hvert Fald forflyttes til et tidligere Tidspunkt.

Det er Dr. Mar. Kristensen, der ikke blot har gjort opmærksom paa, at Øhl.'s Strofe vel har en vis Lighed med Håttatal 76 og 77; men tillige fremhævet, at den betragtet som et oldnordisk Vers er fuldstændig ukorrekt især paa Grund af Liniernes gennemførte jambiske Begyndelse. Han paaviser ligeledes, hvor urigtigt Tegnér i „Rings Drapa“ har opfattet de oldnordiske Regler. Heller ikke Grundtvigs oldnordiske Vers er korrekte. Forholdet er vel det, at da de romantiske Digtere begyndte at udnytte den oldnordiske Poesi, var det dem (med Undtagelse af enkelte paaviselige Tilfælde) ikke om at gøre at give korrekte Efterligninger. De tog de Elementer af den oldnordiske Poesi, som de havde Brug for, navnlig de korte Linier og Bogstavrimet, og anvendte dem hvor det, efter deres Skøn, passede.

Ida Falbe-Hansen.

OM INGEMANNS AFTENSANG »FRED HVILER OVER LAND OG BY«

AF

H. G. OLRİK

Under anden Syslen med Ingemanns Virksomhed i hans første Sorø-Aar er jeg bleven opmærksom paa en Artikel i DSt. 1915, S. 205, hvori nuværende Lektor i Sorø, Dr. phil. H. Ussing, polemiserer med den gamle Soraner, Museumsdirektør Dr. phil. Karl Madsen, og betegner det som „et ejendommeligt Udslag af den ubestemte, svævende Forstaaelse, Folk tit har af Vers,“ naar Karl Madsen¹ vil hævde, at Ingemanns Fred hviler over Land og By maatte mindes — om ellers noget Sted — i Bager Købkes mellem By og Land beliggende Hus ude ved Blegdammen. „Her var,“ skriver Karl Madsen, „endnu mindre af Verdens Larm, end der havde været i Kastelet. Den dybeste Stilhed. Kun ud paa Natten brudt af sære Toner. Det var Vægteren, som blæste i sit Horn for at skræmme Tyve bort fra det gode Tøj, der var lagt paa Bleg. *Han synes ihukommet i Aftensangens Strofer: „Paa Dammen fjerne Vogter gaar og lover Herrens Navn.“*“ Hertil bemærker Dr. Ussing, at de nævnte Verslinier „misforstaas ret almindeligt“ og han finder, at „det virker helt pudsigt, at se Ingemanns fromme Vogter, der en lys Sommeraften lover Herrens Navn, forvandlet til en barsk Vægter, der i Nattens Mulm og Mørke tuder i sit Horn for at skræmme Tyve bort.“ Rent bortset fra, at der i Karl Madsens Theses ikke siges noget om „Mulm og Mørke“, og at der i selve Digtet paa den anden Side ikke er nogetsomhelst, der udtrykkeligt angiver, at det tager Sigte paa „en lys Sommeraften“ — det der „lyser“ i Digtet er Maane- og Stjerneskræret, der som oftest vil vise sig stærkest om Høsten og Vinteren, ligesom

¹ I Kunstmuseets Aarsskrift I for 1914, Artiklen Christen Købke og hans Billeder paa Galleriet, S. 30—31.

„Søen“ kan staa blank og stille en mild Decemberaften — saa turde det ligge meget nær at antage, at det er Ingemann, der netop er stærk i at omsætte den raa Virkelighed til høj Poesi, som selv har „forvandlet“ den horntudende Vægter til Vogteren med den fromme Aftensang.

Savner Dr. Ussing et prægnant Eksempel paa en saadan Forvandling, skal jeg opfordre ham til at sammenholde Ingemanns patriotiske og „skønne“ Indtryk af Afskedsfesten mellem de danske i Rom og de augustenburgske Prinser i Storta 27. April 1819¹ med Rudolf Bays Skildring af de virkelige, utrolige Gemenheder ved denne Fest², men iøvrigt er Eksemplernes Tal saare stort. Nej, siger Dr. Ussing i sin videre Udvikling, „det Ord, som volder Forvirringen, er Dammen. Man forstaar jo straks, at Dam her ikke kan være en lille Sø. Man kommer da til at tænke paa, at man kender en Sammensætning med Dam, Blegdammen, hvori Ordet øjensynlig betyder Mark eller Eng. Og i samme Øjeblik bliver den syngende Vogter til en blæsende Vægter og hele Optrinet bliver som Følge deraf forlagt fra Sorø, hvor Ingemann jo boede [sic!] til Kjøbenhavns Østerbro.“ Dr. Ussing foregriber her det, han først skal bevise, ved at erklære, „at der kan ingen Tvivl være om, at den Aftenstemning, som Ingemann besynger, i Virkeligheden hører Sorø til“ og nu følger Beviset: Dammen er Navnet paa en Strækning ved Vestsiden af Sorø Sø; Dam betyder en Dæmning men ogsaa det Vand, der opdæmmes (her støttes med et Citat fra Gl. skaanske Lov 12, 1), og i Stednavnet ved Sorø betyder Dam netop Dæmning: den Dæmning, ad hvilken den gamle Skjelskørvej fra Sorø føres over det side Terræn vest for Sorø Sø, og hvorfra Navnene Damsmosen (mellem Vejdæmningen og Sorø Sø), Damslund og Damsgaard stammer. Dette er sikkert altsammen rigtig, blot faar man ikke af vide, om en enkelt bestemt Lokalitet kaldes kort og godt Dammen (som i Digtet); men i saa Fald kan der da ved dette Ord højst tænkes paa selve Dæmningen, Vejen, hvorpaa altsaa Vogteren maa vandre frem og tilbage og synge. Nu kniber det ganske vist at faa Ingemann sat i Forbindelse med Vejdæmningen, men Dr. Ussing har Forklaringen parat: „paa Ingemanns Tid ejedes Damsgaarden af Christian Bredahl,“ og nu glider

¹ Smaadigte og Rejseminder 1832, S. 196. ² Rudolf Bays efterladte Papirer II. I Algier og Italien 1816—21. (Rist og Clausens Memoirer og Breve XXXIII) S. 105.

det: Ingemann var Bredahls Ven, han besøgte ham paa Damsgaard, faar dér nærmere og grundig Besked om Oprindelsen til Stedets og Omegnens Dams-Navne, og denne topografiske Erfaring bliver — som lokal Kolorit — puttet ind i det lille Stemningsdigt. At dette er Sagens sande Sammenhæng bekræftes nu for Dr. Ussing ved Samtale med en gammel Kone i Borød, der for 40 Aar siden har vogtet Kvæg i Damsmosen, og hvis Moder nok har gjort det samme: „Saadan har da Forholdet sikkert ogsaa været, da Bredahl boede paa Damsgaarden og Ingemann i sit Hus ved Sorø Sø. — Om Aftenen lagde Kvæget sig ind i et Skur i Engen, og Vogteren kunde da gaa hjem.“ Antagelig har Vogteren da ogsaa nok sunget rigtig højt (og fromt), og Ingemann har siddet paa den anden Side af Søen og lyttet anspændt efter, thi Afstanden er saadan noget som 1½ km. „Det er tydeligt nok,“ slutter Dr. Ussing dog trøstlig sin Udvikling, „denne Dam og denne Vogter, Ingemann omtaler.“

Ja, det er tydeligt nok. Det er blot kedeligt, at Bredahl først flyttede til Damsgaarden i Foraaret 1824, og at Ingemanns Digt er fremkommet allerede 1823; det første staar at læse f. Eks. i Otto Borchsenius' lille Skrift om Bredahl¹, og i Ingemanns samlede Skrifter (1. Udgave) 4. Afdeling er Aarstallet 1823 anført i Parenthes ved Digtet, hvor det opføres i Indholdsfortegnelsen S. XV til 6. Bind. En lidt mere indgaaende Undersøgelse vilde have kunnet oplyse Dr. Ussing om, naar det berømte Digt er trykt 1. Gang, nemlig i det af A. P. Liunge udgivne Ugeskrift *Harpen*, 4. Aargang, No. 1, der udkom 3. Januar 1823, og man tør vel, ud fra hvad der vides om Datidens Befordringsvæsen, slutte, at Manuskriftet for at være Udgiver og Trykkeri i Hænde i det mindste to Dage før Udsendelsen af det paagældende Nummer af Bladet, maa være skrevet og afsendt fra Sorø *inden Udgangen af 1822 senest*. Dets Affattelse i Sorø forudsat er der da foreløbig mest Sandsynlighed for, at det maa være skrevet i Tiden fra midt i September 1822, da Ingemann kom til Sorø², og til henimod Slutningen af December s. A. — ganske vist ogsaa forudsat, at han ikke, hvad der maa synes *meget* usandsynligt, havde skrevet det ud fra tidligere, flygtige Indtryk fra Besøg i Sorø, f. Eks. for at se paa den ham dér bestemte Bolig.

¹ Et Par Blade af Christian Hviid Bredahls Bondekrønike. To Digtere, Kbh. 1886, S. 19.   ² Efterskriften til Ingemanns: Tilbageblik paa mit Liv og min Forfattervirksomhed, Kbh. 1863, S. 94.

Men vi vender tilbage til Dammen. Thi skønt Dr. Ussing, som det hedder i Militærsproget, har været „forkert afmarcheret“, saa har han dog nogen Ret i, at det er dette Ord „som volder Forvirringen“. Det turde vel nu altid være anbefalelsesværdigt, naar man vil efterforske saadan et Ords Betydning paa et bestemt Sted, f. Eks. i et gammelt Digt, da ikke at fjerne sig al for langt fra Sprogbrugen paa selve den Tid, da det er anvendt. Nærmere end med Skaanske Lov ligger det da at beraade sig med Videnskabernes Selskabs Ordbog, 1. Bind fra 1793, hvor vi S. 586 finder Ordet Dam(en) med Forklaring under 3: „Det samme som Blegdam. At toe til Dams. Pigerne er ude paa Dammen.“ Der staar intet om, at Ordet i denne Betydning er forældet; det ligger da allerede nær at formode, at det i denne Betydning ogsaa har været Ingemann præsent, *og det viser sig, at han netop selv bruger det paa denne Maade*, nemlig i Digtet Reinald Underbarnet, udkommet i 1816, hvor Ordet forekommer ikke mindre end fire Gange¹. Det hedder her:

1. Skjøn Anna, den næstældste Datter, gik
hver Morgen, sit Lærred at blege
paa Dammen, hvor hun efter gammel Skik
med Søstrene pleied at lege.
2. Gak ei — han sagde — saa tidlig ud
paa Dammen, dit Lærred at blege.
3. Men Faderen vandred paa Dammen ud
der fandt han i Græsset, det grønne,
..... tre Ørneæg....
4. O! dig det var, som skjøn Anna røved,
da hun ved sit Lærred paa Dammen stod.

Professor F. Rønning har i en Note til et af ham i 1919 for Udvalget for Folkeoplysningens Fremme besørget Udvalg af Ingemanns Digte² gjort opmærksom paa, at Dammen = Blegdammen forekommer det ene af de anførte Steder (Citat 2), og er herefter ret klar over, at der ogsaa i Aftensangen (Fred hviler over Land og By) maa være Tale om en Blegdam, men Professoren synes ikke at drage videre Slutning deraf, thi i hans Bog hedder det

¹ Samlede Skrifter, I. Afdlg., 3. Bind, 2. Udgave 1853, S. 12, L. 7 og 14 f. n. S. 13, L. 1 f. o. og S. 69, L. 10 f. n. Ordbog over det danske Sprog 3. Bind 1921 S. 458 kender ikke disse Citater. ² B. S. Ingemanns Digte i Udvalg. Med Indledning af F. Rønning. Kbh. 1919, S. 208.

(S. 123) i fuld Tilslutning til Dr. Ussings Theori om Digtets Sorø-Tilblivelse: „Der var ingen officiel „Aftensang“ paa Sorø Akademi. Men naar Ingemann, mens Dagen hældede og Skyggerne voksede, sad i den aabne Havestuedør, da sukkede Aftenfreden saa mildt efter at faa sin Udløsning i Sang. Og den fik det . . . . . Det maa have været en stille Sommer- eller Efteraarsaften i 1822, at disse Ord fandt frem til Ingemanns Læber.“ Holder denne Opfattelse Stik — herom nærmere nedenfor — maa Ingemann i 1822 (efter Midten af September) have hørt en Vogter eller Vægter gaa og synge paa en Blegdam i eller ved Sorø. At en saadan fandtes ses — for at blive ved de skønlitterære Kilder — af den soranske Akademist Frederik Petits (eller maaske rettere Carl Baggers¹) Digt Fødselsdagen, hvori det hedder med stærk sorøtopografisk Lokalfarve²:

Tidens Tegn det er forvist,
som mig slet behager,
naar en ung Akademist
haant ad Phønix vrager.
Luften er fra Morgengry
fyldt med lutter Lærker,
see, hvor landligt vest for By
Frøkner bleger Særker!

Men her er ikke Tale om en Blegdam vest for Sorø Sø : i Mosen ved Damsgaard; det er en langt nærmere Lokalitet, antagelig Engstykket mellem Baggadens Haver mod Vest ned mod Søen; her har de soranske Akademister fra „Regensen“ sikkert yndet at kigge efter Byens kvindelige Ungdom, der var ude paa Dammen; at ogsaa Ingemann har kendt Blegpladsen, om vel knap efter en å to Maaneders Ophold i Byen, er muligt; han kunde ogsaa paa en Aftentur i Søgaden have hørt Sang fra Blegdammen og bevaret en Stemning herfra, der senere gled ind i et Digt, og hvem ved, hvad f. Eks. Dr. Ussing kunde aflure en gammel Kone fra Baggade herom? At Ingemann i hvert Fald ikke kan have siddet i „den aabne Havestuedør“ og hørt Vogtersang fra Dammen hinsides Baggade, behøver for den lokalkendte ingen nærmere Paavisning.

Som foreløbig Resultat af vor Undersøgelse kan formentlig herefter fastslaaes følgende: Ingemann har kendt — og i 1816 —

¹ Carl Baggers Basnæs-Digte. Kbh. 1920, S. 60.   ² Digte fra Rus-Tiden. Udgivne af Frederik Petit. Kbh. 1828, S. 42.

brugt Ordet Dammen i fast Betydning som = Blegdammen; han har i Sorø næppe — inden 1823 — hørt nogen Vogters „fromme Sang“ fra Blegdammen, og i det Tidsrum af højst 3½ Maaned, hvori han har opholdt sig i Sorø, inden „Fred hviler over Land og By“ gik i Trykken, har han ikke gennem Bredahl kunnet erfare noget om en Dam : en Vejdæmning hinsides Sorø Sø. *Med Dammen i Digtet er der da sandsynligvis sigtet til en Blegdam, og ikke til nogen Lokaltet i eller ved Sorø.*

Er det nu ikke muligt nærmere at tid- og stedfæste Digtet? Da Dr. Ussings Forklaring turde være mortificeret, er der maaske Anledning til yderligere at skænke det Opmærksomhed, som hans Modpart, Museumsdirektør Dr. Karl Madsen anfører om Digtets Tilknnytning til Lokalteter ved København. Selv henviser denne Forfatter som Kilde for sin Opfattelse til en i 1901 udkommet Piece Østerbro i gamle og nye Tider¹ samt til „Dr. Villads Christensens Bog om Datidens København“², hvor Egnen ved Sortedamssøen for et Par Menneskealldre siden beskrives. Dr. Christensen henviser atter til en Artikel i Museum for 1895 af afdøde Boghandler Otto B. Wroblewski³, og unægtelig synes man her at staa overfor en Beskrivelse, der mærkeligt stemmer med, hvad der skildres i Ingemanns Digt. Et Par Citater af den gamle Boghandlers Artikel maa her være paa deres Plads. Først hedder det om Blegdammen:

„Søens [ø: Sortedamssøens] nordlige Bred begrænsedes af Blegdammene. Hvem husker nu Blegdammen⁴, hvor de lange hvide Strimler Lærred, Side om Side, laa paa Bleg, d. v. s. for at bleges i Solen og hærdes af Natteduggen .....? Naar saa Aftenen kom og Maanen med sit tryllende Halvlys gav det hele et mystisk Præg, naar de af forbiilende Skyer kastede vekslede Skygger vakte et spøgelsesagtigt Liv i det hvide Lærred, og naar de underlige, melankolske Toner, som Vægterne paa Blegen gav til Bedste paa deres Kohorn for at skræmme

¹ Særtryk af en, vistnok af Dr. C. Rothe, i Dagbladet „Samfundet“ for 25. December 1901, 2. Aarg., No. 722, skrevet Artikel. ² Formentlig København 1840—1857, Kbh. 1912, se S. 20—21, 112—113 o. fl. St. ³ Nørrebro i Trediveerne, „Museum“ 1895, S. 1 ff. ⁴ Paa det Artiklen ledsagende Kort fra 1841 er Blegdammene nummererede og betegnede som „Dam No. 1“, „Dam No. 2“ o. s. v.

Tyvene, klang ud over Søen, og som i Nattens Stilhed kunde høres i vide Kredse, skabtes en Stemning som endnu . . . . . er levende hos mig. Hvor hemmelighedsfuldt var ikke det Hele, og hvor prægede det sig ikke i Barnets Bevidsthed og Erindring [Forf. er født 1827], saa at en Tone, en Gjenklang, der minder om hin, som ved et Trylleslag vækker det Hele til Liv i Erindringen.“ Det hedder videre om Udsigten fra Volden ved Nørreport til det omgivende Land: „Som et blinkende Sølvbaand, begrænset paa den indre Side af Stjernes Trætoppe, slyngede sig i en svag Bue de tre Søer, der glimtede i Solens Straaler, saa det kunde gøre ondt i Øjnene. Deres Bredder var ikke som nu afsatte i en lige Linie med Bolværk, ud og ind bugtede de sig, medens Jordsmonnet skød sig fladt ud; ludende Piletræer, Siv og Rør, hvor Vildanden rugede, hvor Drossel og Stær fløjtede, og hvor der var Rørskjæring om Efteraaret, spejlede sig i Søernes blanke Flade; udfor Haverne var hist og her smaa Broer udlagte, hvor Smaabaade tilhørende de mere Velhavende, vare fortøjede.“ Og sluttelig oprulles et Billede fra Broen udfor Nørreport: „De terrasseformede Volde paa den ene Side og ligeoverfor liggende Glacier paa den anden vare dækkede af en rig Vegetation . . . . og i den stille Aften, naar Larmen fra den store Stad lidt efter lidt døde hen og Fuldmaanen sejlede højt paa Himlen, spejlende sig i den blanke Flade, mens Nattergalen slog sin Trille i Buskene i Kirsebærgangen og kun et enligt Lys i Møllen oppe paa Bastionen røbede Menneskers Nærhed, ja, saa kunde man tro sig tryllet bort, langt bort fra den store Hovedstad med de 150,000 Mennesker og helt ud i Eventyrlandet. Stilhed hvilede over Landskabet og forhøjedes yderligere ved, at en Fisk „slog“ i Graven, ved en fjærn Hundegøen, ved den ensformige Tuden fra Vægterne paa Blegdammen eller ved „Afløsningens“ taktfaste Marsch over Broen; naar saa Lyden heraf forstummede, hensesank atter det hele i en dyb drømmende Ro, indtil en svag Lysstribe i Øst forkyndte den gryende Dag . . . . Der var en Poesi udbredt over det hele, som yderligere forhøjedes ved det ukendte, hemmelighedsfulde, der hvilede over Fæstningens Terræn, hvor al Passage var forment udenfor de slagne Veje, en Poësi som den, der nu færdes i de brede, gasbelyste Gader, ikke har Anelse om.“ I Citaterne er fremhævet visse Steder, der er umiddelbart beslægtede med Sceneriet i „Fred hviler over Land og By“, og det kan umuligt

bestrides, hvilket Bidrag denne Beskrivelse yder i Retning af at fæstne Stedet for det Billede, Digtet opruller, til de af Wroblewski skildrede Lokalteter, samtidig med at man maa gøre sig klart, hvorledes Digtets Antydninger af Lokalfarve paa væsentlige Punkter umuligt kan passe med, hvad Ingemann han have iagttaget nede i Sorø. Her har han afgjort ikke, i Tiden indtil 1823, kunnet finde Anledning til at opstille „Land og By“ som to forskellige landskabelige Ejendommeligheder, og endnu mindre til at dvæle ved, at „ej Verden larmer mer“ — Verden larme i Sorø 1822! — ligesom det vilde være plat umuligt i Sorø, ogsaa i vore Dage, at se Fredens Engel gaa „over By og Dal“. Naar man nu vil betænke, at Ingemann siden sin Ankomst til Kjøbenhavn som Student og til hans Udenlandsrejse i 1818 bestandig har haft sit Tilhold i det gamle Nørrevoldkvarter, hvor ogsaa hans Kæreste boede, og at han sikkert ikke mindre end den unge Wroblewski en Snæs Aar senere har været opfyldt af de samme Skønhedsindtryk fra Volden, Glaciere og de fredelige Søer med deres Blegdamme, saa synes det som at gaa over Aaen for at hente Vand, hvis man vil gaa længere bort end til Volden med sin Dal foran den om Dagen larmende og ved Aften saa fredelige By Kjøbenhavn for at finde det Sted og de landskabelige Ejendommeligheder, der gengives i Aftensangen. Og med hvad der ovenfor er fremdraget om den Anvendelse, Ingemann gør af Ordet Dammen, in mente vil det vistnok med Føje kunne fastslås som Undersøgelsens næste Resultat, *at hans Aftensang ikke gengiver Naturindtryk fra Sorø, men fra Voldterrænet og Søerne ved Kjøbenhavn, saaledes som Egne her saa ud i den første Fjerdedel af forrige Aarhundrede*¹.

Ved et Forsøg paa nærmere at tidfæste Digtet end det ovenfor er sket ved Fremdragelsen af dets første Fremkomst paa Tryk, støder man straks paa det mærkelige Forhold, at det Aarstal — 1823 — hvormed det er betegnet i Indholdsfortegnelsen S. XV i Ingemanns samlede Skrifter 4. Afdl., 6. Bind, efter det ovenfor udviklede i hvert Fald ikke angiver, naar det er digtet; nogen Angivelse af Tilblivelsesaaret vil man ogsaa forgæves søge i Digterens

¹ I et Maleri fra Tiden 1841—45 har Købke givet en Maaneskinsstemning ved Dosseringen, der synes som en Illustration til Ingemanns Digt. Billedet er reproduceret under No. 162 i Mario Krohns Maleren Christen Købkes Arbejder, Kbhn. 1915, S. 101.

egen Redegørelse for hans Forfattervirksomhed og i hans trykte Breve. Af disse ses det derimod — se Brev af $11\frac{1}{3}$ og af $24\frac{1}{3}$ 1823 fra henholdsvis Pastor Hornsyld og Steen Blicher¹ — at Digtet straks havde vundet Bifald, men her møder os en ny Besynderlighed: Ingemann oplager desuagtet ikke Digtet i de to af hans Digtsamlinger, der som de første efter 1823 udkom henholdsvis i 1832 — Smaadigte og Rejseminder — og i 1842 — Folkedands-Viser og Blandede Digte; heller ikke i Blandede Digte, Anden forøgede Udgave fra 1845 faar det Plads; først i det Bind Samlede Romancer, Sange og Eventyrdigte, der samme Aar (i 1845) udkom som 6. Bind af Samlede Skrifter 4. Afdl., ser man det opræde i et Afsnit, der betegnes som „Smaadigte (1819—1832)“ og da — som ovenfor nævnt — med Vedtegning 1823. Dette synes at tyde paa, at Ingemann kun med Ubegaa saa Digtet yderligere publiceret end det allerede var blevet i Harpen for 1. Jannar 1823 (og formentlig ikke mange Aar senere som Tekst for Rudolf Bays kendte og yndede Melodi, hvis Tilblivelse iøvrigt heller ikke er sikkert fastslaaet²); men hvorledes nu forklare sig et saadant Ubegaa? Det er da paafaldende, at et lignende Forhold ses at have været tilstede med to andre af Ingemanns Digte, nemlig Digterens Klage og Til N. F. S. Grundtvig (I Anledning af et Stykke i Skilderiet), der begge først ses trykte i 2. Udgave af Samlede Romancer, Sange og Eventyrdigte, 2. Bind i Samlede Skrifter 4. Afdl., som udkom i 1863, efter Digterens Død, medens de ikke findes i Bindets 1. Udgave fra 1845, skønt det første af disse to Digte udtrykkelig betegnes med Aarstallet 1817 og det andet — ved sin Henviisning til Grundtvigs kendte Digt Til Bernhard Ingemann i Anledning af Ingenting, der er trykt i „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn“ for 16. Marts 1816, formentlig maa være skrevet nogen Tid efter i 1816 eller 1817. Begge disse Digte refererer sig til de haarde og for Ingemanns sarte Sind saa overmaade saarende Angreb, for hvilke hans Digting var udsat først i 1815—16 fra P. Hjorts Side og derefter fra J. L. Heibergs i 1816—17; hvor stærkt han led derved, ses bedst af det voldsomme Udbrud i Digterens Klage, hvortil der i hans Produktion

¹ Breve til og fra Bernh. Sev. Ingemann, Kbh. 1879, S. 157 ff.

² I Indledningen til Rudolf Bays efterladte Papirer I. (Rist og Clausen Memoirer og Breve XXXII, 1920) S. XIII anføres — uden Angivelse af Kilde — at Melodien er komponeret i 1826 i Algier.

vist kun er Mage i 1. Handling af Tassos Befrielse, men netop her passer Digterens Klage baade i Tankegang og ydre Form saaledes ind, at det ligger nær at antage, at sidstnævnte Stykke i Virkeligheden er et Fragment af det dramatiske Digt, til hvilket Forarbejderne forelaa og blev medførte af Ingemann paa hans Udenlandsrejse i 1818; de er da formentlig blevne til i 1817. Som bekendt afsluttede J. L. Heiberg sin Del af den litterære Strid, som havde taget saa haardt paa Ingemann, med Digtet Vaaren og Freden „Held os! den gamle med riimfrosne Lokker, Vinteren flyer“ (trykt i „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn“ No. 37 for 10. Maj 1817), hvis Titel just antyder fremtidige fredelige Hensigter, og 6 Dage senere ser Ingemanns „Dannevang ved grønne Bred“ Lyset i „Tilskueren“ under Titlen Dansk Vaarsang. Ogsaa her er Grundtonen Fred og Fordragelighed — beregnet paa Offentligheden; om Digterens indre Følelser siger dette Forsoningsdigt intet. Den Stemme, der da lød i hans Indre, høres ganske anderledes i det — indtil Aaret efter hans Død — undertrykte Digt til Grundtvig, og i nær Samklang med dette mener jeg, at Aftensangen „Fred hviler over Land og By“ har sin Plads. Der er visse ydre Kriterier, der henfører Aftensang til at være forfattet i Tiden 1816—18. Det er ovenfor nævnt, at „Dammen“ omtales i Reinald Underbarnet fra 1816; Vægterhornene fra Blegdammene ved Sortedamssøen optræder uden større Forklædning i Fortællingen De Underjordiske, der udkom 1817, hvor det sidst i 7. Kapitel i Skildringen af Lejren ved Havet hedder: „I Lejren var endnu alting roligt; kun af og til stødte de vagthavende Krigere i Luren, men det var lange, dybe Toner, som kun tilkendegave, at de vare aarvaagne;“ i Digtet Til min Fødselsstjerne, der slutter den anden Part af den ved Juletid 1816 udkomne Digtsamling Julegaven, møder vi Aftensangens „stille Stjernesvær“ (5. Strofe); naar det sidstnævnte Sted (4. Strofe) hedder:

Se, over By og Dal i Qvel
nu Fredens Engel gaar

er Slægtskabet paafaldende med 13. Strofe i Digtet Til N. F. S. Grundtvig, hvor det hedder:

Jeg gaar fredsom gennem Dalen,
fredsom blandt den hele Hær.

Og naar Aftensangens 6. Strophe ender:

Til samme Himmel gaar vor Gang
adskilles end vort Spor —

da svarer hertil helt nøje, baade i Ordvalg og Tankegang, sidste Strophe af Digtet til Grundtvig:

Did [til Barnehimlen] vi begge trøstigt stige
Herren vise selv os Vej!
Gaaer vor Gang til Himlens Rige
Vejen vi afmaale ej!

At der her er et Slægtskab til Stede, lader sig ikke afvise. Og læst i denne Sammenhæng faar Aftensangens to sidste Strofer endelig en ganske særlig Betydning som direkte tagende Sigte paa alt, hvad der var Ingemann og hans Modstandere i Samtiden imellem; den, der nu opmærksomt vil gennemlæse hele Digtet, vil vistnok indrømme mig, at dets Henførelse til det ovennævnte Tidsrum gøres overmaade sandsynlig som et Udtryk for den Trang til og det Ønske om Fred, selv med sin Fjende, der besjælede den i lang Tid forpinte Digter. Og dermed kan da ogsaa dets senere „Undertrykkelse“ i Lighed med Digtet til Grundtvig og Tassofragmentet (Digterens Klage) finde sin naturlige Forklaring. I Tassos Befrielse har Ingemann offentlig gjort op med sin Samtid; derefter har han ønsket, at der fra hans Side ikke mere skal tales om den hele Sag. At Aftensang overhovedet bliver trykt i „Harpen“ 1823, kan skyldes en Fejltagelse; Ingemann har ydet flere Bidrag til A. P. Liunges Julegaver og Ugeblade baade før og efter 1. Januar 1823; Digtet kan være kommet Udgiveren i Hænde ved en Fejltagelse eller være trykt mod Forfatterens Vidende og Villie o. s. v. At Ingemann, navnlig efter at han i Efteraaret 1822 var bleven Kollega med Peder Hjort i Sorø, ikke har ønsket nogetsomhelst fremdraget, der kunde give Anledning til Opripning i den gamle Strid, synes let forstaaelig¹, og var Ulykken nu endelig sket, maaske ved Ubehændighed fra Liunges Side, har Ingemann saa meget desmere villet slaa den ned ved ikke at tage Digtet med i de følgende Digtsamlinger, over hvis Indhold han selv raadede.

¹ Man erindre Ingemanns fredelige Opgør med Peder Hjort i Rom 1819, se P. Hjorts Kritiske Bidrag. Literærhistorisk Afdeling 1. Bind, Kjøbenhavn 1862, S. 6 f.

Indtil der fra anden Side fremkommer nye og afgørende Oplysninger og Argumenter, mener jeg da som sidste Resultat af nærværende lille Undersøgelse at turde fastslaa, at *Ingemanns Aftensang* maa være skrevet i Sommeren 1816 eller senest Sommeren 1817 og giver et stærkt personlig præget Udtryk for Følelser, som besjælede Digteren under eller efter de Angreb, som paa denne Tid rettedes mod ham og hans Digtning.

LEJRESTUDIER

AF

VILH. LA COUR

MINDESMÆRKERNE

Hvad jeg endnu maae erindre ved den gamle Landsbyo Leyre, som jeg med Fornøjelse selv har besøgt og eftersøt, er dette, at den Tegning, som STEPHANIUS i sine Anmærkninger til SAXON. GRAM. giver os derpaa, er skient rudi linea forfærdiget, dog efter Naturen temmelig accurat.

*Pontoppidan: Den danske Atlas, Tome II,
Pag. 369 (Kjøbenhavn 1764).*

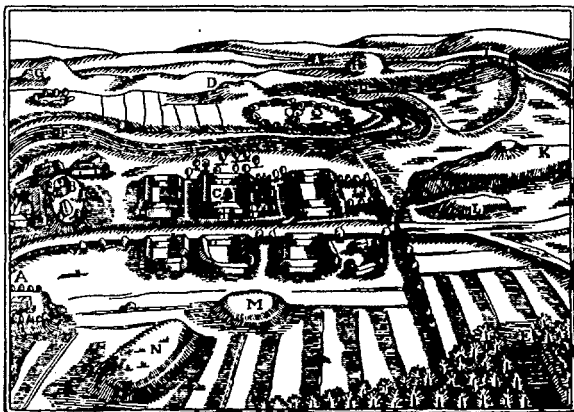
Pontoppidans rosende Ord om det kendte gamle Træsnit, som først fremkom i Ole Worms „Monumenta Danica“ (1643), og som to Aar efter optryktes med lidt ændret Tekst i Stephanii „Notæ uberiores“ (1645) vil ogsaa vor Tid underskrive¹. Trods al Ubehjælpssomhed giver det ældst kendte Billede af Lejre et i Hovedsagen rigtigt Indtryk af Egnen selv og af dens Mindesmærkers Beliggenhed.

Ejendommeligt nok findes der ikke nogen blot tilnærmelsesvis udtømmende Skildring af de Stensætninger og Gravhøje, som paa dette Sted har fængslet Sindene helt siden Valdemarstiden. Og dog er det ugørligt at danne sig en begrundet Mening om Lejres Betydning i længst svunden Tid, hvis man ikke i selve Egnen fra Sted til Sted efterspore de synlige Oldtidslevn, som endnu er bevarede. Vi saa i den foregaaende Afhandling², hvorledes lange Højrækker og tætte Højbælter fortalte om Lejre som et af Midtsjællands vigtigste Vejknudepunkter. Vil vi danne os en Opfattelse af Lejre som Kultplads, maa vi atter ude i Marken foretage de indledende Studier.

For værdifuld Hjælp under Udarbejdelsen af denne Afhandling beder jeg Hr. Underinspektør Kai C. Uldall modtage min bedste Tak.

¹ Se f. Eks. Trap, 4. Udg. II, S. 350.   ² DST. 1920, 49.

Til en Begyndelse er det imidlertid nødvendigt at udfritte gamle Kort og Tegninger for at notere, hvad de kan fortælle. Hvis enkelte Mindesmærker i senere Tid er sløjfede, kan vi maaske ved ældre Vidnesbyrds Hjælp endnu paavise de sidste svage Rester at det, der har været, og vi kan ad denne Vej danne os et Begreb om, hvorvidt meget er udslettet, eller vi endnu i alt væsentligt

modtager det samme Indtryk af Stedet, som man fik ved Besøgene dernede i 17. og 18. Aarhundrede.

Et passende Grundlag for Undersøgelsen giver Ole Worms ovennævnte Tegning fra 1643.

Den er taget fra Gravhøjen Mysselhøj paa Bakkeskraaningens straks vest for Lejre¹. I Forgrunden til højre har man Skoven omkring Ertedal (E), yderst til venstre den sydlige Halvdel af Harald Hildetands Høj (A). Omtrent i Forgrundens Midte og mellem Tegneren og Lejre By ligger Kirkehøj (M); lidt nærmere Tegneren og en Smule mere nordlig Friyshøj (N).

Billedets Mellemgrund optages af Landsbyen og den Vej, som endnu løber igennem den med omtrentlig Retning nord—syd. Paa østre Side af Landevejen og midt i Billedet finder man den an-

¹ Trap 4. Udg. II, 350. — Højen kaldes paa Hammers Kort (1753) Moselhøj, i Lejrebonden Ole Poulsøns Beretning til Anchersen (1741) Mysling Høj. Det hedder her, at udi den „skulde opholdis og forvares tre Kongers Løsen (c'est à dire rançon eller hvorføre 3 Konger kunde løses af deris Fængsel). Men at ingen som haver vildet søge derefter haver kundet komme dertil“ (Ny kgl. S. 700 4°).

selige Kongsgaard, Regia (C), en firelænget Bindingsværksbygning med en Brønd paa Gaardspladsen og en lille Have udenfor Sydlængen. Selve Byen tæller syv Gaarde og et Par Smaahuse. Umiddelbart syd for den nordligste Gaard — ligeledes øst for Vejen — ligger en stensat Høj, der kaldes Dronningstenen (B). Inden man ad Vejen fra syd har naaet den Port, som fører ind til Byen, har man passeret det mægtige Hestebjerg (K), ved hvis nordvestre Hjørne Folehøj (L) ligger.

Baggrunden dannes af Landskabet øst for Lejre. Man ser Kornerup Aa (P), som flyder under Maglebro (I), og som bag Hestebjerg — netop hvor Tegningen angiver en Dæmning over Engen — forenes med Lejre Aa, Amnis Lethræ (F). Den sidstnævntes Løb kan følges til Billedets venstre Ramme; Kornerup Aa skjuler sig derimod snart bag det Bakkedrag, som bærer en Stenkred's (O), Hyldehøj (D) og endnu en Stenkreds, paa Tegningen uden særligt Bogstav. Bag Kornerup Aa har man et bakket Terræn, som gennemskæres af Landevejen over Maglebro. Mellem Vejen og Aaen og tæt til højre for en Landsbykirke ligger Olufshøj (H); længere mod nord — bag den sidst omtalte Stensætning — ses Steenhøj (G). Dermed er Billedets Indhold udtømt.

Dets Værdi bedømmes lettest, naar man med et Generalstabskort i Haanden anbringer sig selv paa Mysselhøj c. 300 m vest for Lejre og ser, hvorledes Tegningen stemmer med Virkeligheden. Man vil da hurtigt opdage, at omtrent alle de af Worm nævnte eller antydede Mindesmærker kan ses fra dette Sted og netop i det indbyrdes Forhold til hinanden, som Tegningen viser. Undtagne er Harald Hildetands Høj, som skjuler sig bag Frishøj, Dronningstenen, som gemmer sig bag Husene i Lejre By, Kirkehøj, som er sløjfet, men hvis Plads endnu paavises, og Olufshøj, som kun, naar Alleen til Ledreborg har mistet sit Løv, bliver synlig herfra. Endvidere vil man indenfor det Synsfelt, som Billedet spænder over, ikke øjne noget-somhelst Spor af en Gravhøj eller Stensætning, der ikke er kommet med paa Tegningen. Med andre Ord: det gamle Træsnit er ikke alene i Hovedsagen rigtigt, det er tillige i alt væsentligt udtømmende. Paa Bymarkerne og oppe paa Overdrevet er der i Aarhundredernes Løb sløjfet mangfoldige Høje; nede ved selve Gaardene og indenfor den af Billedet angivne Ramme

er alt endnu i vore Dage omtrent som den Gang, da Tegneren tog sin Skitse.

Anderledes stiller det sig med Hensyn til Worms Navnegivning af de enkelte Monumenter. Her findes der flere Punkter, hvor vi benytter andre Betegnelser end han, og sammenligner man hans Navne med vore, vil man faa det Indtryk, at der hist og her har fundet en Forskydning Sted — enten derved, at han har forvekslet modtagne Oplysninger, eller derved, at Traditionen ikke har haft den Fasthed, som man kunde forudsætte. Foreløbig lader vi enhver Tolkning af Navnene ligge og holder os til selve Mindesmærkerne og deres Benævnelse.

Paa Mysselhøj fanges Øjet straks af de to Banker Hestebjerg og Frishøj, mellem hvilke Lejre Gaarde skjuler sig bag Træer og bølgende Marker. De er de yderste Knudepunkter i den „Ruin af en Aas“, som strækker sig omtrent fra Gammerød og Urup over Bregnetved til Lejre By. Deres Højde over Havet er henholdsvis 27 m. og 24 m.

Den nordligste kaldes hos Worm og Stephanius *Friishøj*, ligesaa paa Hammers Kort af 1751 (stukket af J. Haas 1753)¹ med det forklarende Tillæg: *Frisorum Collis*. Et Udskiftningskort af 1804 (i Matrikulsarkivet) bruger derimod Navnet *Frisberg*, og den samme Betegnelse — *Friisbjerg* — har Werlauff noteret paa Stedet Oktbr. 1805². Endnu i 1919 og 1920 har jeg selv truffet det paa Egnen. Banken har sikkert givet Navn til Nabogaarden i nv.; *Fredshøj*³.

Den er c. 400 m. lang og højest mod syd, hvor der nu er anlagt en Vandbeholder med tilhørende Vindmotor. Dette Anlæg kan synes at skjule Resterne af en Gravhøj fra Oldtiden; men dette er ikke Tilfældet. Paa Bankens Rygning vides ingensinde at være fundet nogen Oldtidsgrav. Hvis dens oprindelige Navn

¹ Christopher Hammer foretog i 1750 paa Lensgreve Johan Ludvig v. Holsteins Opfordring en Opmaaling af Grævskabet. Paa Grevens Foranledning udførte J. Haas en Del af Hovedkortet i Kopperstik, men Oplaget var kun lille, og saa vidt vides kom intet Eksempplar i Handelen. 1784 lod derefter Pastor J. N. Wilse tegne en Kopi af Hammers private Kort, og Kopien stikke i Berlin „til mine Rejse-Anmerkninger i det bernouilliske Verk tillige med en Copie af hele Egnen efter det nye Chart over Siælland (Wilse: *Reise-lagttagelser* III, 275 f (1792)). ² Werlauffs Mskr. Nr. 12 (Kgl. Bibl.). ³ En Optegnelse fra 1909 (Nationalmuseets I. Afd.s Arkiv) meddeler, at selve Banken kaldes *Fredshøj*, thi „her sluttedes en stor Fred“.

virkelig ikke er Frisbjerg, hvad forskellige Omstændigheder synes mig at tyde paa, har den maaske før i Tiden baaret en Gravhøj. I hvert Fald bør man have sin Opmærksomhed henvendt paa denne Mulighed, hvor en naturlig Banke i vore Dage kaldes en „Høj“¹.

Hestebjerg bærer ligeledes i vore Dage samme Navn som hos Worm og Stephanus. Her var, forklarer de, Stald for de kongelige Heste. Hammer, som gennemgaaende følger Worms Tekst, anfører kun dennes Ord; men en Kopi af hans Kort i Gebhardi's Weltgeschichte kalder den Hestebjerg oder Koenig Dans Grab, og Gebhardi's pennetegnedes Lejreskitser fra 1758, som findes i Nationalmuseets I. Afdelings Arkiv, bruger dels Betegnelsen Dan Hügel², dels Koenig Dan[s] Grab, dels Koenig Dan I. Pferde Stal und Grabhügel. Betegnelsen Dans-Høj hviler paa stedlig Tradition. Det fremgaar utvivlsomt af Lejrekrønikens Ord: patrem suum Dan(um) colle apud Lethram tumulavit Sialandiae“, selv om Højens Beliggenhed ikke nærmere stedfæstes, og det ses klart nok af Pastor Albert Troyel's Beretning, der anføres i Hofmans Fundationer VII (udgivet 1761): „den store Gruus-Banke ved Leyre-Bye er over 400 Alen lang og er mere end en Kirkes Højde, som kaldes Dans-Høj, hvor han skal være begravet“³. Hertil svarer det, at Pontoppidan 1764 fortæller om Kong Dan Høj og de kongelige Stalde paa Hestehøj⁴, og selve Worms

¹ Sml. Danske Studier 1905, 160. Den samme Usikkerhed i Navneformen kendetegner forøvrigt den høje Grusbanke Frodebjerg (Snostrup S., Ølstykke H.), som af Worm kaldes Frodehøj. Den har imidlertid baaret en Gravhøj omtr. paa det Sted, hvor Oldtidsvejen løb over den efter at have krydset Værebros Aa. ² Han har paa Skitsen med Blyant noteret Dan-Høj. Ved Rentegningen hjemme er dette Navn — som alle de øvrige — omskrevet paa Tysk. ³ Axel Olrik anfører disse Vidnesbyrd (Danmarks Høltedigting II. 236) og citerer her af „Præsteberetning til Hofman“ bl. a.: „Under samme høj plejer bæsterne i uvejr at søge ly, og bestandig står på en af siderne, hvorfra højen er kaldet Føllehøj og undertiden Hestebjerg“. Denne Meddelelse findes ikke i Hofmans Aftryk af Pastor Troyels Beretning, og det har været mig umuligt at fastslaa, hvorfra den stammer. [Muligt har O. benyttet Originalerne i Landsarkivet for Sjælland. Red.]. — Angaaende Navnet sml. forøvrigt Domprovst Hans Buchs Digt til Grev Johan Ludvig v. Holstein, dat. 28. Aug. 1741. Heri siges Hestebjerg at bære „samme Navn, for Stutterierne, thi her var Stald og Stavn“. Endelig meddeler Wilse (Reise-Iagttagelser III 279 f. (1792)), at Hestebjerg „er en stor Høj, hvor enten Dan Mykilate's, eller, efter andres Mening, Harald Blaatands Hest blev begravet“. ⁴ Og Føllehøj; Den danske Atlas II. 370. Note.

Tegning angiver jo tydeligt nok en lille Gravhøj paa Ryggen af det store Bjerg. Fr. Münster siger (1806) at „Hestehøj . . . efter Traditionen er Dan Mykillati's Gravhøj“. Han var den første i Danmark, som blev begravet ubrændt og efter hans eget Bud blev han „nedsat i Højen siddende, paaført sine kongelige Klæder, og med sine Vaaben. Hans opsadlede Hest og meget Gods blev begravet med ham“¹. Det hedder nu videre: „Det er omtrent femten Aar siden [o: c. 1780], at man fandt en steensat Grav i den omtalte Høj paa Hestebjergets Top; hvori nogle smaa Been og et Stykke Jern laae: maaske at denne gjemte Dans Aske! ligeledes opdagede man nogle Aar derpaa, ved Sandgravning, hvortil Højen nu bruges, omtrent midt i den en stor Hovedskal og nogle Been, altsaa Levninger af et Liig, der var blevet begravet, men ikke brændt“². Fremstillingen forudsætter, at der i det mindste er fundet to Grave, af hvilke den sidste nærmest gør Indtryk af at have været en typisk Jernaldersgrav fra Folkevandringstid. Monstro Münster derfor ikke tager fejl, naar han henlægger Fundet af „et Stykke Jern“ til den stensatte Grav paa Bankens Top?

Størstedelen af Hestebjerg er i vore Dage bortgravet. Kun det nordlige Hoved luder tungt og mægtigt ved Indgangen til Lejre By. Hammer's Kort viser, at Bjerget midt i 18. Aarhundrede bestod af to Banker, adskilte ved en Kløft, og dette træder i høj Grad tydeligt frem paa Gebhardi's Pennetegninger ligesom i hans (?) Tekst dertil: „Store Hestestald oder Kong Danshoy ist ein sehr grosser hügel der aber von Natur gebildet zu sein scheint. Er ist ziemlich lang und etwa 30 Fusz hoch und krümmert sich nach Norden. Sr. Excellence haben ihn an seinem Ende durchgraben lassen. Es ist aber nichts gefunden“³. Af hans Tegninger ser man endvidere, at der allerede den Gang havde fundet en Opdyrkning Sted af Strækningen mellem Hestebjerg og Engen, og at kun selve den høje Sandaas — halvvejs som en

¹ Leire i Sielland (1807), 32.   ² l. c. 33. Den af Axel Olrik ovenfor omtalte „Præstebereining til Hofman“ fortæller, at der „oven paa højen stod for nogle år siden to store sten udhugne som stole at sidde på, og kaldes den ene Kongestenen, og den anden Dronningestenen. Begge er siden flyttede til Lejre by, hvor de nu findes“. Heller ikke disse Ord findes trykt i Fundationer. Forøvrigt beror Meddelelsen, som nævnt af Olrik, paa en Misforstaaelse. Den gaar imidlertid igen i Wilse's „Reise-lagttagelser“, III. 279.   ³ Werlauffs Mskr. Nr. 12 (Kgl. Bibl.). Sml. hermed et omtr. samtidigt Notat af Schønning (Afskr. sammesteds).

Vold — strakte sig i en Bue fra Lillebro omtrent til Lejre, 3: henved 350 m.

Folehøj — som forhen benyttedes til Stald for de kongelige Føl (Worm og Stephanius) — er paa Worms Træsnit en aflang, stenløs Høj. Gebhardi angiver den omhyggeligt og kalder den paa sin ene Skitse Koenig Dans Füllen Stal¹, medens han paa den anden foruden Navnet bemærker: Hügel mit Steinen. Hertil svarer Fr. Münters Oplysninger om Højen: „Naar Ploven“, siger han, „gaar over den, støder den paa en stor flad Steen, som tjente til Grundvold for en steensat Begravelse, der fra alle Sider var bedækket med Jord, og over hvilken en meget stor Steen, og en Kreds af Stene rundt omkring have ligget; men af alt dette er intet mere at see. For henved tredive Aar [3: c. 1775] bleve Stenene sprængte, og mangfoldige Been af flere Mennesker bleve fundne i Graven. Højen selv er efterhaanden bleven meget lavere end den har været i forrige Tider“².

Selv fra Mysselhøj kan man dog i vore Dage svagt skimte dens Bue, og fuldkommen tydeligt træder den frem, naar man nord om Hestebjerg gaar ad Markvejen ned til Engen. Dens Højde er vel c. 1 til 1½ m. Ved Nationalmuseets Undersøgelse i 1883 optegnedes Navnet Kong Foels Høj. Nogen Gravning paa Tomten fandt imidlertid ikke Sted.

Fuldstændig udjævnet er i vore Dage *Kirkehøj* (Worm, Stephanius), hvor der engang skal have været bygget et Tempel (Stephanius)³. Hos Worm er det en rundagtig Høj uden Randsten eller synligt Gravkammer; paa en af Gebhardi's Skitser er den sikkert identisk med den Hügel [ulæseligt Ord] aufgegraben wird, som ses paa den jævne Markflade bag Lejre By. Dette passer særdeles vel med Signaturen paa Hammer's Kort. Tager man Hensyn til den minutløse Nøjagtighed, hvormed Gebhardi har udført sine Tegninger, synes man ved Udgravningen at have blottet store Sten, sagtens fra et Gravkammer. Münter fortæller: „Denne Høj har sit nærværende Navn af en Fortælling Almuen endnu har: at man i forrige Tider, formodentlig kort efter Christendommens

¹ I hans Optegnelser Folenstald (Werlauffs Mskr. Nr. 12. Kgl. Bibl.).

² I. c. 34. Stenene omkring Følshøien fandtes dog endnu 1792 (Wilse: Reise-iagttagelser III. 279). ³ Schønning kalder den (c. 1760) „Kirkebjerget, en Høi med endeel Steene paa, hvor muligt har været et Offersted“ (Afskr. Werlauffs Mskr. Nr. 12. Kgl. Bibl.).

Indførsel, har forsøgt at bygge en Kirke paa den, men at Arbejdet altid er bleven forstyrret om Natten. Dette tilskrives nu de onde Aander. Er der noget sandt i den hele Tradition, saa har det formodentlig været et af de hedenske Offerpræsters fiendtlige Forsøg imod den christne Lære¹.

I vore Dage er som nævnt ethvert synligt Spor forsvundet. Man har, hedder det i en Indberetning til Nationalmuseets I. Afdeling, „paa et Sted i Marken, kaldet Kirkehøj, hvor der ikke er nogen Forhøjning i Terrænet, fra Tid til anden opgravet en stor Del mindre Sten, der var nedsatte i en aflang Firkant og mellem hvilke Mellemrummet var fyldt med „fin“ Jord, forskellig fra det øvrige Jordsmon. Undertiden har man i denne Jord fundet smaa Stykker brændte Ben“. Dette er alle de Oplysninger, der kan faas. Vi skal i anden Forbindelse senere vende tilbage dertil.

Saa følger imod Nord *Harald. Hildetandshøj*, Sepulchrum (Monumentum) *Haraldi Hyldetan* (Worm, Stephanus). Mens vi intet sikkert kan sige om Folehøjs og Kirkehøjs Alder, er det givet, at Hildetandshøj stammer fra den yngre Stenalder. Den er slet og ret en Langdysse. Det var Erkendelsen heraf, som rokkede Worsaaes Tro paa de lokale Lejresagns historiske Værdi².

Den ældste Beskrivelse af Højen giver Stephanus i Tilknytning til det fra Worm laante Prospekt. Den strækker sig i Retning syd—nord, siger han, er omgivet af meget store Sten og har i Midten en vældig, firkantet Blok, som hviler paa andre mindre Sten. Endnu omhyggeligere end hos Worm fremtræder Dyssen tegnet paa Gebhardi's Skitser fra 1758. Med Blyant angiver han, at den er 58 [holstenske] Fod lang og 29 Fod bred, er højest i nord, har Gravkammeret (uden Overligger) i den sydlige Halydel og paa begge Langsiderne en Række ulige store Randsten — 11 i vest, 9 i øst. I de fire Hjørner staar særlig store Sten. Paa Grundlag af denne Blæskitse er en Rentegning af ham udført, og efter Rentegningen er atter det Stik gjort, som ledsager Fr. Münters Bog³.

¹ I. c. 40.   ² DSt. 1920. 51.   ³ Münter gør selv opmærksom paa, at „den store Steen over den [d. Graven] er bleven tilføjet i Tegningen (I. c., S. 35, Note a). Hans Længde- og Breddemaal stemmer ikke med Gebhardi's egne, ikke heller hans Opgivelser af Randstenenes Antal. Om Gravrummets Udseende, se hans udførlige Skildring, S. 35 f. — Gebhardi's og Schønning's Beskrivelser (Werlauffs Mskr. Nr. 12. Kgl. Bibl.) giver intet af særlig Interesse.

Münter meddeler, at Gravkammerets Overligger „omtrent for halvfjerdsindtyve Aar siden (o: c. 1735) blev fjernet og hugget til Stentrapper paa Herregaarden Lindholm¹. „Kisten saae Gebhardi endnu 1758 . . . . Da jeg førstegang saae Egnen i Aaret 1780, var ogsaa alting temmelig ufordærvet. Men omtrent 1785 blev Stenkisten udbrudt, og nu er intet tilbage, uden Højen og den Fordybning, i hvilken Graven var tilforn. Ved Gravens Ødelæggelse fandt man ingen Levninger af Urnen, i hvilken Harald Hyldetands Aske var bleven gjemt; thi hans Liig blev brændt paa Valpladsen hvor han faldt, og hans Urne af hans Overvinder Sigurd Ring sendt til Lejre. Men man fandt et Kiævebeen med fire store Tænder, hvoraf jeg har faaet den eene, som efter Hr. Professor Viborgs Vidnesbyrd er af en Oxe, der har været over fem Aar gammel, og større end vort sjællandske Qvæg for nærværende Tid er. Man maa da vel ogsaa undertiden have begravet Oxer med de Afdøde. Var det maaskee som Symbol paa Styrke?²

I vore Dage gør Dyssen et meget uanseligt Indtryk. Den tilbagestaaende Del er c. 18 m lang og c. 10½ m bred med Retning nø—sv. Dens Højde er c. 1½ m. Af dens Randsten staar kun ganske enkelte paa deres oprindelige Plads — de fleste er ført bort til Bygningsbrug. I nyere Tid har man søgt at restaurere Højen ved at udfylde Mellemrummene mellem Randstenene med større, kløvede Sten. Af det firsidede Gravkammer er der ikke længere Spor at finde.

Münter nævner, at der paa samme Mark som Hildetandshøj

¹ Om denne Ødelæggelse haves et omtr. samtidigt Vidnesbyrd i „Ole Poulsøns, Bonden udi Leyre, hans Relation“, som findes blandt Prof. Anchersens „Excerpta og Reflexioner over LEYRE Slot og Bye“, dat. Kiøbenhavn d. 28. Augusti 1741 (Afskr. Ny kgl. S. 700 4°). Det hedder heri, „at dend store Steen, som laae paa Harald Hyldetands Grav, og var saa stor, at mand med Stier maatte stige op paa dend, udi Mandixes Tiid er bleven ophugget til Steen trappen paa Lindholm“ (Hermed stemmer en Oplysning hos Gebhardi). Der fortsættes, „at noget fra Graven udi Marken skal nyligen være, udi samme Hosbonds Tiid, af en gamel Mand som for kort Tiid siden er død, oppløyet et stort Kiempe-Sværd, som af samme gamle Mand — hans Enke lever endnu, ved nuværende Smed i Leire Bye ophuggit og til Jernfang forbrugt“. ² I. c., S. 35 f. Han tilføjer følgende, der beror paa en Misforstaaelse: „Højen kaldes af Bønderne Friishøj, da den dog til Worms Tid synes endnu at have ført Navn af Haraldshøj. Forresten kan man meget lidet bygge paa disse Navne“ (I. c., S. 37). Denne Forveksling gaar hist og her igen, jfr. Jensens Provincialleksikon 1830, 265, Trap, 2. Udg. II, 325 f.

„fandtes for 25 Aar [c: c. 1780] endnu tvende andre, med steensatte Grave, ligesom denne Konges; men uden den store Steen, som tjente Graven til Dæksel“¹. De har sagtens ligget mellem Hildetandshøjen og den nuværende Vandmølle. Han fortsætter: „Ogsaa i en af de tre Høje som kaldes Brændte Høje paa hvilke ligeledes endeel Steen ligge, og som har været omgivet med en Steenkreds, er Urner fundne“². Stedet angives ikke nærmere. Maaske er det Høje, som vides at have ligget umiddelbart nord for Lejre Mølle.

Tilbage har vi af Mindesmærker vest for Lejre Aa kun Sella Reginæ, *Dronningestenen* vulgo (Worm). Stephanius fortæller, at den paa Grund af sin Form kaldes Droningestolen, og at den er omgivet af en Stenring. Dette fremgaar ogsaa af Worms Tegning: paa en Høj med Randsten er „Stolen“ ganske tydeligt angivet. Den har ligesom Ryglæen mod syd og Sæde mod nord. Netop saadan ser den i Hovedsagen ud, kun er i vore Dage „Ryglænet“ nordligst og „Sædet“ sydligst. Det er imidlertid sandsynligt, at den ikke længere ligger paa sin oprindelige Plads. Højen, hvis Fod hos Worm naar helt ud til Bygaden³, findes ikke længere. Nu ligger Stenen c. 36 m fra Lejre Aa, n. for de Smaahuse, som — ogsaa hos Worm — ses mellem Gaardrækken og Aaløbet. Sagtens er den ved Højens Sløjfning slæbt herved og samtidig „vendt“. I saa Fald maa det være sket før 1800; thi ogsaa Münter beretter, at den vises „i en Huusmands Have nær ved Kongsgaarden“⁴.

Han kalder den — ligesom Stephanius og Pontoppidan — for Dronningestolen. „Mån mener“, hedder det hos Pontoppidan, „at en Dronning der blev prydet og Almuen offentligen forestillet“⁵. Dette finder Münter lidet troligt. Navnet er vist ikke „grundet i Historien, da det neppe var Skik i Norden at Dronninger blev offentligen fremstillede for Folket“. Fordi Stenen oprindeligt laa midt i en Kreds af andre, tænker han sig, at der her

¹ l. c., S. 40.   ² l. c., S. 40.   ³ Hermed stemmer Hammer's Kort. Mærkeligt nok angives dette Mindesmærke slet ikke paa Gebhardi's Skitser.

⁴ l. c., S. 25. Sml. Gebhardi: „In einem bauernhofe stehet ein etwa eine Elle hohes unförmiger Stein der vor den dronning Stol ausgegeben wird (Werlauffs Mskr. Nr. 12. Kgl. Bibl.). Schønning skriver, at den nu findes „i et Gærde om en Huusmandsplads . . . men iøvrigt synes det, at denne Steen maae tilforn have staaet et andet Sted“ (Smstds.).   ⁵ Den danske Atlas II. 369.

snarere har været „et Forsamlings-Sted, maaske Drottenstuen, hvor Kongen sad til Raads med sine fortroelige Raadgivere, eller holdt Huusting over Sager der var forefaldne paa Kongegaarden selv“¹. I 1920 fortalte en gammel Kone mig, at Stenen har sit Navn, fordi Dronningen havde brugt den som Skammel, naar hun vilde stige til Hest. Man kunde, paastod hun, endnu tydeligt se Aftryk af Hælen og Fodbladet².

Dette sidste beror paa fri Fantasi; men heller ikke Pontoppidans og Münters Skildringer af Stenen er korrekte. Dens Gennemsnit er nærmest spidsovalt med en Længde af 1,15 m og en Bredde af 0,76 m. Største Højde over Jorden er c. 0,80 m. Siderne er forbavsende jævne, næsten som de var tilglattede, skønt der sikkert ikke er anvendt nogen Tilhugning eller Afslibning. Stolens „Ryg“ (0,84 m højt) og „Sæde“ (0,80 m bredt) er fremkommet derved, at Stenens øverste Del for lange Tider siden er bortsprængt. Nu ligger den efter Folks Paastand meget dybt i Jorden og er yderligere sunket i søndre Side, saa den luder stærkt. Kun vanskeligt kan man tænke sig den som Overligger eller Bæresten i en Dysse. Den gør langt mere Indtryk af at have været en fritstaaende „rejt Sten“, hvis øverste Parti er gaaet tabt, og hvis største Del er dækket af Mulden.

Ingen af de gamle Kortegnere eller Historikere har haft nogen Forstaaelse af, hvor ærværdig den *Dæmning* er, som mellem „Store Kællebierg“ og „Smedagre“ fører ud over „Byesholm“ til det Punkt, hvor Lejre og Kornerup Aa forenes³.

Og dog er denne Dæmning et af de interessanteste Oldtidsminder, som Tiden i det Hele har sparet her paa Stedet. Vi har i den foregaaende Afhandling set, hvorledes de gamle Færdselsveje

¹ l. c., S. 25. ² Noget anderledes lyder ovennævnte Ole Poulsøns Relation af 1741: „Neden paa Siden af Dronning Steenen, som nu er omvæltet af sit Stød, skal være Formen af en Haand og Fingere ligesom den kunde være indtrykt udi blødt Vox“. ³ Navnene er hentet fra det tidligere nævnte Matrikelskort af 1804. Her kaldes de to Engstykker bag Byen langs Aaen Smaa Kællebierg (nordligst) og Store Kællebierg (sydlige). De tilsvarende Markstykker vest for Byen hedder Smaa Kilde Sløjer og Store Kilde Sløjer, mens Agren nord for Hestebjerg hedder Smedagre og Engstykket, over hvilket Dæmningen løber, Byesholm.

vestfra er samlede her for over Engen at føres videre til Sletten omkring Roskilde.

Dæmningen er gennemgaaende vel bevaret, særlig i vest. Dens fulde Længde er c. 185 m, men den østligste Tredjedel er dog noget omformet ved Afgravninger, og det er umuligt at angive, hvorledes Afslutningen ved Aaløbet oprindeligt har været. Rygningen er fra 3,5 m til 5,5 m bred, Sideskraaningerne fra 2—4 m. Hele Dæmningen kan saaledes naa den antagelige Bredde af 14—15 m, og den har udgjort en fortræffelig Kørebane over det vaade Engdrag, over hvilket den løfter sig c. 1½—2 m. Ved den vestlige Ende svinger den en Kende mod nord, inden den — c. 80 m ude i Engen — bøjer ret af imod øst.

Paa flere Maader minder den om Vejdæmningen over Bustrupslugten ved Danevirke¹. Nærmere ligger det dog at sammenligne den med den Dæmning, som endnu spores gennem Engene ved Frodebjerg, og ad hvilken den ældgamle Færdselsvej førte fra Bygderne i Sømme Herred til Bygderne i Ølstykke Herred. Denne har haft omtrent samme Dimensioner, hvad Bredde og Højde angaar; men Tiden har ikke været den tilnærmelsesvis saa god. Over Værebros Aa har der sagtens først været slaaet en simpel Plankebro; siden kom der en stensat Bro. Sandsynligvis er man ogsaa ad Planker kommet over Lejreaa. Muligt er det, at man fra allerførste Færd slet og ret er vadet over her. Bundforholdene i Aaen tillader det meget vel ogsaa i vore Dage.

Nu gaar der en Markvej fra Lejre By ud over Dæmningen. Henved 85 m øst for dennes Begyndelse svinger Vejen mod nord og gennem et meget primitivt Vad kommer man op paa den Bakketunge, som begrænses af Lejre Aa i vest og Kornerup Aa i øst.

Paa denne Højde angiver Worms Tegning dels Hyldehøj, dels Stenkredsen O og dels en mindre Stenkreds uden noget Navn eller anden Betegnelse.

Hyldehøj, siger Worm, er det Sted, hvor i fordums Tid Troskabseden til Kongerne blev aflagt. Stephanius fortæller, at Kongernes Kroning fandt Sted her, og at Højen er „omgivet af Sten til alle Sider“. „Den har en Nabohøj D“, fortsætter han², „hvor han [o: Kongen] stod, naar han var kronet, for at dømme Ret blandt Folket og stille sig til Skue for alle“.

¹ Nord. Fortidsm. I, 255 f. Sml. Vilh. la Cour: Danevirke og Kampene paa vor Sydgrænse, 169 f. ² Han overser her, at Højen D netop er Hyldehøj!

Omgivet med Sten har Højen sikkert aldrig været. Hverken Worm's eller Gebhardi's Tegninger viser det i hvert Fald. Man ser den paa et Par af Gebhardi's Smaarids, tegnet dels „von einem Grabhügel hinter Hyldehøj“ (3: fra nord), dels fra Bakketungens Fod (3: fra syd). Endelig har han paa sin Rentegning af „Alterthümer bey Leire“ et „Grundris von Hyldehøj“.

Grundplanen og den førstnævnte Skitse viser, at Højen paa hans Tid var ødelagt ved en Nedgravning i Toppen og nordre Side. Dette omtaler han ogsaa i sin Tekst, hvor han dog gaar ud fra, at Hulingen i Højen er oprindelig og beregnet til Sæde for Kongen. Derimod tænker Münter sig den Mulighed, at Fordybningen „er af en langt senere Tid, og bleven til da man maaskee engang har villet aabne Højen“¹, hvilket selvfølgelig er rigtigt. I den overpløjede Tilstand, hvori vi nu finder den, kan Fordybningen ikke mere paavises; men alt tyder paa, at den har været Resultatet af et simpelt Udgravningsforsøg.

Som Hyldehøj saa ud paa Gebhardi's og Münter's Tid, nøjagtig saaledes ser i vore Dage den Gravhøj ud, fra hvilken Gebhardi tog sin ene Skitse. Den ligger uden for Worms Prospekt og er ikke navngivet af nogen blandt de senere Forfattere. Men i vore Dage er det *denne*, der bærer Navnet Hyldehøj, medens det Worm-Gebhardi'ske Gravminde kaldes *Grydehøj*.

Dette Navn kan ikke godt være ungt. Ikke alene hed den saaledes i 1806, hvad Münter bemærker²; men Forleddet selv røber dets Ælde: af grjót-Sten³. Utvivlsomt har den da faaet sit Navn af den imponerende Stensætning, som fandtes tæt vest og syd for den. Worm (Traditionen?) har opfattet Stensætningen som Kongernes Hyldingsplads, og Højen har i Tidens Løb faaet Navn derefter. Eller ogsaa har allerede paa Worms Tid den nordlige Høj været kaldt Hyldehøj, og ved simpel Fejlhuskning har han overført Betegnelsen paa Grydehøj. Paa hans Autoritet er den fejlagtige Navnegivning gentaget af baade Stephanus og Hammer.

Langt interessantere end Højen er selve *Stensætningen*. Worm

¹ I. c., S. 26.   ² I. c., S. 27.   ³ Navnet er meget almindeligt. I Nabsognet Gevninge ligger ogsaa en Grydehøj, som paa et Markkort af 1782 (Kopi fra 1888 hos Gaardejer Karl Peter Jensen) kaldes Grudhøj. „Grud“ betegner paa Fjandbomaal „grus“ (sml. Hist. Aarb. for Skive og Omegn VI. 24).

betegner den ved Bogstavet D, Stephanii Beretning er citeret ovenfor. Hammer afsætter den paa sit Kort, men uden større Nøjagtighed. Først Gebhardi's Tegninger giver et klart Indtryk af dette Mindesmærke, som maa have været af meget stor Udstrækning og ejendommelig Art.

Paa hans Rentegning af „Alterthümer bey Leire“ ser man en Grundplan af Stensætningen eller — som han kalder den — „Hrolf Kraks Schlos Plaz“. Grydehøj (= hans Hyldehøj) ligger yderst til højre. Forbi den bugter Kornerupvejen sig ned mod Lejre Aa. Vest for Vejen og vest og sydvest for Højen ligger en stor Stengruppe, der synes dannet af to eller tre lange Rækker, parallelle med Vejen. Ialt kan man tælle 71 større og mindre Sten, af hvilke 3 endnu paa hans Tid stod oprejst, mens Resten var faldet. Gruppens samlede Længde er c. 265 holstenske Fod. Jeg betegner den som Gruppe A.

I Forlængelse af denne ligger paa Gebhardi's Tegning en mindre, som vist oprindelig har dannet en oval Stenkreds (B), bestaaende af 43 Sten, hvoraf 5 opretstaaende endnu i 1758. Denne Oval er c. 175 holstenske Fod lang, og Vejen skærer den omtrent paa Midten. Endelig følger mod syd — strækkende sig helt ud til Affaldet mod Aaen — en tredje Stenkreds (C), ligeledes oval, c. 130 holstenske Fod lang og bestaaende af 43 Sten (14 opretstaaende)¹. Spredt paa Marken mellem A og C findes 3 større Sten.

Alene disse Angivelser viser Mindesmærkets særlige Karakter. Dets samlede Længde udgør c. 540 holstenske Fod, og det samlede Antal Sten, som Gebhardi har indmaalt, er 160. Det er udelukket, at det kan være Rester af en eller flere Langdysser. Heller ikke kan det tydes som mere eller mindre ødelagte „Skibssætninger“. Af Gebhardi's Smaaskitser giver en enkelt et fortræffeligt Billede af Grydehøj (= hans Hyldehøj) med en Del af Stenene mod vest. Paa en anden ses endnu tydeligere det meste af selve Stensætningen, og endelig paa en tredje er Ovalen C tegnet (Sydenden af B skimtes til venstre i Baggrunden). Hans Opfattelse fremlyser klart af Tegningernes Tekst: A og B er „Rudera von Hrolf

¹ Af denne sidste har han paa et af Skitsebladene en nøjagtig Opmaaling i større Maalestok. Han kalder den her „Plaz bei Leire wo die heidnischen Koenige sollen erwählet sein, unter den Überbleibseln des Schlosses HRÖLF KRAK“.

Krak Schloss¹, C derimod „Plaz wo die Koenige erwählet worden“².

Hvor vilde man ikke ønske, at vi i vore Dage kunde se en Smule af det, der endnu var bevaret for godt halvandet Hundrede Aar siden! Men Tiden har været ublid mod det stolte Minde. Allerede Münter klagede: „Endnu sees et betydeligt Antal af disse Steen, endog oprejste, endskjøndt siden den Tid [c: 1758] mange synes at være borttagne. Maaskee der i ældre Tider have været endnu flere Stensætninger i samme Egn, som for nærværende Tid udgjør endeel af Kornerup Byes Marker; thi jeg finder paa det over dem nyligen optagne Kort, ikke allene Navnet Hyldehøjs Agre, men og Dysse Agre: hvilket øjensynligen henviser til Steendysser som have været der“³. Det bør bemærkes, at „Dysse“ i Almuesproget anvendes ikke alene om de kendte Gravminder fra yngre Stenalder, men om Stenkredse og Stensætninger af højst forskellig Art.

Sørgelig smaa er Sporene i vore Dage. Hvad der findes bevaret, er vistnok Rester af Grupperne A og B; men nu staar ingen af Stenene oprejst, og ialt kan der kun øjnes 34, halvt dækkede af Mulden⁴. Ogsaa nu synes tre Rækker at kunne følges; særlig i den østligste ligger Stenene flere Steder paa Rad, nøjagtigt som de har staaet. Det vilde være en taknemlig Opgave at genrejse

¹ Sml. Münter: „De store Steensætninger . . . kaldes for nærværende Tid Slotsgaarden og udgives for Ruiner af Rolf Krakes Kongsgaard. Men den Form som de tre aflange Kredse danne, forbyder aldeles her at tænke paa Grundvold af nogen Bygning. Tvertimod viser alting, at de have tjent til Folkeforsamling; ja maaskee til at paa engang flere mindre Forsamlinger have kunnet holdes. Maaskee ogsaa de andre Steensætninger paa samme Kornerup Mark, dersom de ellers er samtidige, have været bestemte til at tjene forskellige Classer eller Stammer af Nationen til Forsamlingssted“. ² Samme Indtryk giver hans Optegnelser, hvori han siger, at „die Rudera des Schlosses . . . bestehen aus verschiedenen Kreisen von Steine dee meistens 6 Fusz hoch, zum Theil aber umgeschmissen, gesprengt und weggenommen sind“. Hertil følger han: „Sie scheinen allezeit nach der innere Seite des Kreises behauen zu sein (Werlauffs Mskr. Nr. 12. Kgl. Bibl.)“. ³ I. c., S. 26. Anchersen fortæller om Pladsen ved Stensætningen, at Ole Poulsen „i sær imod helligt haver seet om Natten mange Ildstraaler, som gloende Sværd og Stænger, at skyde samen og undertiden længe at opholde sig paa eet Stæd, undertiden at flyve hastig om |: det ieg ikke negter, men forklarer at være ignis fatuus :|. Sampt at der har været de som [herfra] have ladet føre Steene bort. Men ere blevne nødt til at bringe dem tilbage paa sit Stæd igien“ (Ny kgl. S. 700, 4°). ⁴ Fredlyste 1921.

dem paa deres gamle Plads og derved i nogen Grad genskabe det storladne Oldtidsmindesmærke. Den indbyrdes Afstand mellem de bedst bevarede af Rækkerne (midterste og østligste) varierer mellem 13 og 18,5 m. Rimeligvis har der været et tilsvarende Mellemrum mellem den midterste og den vestligste Række; men af denne sidste er yderst faa Sten tilbage, og kun et Par giver Indtryk af at ligge der, hvor de oprindelig stod.

Har Skæbnen saaledes været haard mod dette Mindesmærke, er den dog faret endnu ubønhørligere frem mod den *Stenkreds*, der paa Worms Tegning ligger nord for Grydehøj (= hans Hyldehøj):

Hverken Worm eller Stephanius nævner den ved Navn eller markerer den ved noget Bogstav, og Hammer afsætter den ikke paa sit Kort. Gebhardi anfører i sine Optegnelser, at der „120 Schrit hinter Hyldehøj (d: n. for Grydehøj) ligger „einige Steine“, som sagtens oprindelig har staaet i en Stenkreds. Münter meddeler, at der c. 30 Skridt fra Hyldehøj findes „Rester af en Steensætning“, 56—70 Skridt lang og 15 bred strækkende sig fra nv.—sø.¹ Desværre oplyser Gebhardi's fortrinlige Skitse ikke meget paa dette Punkt. Dog viser en af dem to opretstaaende Sten nord for Grydehøj. De hører sagtens med til Stensætningen, og i den ene af dem kan man maaske endog genkende den *Dronning Margrethes Sten*, som endnu knejser ude paa Marken netop her. Plads og Form passer. I hvert Fald synes det rimeligst at antage, at Dronning Margrethes Sten er det sidste Levn af den Worm'ske Stenring. Den er en fritstaaende Kampestensblok, noget ødelagt ved Bortsprængninger, c. 1,65 m høj og ved Jorden c. 1,40 m bred. Den staar omtrent midtvejs mellem Grydehøj og Hyldehøj.

Paa Hammers Kort er derimod vest for Kornerupvejen afsat en Gravhøj, som han kalder *Stenhøj*, *Collis lapidibus cinctus*. Den findes ikke paa Worms Prospekt af den simple Grund, at den falder udenfor dettes venstre Ramme; men Münter gør det utvivlsomt, at den endnu fandtes paa hans Tid. „Ikke langt fra dette mærkværdige Sted [d: „Slotsgaarden“]“, skriver han, „er der et andet Ting eller Offersted, som for nærværende Tid kaldes Steenhøj, og hvor endnu en skraaes staaende Steen findes, som jeg har iagttaget ved flere Offersteder i Danmark, og om hvilken jeg formoder, at den var bestemt til at lægge det Menneske eller

¹ l. c., S. 27.

Dyr derpaa, som skulde dræbes. Alterstenen er borttaget; men de tre mindre Stene, hvorpaa den har ligget, sees endnu¹. Man maa heraf slutte, at det har været en Dysse fra yngre Stenalder. Ikke det ringeste Spor kan længere paavises.

Ved denne er vi altsaa naaet udenfor Worms Tegning. Endnu et Stykke længere mod nord findes *Hyldehøj*, afsat (men uden Navn) paa Hammers Kort, Standplads for Gebhardi ved flere af hans Tegninger og nævnt af Münter, som fortæller, at der „paa Toppen af Højen sees en Fordybning, af samme Form som paa den af Worm og Gebhardi beskrevne *Hyldehøj*“ (= *Grydehøj*). Saadan ser den endnu ud. En standset Udgravning har delvis ødelagt dens Top og søndre Side; forøvrigt præsenterer den sig baade smukt og anseligt².

Paa Worms Prospekt er Steenhøj, *Collis lapidibus cinctus*, et helt andet Gravminde end hos Hammer og Münter. Det er en Høj, som ligger paa Bankerne hinsides Kornerup Aa. Her anbringer Hammer *Ravnshøj*, *Corvorum collis*, og netop dette Navn (*Ravnshøj* eller *Ravnehøj*) bærer den Dag idag en Gravhøj paa dette Sted. Muligvis foreligger der da ogsaa her en Misforstaaelse af Worm, og han har — som ved *Hyldehøj* — fæstet Navnet ved et urigtigt Mindesmærke³.

Dette maa erindres, naar man vender Opmærksomheden mod

¹ l. c., S. 28. ² Begge Højene findes omtalt i Gebhardi's Optegnelser: „Ein hoher hügel ohne Namen und Dabey ein flacher hügel mit Steinen besetz“ (det er henholdsvis *Hyldehøj* og *Stenhøj*). ³ Af „Ravns Høj Dyst 2000 Skrit fra Kornerup osten for Gryt- og Hylde-Høylene“ findes en omhyggelig maalt Grundplan — udateret og uden Tegnernavn, men vist fra sidste Halvdel af 18. Aarh. — blandt Werlauffs Mskr. Nr. 12. Kgl. Bibl. Den viser en oval Stenkreds, 81 Alen lang og 23 Alen bred, strækkende sig i n.—s. og dannet af 36 opretstaaende Sten. Blandt disse angives en enkelt at have 12 „runde hull“ (∪: skaalformede Fordybninger; en anden synes at have 4). Nord for denne Oval ses utvivlsomt Rester af en anden (14 Sten), hvis Form dog ikke nærmere kan angives. Af selve den nuv. Jordhøj ses intet paa Tegningen. Det hele Anlæg kan ikke skyldes fri Fantasi; men det er uægtelig temmelig gaadefuldt, da det ikke kendes fra nogetsomhelst andet Kort. Hvis det er tilfaldt at gætte, vilde jeg tro, at det er den fredlyste Jættestue og ødelagte Langdysse, som ligger c. 450 m øst for den nuv. *Ravnshøj*. Derimod er det utvivlsomt om denne, Ole Poulsen har fortalt Anchersen, „at en Kone, som gik ud at malke fandt engang *Ravnehøjen* gandske bedeket som med gladtz, men som hun kom igjen var det altsammen borte og Bierget som det pleier“. (Ny kgl. S. 700 4°).

den sidste af de Høje, der skal omtales: Worms *Olufshøj*, Regis Olai sepulchrum.

Prof. Axel Olrik mente at genfinde Kong Olafs [ø: Anulos] Gravhøj i den St. Olufs Høj, som ligger ved Gaarden Mikkelslyst i Svoverslev Sogn¹. Dette stemmer imidlertid afgjort ikke med Worms Tegning. Paa denne ligger Olufshøj adskilligt nærmere end den Kirke, som ses i Baggrunden. Kirken er Glim Sognekirke. En Vej maa i det 17. Aarhundrede — altsaa inden Ledreborgalléen anlagdes — have ført fra Maglebro tæt sønden om Glim, og ikke langt fra Vejen har Højen ligget. Staar man i vore Dage paa Mysselhøj med et Maalebordsblad i Haanden og retter det ind efter Worms Prospekt, synes det givet, at hans Olufshøj er den samme som den, der i vore Dage bærer det intetsigende Navn Nørrehøj, og som ligger c. 2500 m vest for Glim Kirke, c. 700 m øst for den gamle Maglebro. Den er nu gennemgravet, og en Markvej er ført igennem Skaaret. Naar Træernes Løv er faldet, kan den skimtes fra Mysselhøj.

Men Spørgsmaalet er, om man i den Grad kan stole paa Tegningens Nøjagtighed, at man kan kassere vore Dages St. Olufshøj til Fordel for en ganske anden? Her kommer imidlertid den Omstændighed i Betragtning, at Navnet faktisk synes i tidligere Tid at have været knyttet til to Høje — med andre Ord, at Traditionen ikke har været ganske sikker².

Dette fremgaar dels af Hammers Kort, hvor Olufshøj er afsat tæt øst for de nu jævnedes Tinghøje (de har paa hans Kort intet Navn, men kendetegnes ved en Galge og en Stejle; endnu i 1889 noteres paa dette Sted: „Lav Jordhøj. hvorpaa en nu væltet Retterpæl, hvor Forbrydere strøges til Kagen“ (Nationalmuseets I. Afdelings Arkiv)), dels af fig. Rejseberetning fra 1806, skrevet af en Mand, der vandrede til Lejre fra Roskilde:

¹ Festskrift til Ludvig Wimmer 1909, 138 f. Allerede Wilse fortæller (Reise-tagtelser, III, 280), at „i Olufshøj skal Kong Oluf Gøtriksen være begravet“.

² Om en af dem — hvilken kan jeg ikke sige — meddeler Anchersen iflg. Ole Poulsen, at „gamle Folk der i Byen have fortalt, hvorledes at naar deris forfædre droge til Torvs med Brænde til Roskilde eller Kiøbenhavn, skal der undertiden ved Olofs Høyen være kommen Folk til dem og kiøbt deris Læs Brænde af dem, betalt strax og i eet Øieblik bragt Brændet bort; saa at naar Mændene saa uformodendes hastig med tomme Vogne ere kommene hjem igien, haver deris Qvinder og Huusfolk forundret sig stoerligen over deris Beretning og maatte troe, at der vare Folk i Bierget som behøvede Brændet“ (Ny kgl. S. 700 4°).

„Paa den høire Side af Alléen findes en Kreds af store Kampesteen, som Bønderne kalde Steendyssen, og lige derved en stor Høj, som de kalde Olufshøj¹ . . . Lige ved en Gaardmands Huus paa venstre Side af Alléen findes en overmaade stor Gravhøj, som Eieren bruger til Overdrev, og ikke vidste at fortælle andet om, end at den ligeledes hedte Olufshøj, og at der oven paa samme findes et Hul, som man engang maa have gravet deri. Vi gik derop og fandt virkelig en Fordybning deri, hvorefter man næsten maa slutte, at den engang har været aabnet. Dens Høide og Omfang er saa betydelig, at den sikkert maa have været et Hvilested for en nordisk Konge. Dette stolte Gravsted, som mange Meneskealdre maaske have betragtet med hellig Ærefrygt, er nu en Græsningsplads for Kreature“².

Denne sidste Olufshøj kan næppe være nogen anden end en i vore Dage ret medtagen, men fredlyst Høj umiddelbart syd for Alléen, 150 m øst for Vejen til Svoverslev. Set fra Mysselhøj skulde Olufshøj iflg. Worms Tegning ligge til højre for Glim Kirke. Det passer kun for Nørrehøj. Men paa den anden Side skulde den ligge omtrent i en ret Linie, trukket over Stensætningen. Og det passer paa denne Olufshøj, som endnu i 1806 forbavsede de besøgende ved sin imponante Størrelse. Derimod maa St. Olufshøj ved Mikkelslyst lades ganske ude af Betragtning, hvis Worms Tegning skal have noget at sige; og efter hvad vi hidtil har lært til den at kende, vilde det næppe være rigtigt at skyde den ganske ud af Betragtning.

Naar der i det ovenstaaende er gjort saa udførligt Rede for samtlige kendte jordfaste Oldtidsminder i og ved Lejre³, er det først og fremmest, fordi alt herhenhørende Stof bør samles og gøres tilgængeligt paa et enkelt Sted. Men tillige er det nødvendigt af Hensyn til disse Studiers Fortsættelse at skaffe en saadan Oversigt tilveje. Skal man danne sig et Begreb om Lejre i dets Egenskab

¹ En nu sløffet Gravhøj vides faktisk at have ligget umiddelbart ved Alléens „Knæk“, c. 350 m øst for St. Olufshøj. Den betegnes 1889 som „overpløjet Høj“ (Nationalmuseets I. Afdelings Arkiv). ² Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn III (1806), Sp. 1028 f. ³ Udeladt er enkelte Høje — Offerhøjen, Tinghøjen o. lg. — som ikke har ligget i umiddelbar Nærhed af Lejre By eller som ikke findes paa Worms Tegning.

af Kultplads, maa man først undersøge, hvorvidt der endnu er paaaviselige Minder tilbage om den Kult, som her har fundet Sted.

Gennemgangen vil have godtgjort, at Flertallet af Mindesmærkerne er simple Gravhøje, i deres Anlæg sikkert næsten alle stammende fra yngre Stenalder. Men mellem dem findes et Par enkelte Navne og et Par enkelte Mindesmærker af særlig Karakter. Maaske er det muligt ved deres Hjælp at løse en og anden af de Gaader, der knytter sig til det navnkundige Sted. Det er i hvert Fald et Forsøg værd at tage Spørgsmaalet op til Overvejelse.

FRA SPROG OG LITTERATUR

LITTERÆR KRITIK

Paul V. Rubow: *Dansk litterær Kritik i det 19. Aarhundrede indtil 1870*. Kbh. 1921, Levin og Munksgaard. Disp.

For Studiet af en moderne Literaturperiode er Kritikhistorien en Hjelpevidenskab, man mer og mer vil drage sig til Nytte. I Samtidens Smag og Samtidens Kunstopfattelse vil man ganske anderledes kunne finde den rette Baggrund for Forstaaelsen af en Digtning end ved at søge til den politiske Historie eller Kulturhistorien, hvor Udvalget altid maa blive noget fragmentarisk, og Synspunktet let en Smule misvisende, saa vist som de politiske og literære Bevægelser vel i de store Træk følges ad, men alligevel ikke i den Grad er kongruente, at de helt er egnede til gensidigt at belyse hinanden. Det er derfor et væsentligt Savn, Dr. Rubow har afhjulpet ved at tage den Opgave op, som andre med Flid var gaaet afvejen for. Lad mig straks tilføje, at den er løst glimrende, og at der her er skabt et Værk, som ingen, der for Alvor vil fordybe sig i den danske Literaturhistorie, kan komme udenom.

Efter R.s Mening fortjener den danske literære Kritik i den omhandlede Periode ikke at kaldes oprindelig, udefra bestemt som den er. Alligevel tegner der sig for os gennem hans Bog en tydelig organisk Udvikling: Kritikens Historie bliver Striden mellem, hvad Forf. kalder Signifikationsprincippet og Akademiprincippet, mellem forklarende og bedømmende Kritik, mellem den historisk-psykologiske og den deduktiv-normative Metode.

Signifikationsprincippet træder os først i Møde. Det sker, da Oehlenschlägers smukke kritiske Ungdomsarbejder afløser det rahbekske Kaos. Som Oehlenschläger bliver Talsmand for et dybere Syn paa Kunsten, saaledes indfører han ogsaa et nyt Vurderingsprincip. Værkets Værdi beror paa dets hele Gehalt, det skal ikke bedømmes paa Grundlag af dets Genres æstetiske Teori (saaledes gjorde den klassiske Æstetik), men efter dets *Betydning*. Hvorfor og hvordan slaar dette Kunstværk an hos den enkelte Læser, i Samtiden, i Historien? — Et positivt Princip, der med Forkærlighed studerer Værkets gode Sider og ofte lader Manglerne ligge, men tillige en Art kritisk Agnosticisme, der ser bort fra „Ding an sich“ i Kunstværket og kun studerer dets Virkninger. For hvert Værk søges dets egne Love; Metoden bliver derved ikke blot klassificerende og

deskriptiv: snart tager den ogsaa Psykologien og derpaa Forfatterpsykologien i sin Tjeneste — Digterens personlige Ejendommeligheder afspejler sig paa en betydningsfuld Maade i hans Værk. Allerede Oehl. selv naaede til dette Standpunkt, skønt hans Mangel paa videnskabelig Sans og Interesse snart tog Brodden af hans Kritik, og til hans Standpunkt slutter sig Sibbern og Ørsted, Hauch og Hjort — den sidste er den subjektive Kritiks talentfuldeste Repræsentant. De Modangreb, der fra Akademiprincippets Side foretages af Baggesen, bliver resultatløse, uholdbare som de er ved deres indre Mangel paa Konsekvens i Anskuelserne og ved deres alt for tydelige „yderliggaaende journalistiske Jesuitisme“.

Først med J. L. Heiberg kommer Akademi princippet til Magten; han er den første, der for Alvor sætter Kritikens Almengyldighed under Debat og skaber et principielt Grundlag for den literære Diskussion. J. L. Heiberg er Bogens Centralskikkelse; han optager en god Tredjedel af Fremstillingen, og hans Periode er øjensynligt for Forf. Kritikens Guldalder. Det er lykkedes at give en fuldstændig Redegørelse for Heibergs Æstetik, hvor man hidtil har maattet hjælpe sig med fragmentariske Behandlinger, og ved denne Efterprøvelse kommer — som man nok kunde vente det — baade Systemets Dilettantisme overfor Mesteren Hegel frem og dets Op-havsmands ikke altfor imponerende Personlighed. Heib.s Fortjeneste er den at være den rette Mand i det rette Øjeblik — lykkeligt i Overensstemmelse med Folket og Tiden. Han har — det er det afgørende — udvundet alt det af de nye Tanker, som han selv og hans Samtid havde Brug for.

Heibergs Gerning falder i tre Perioder. Til den første hører Disputatsen om Calderon. I den næste bygges Systemet. Af dette er der leveret et smukt Rekonstruktionsforsøg med tilhørende Kritik, der beundrer dets Arkitektur, men blotter de mange Forsyndelser mod Logik og Historie. Afgivelsen fra Hegel er grel i dets kritiske Grundprincip: Skellet mellem „det umiddelbare (det poetiske, undertiden ogsaa = Stoffet), der overlades til Publikum, og det tekniske („Formen“), som bliver Kritikerens Gebet. Distinktionens Tohed er uforenelig med Systemets postulerede Treheder; der er her kommet en Uklarhed ind, thi H. ved andre Steder godt, at for en panlogisk Tænk er det indre det ydre, og Stof og Form uadskillelige.

Kritiken bliver da formal og teknisk. Værket bedømmes v. Hj. af aprioriske Slutninger fra Genren; Overensstemmelse med dens Love bliver det afgørende Kriterium.

Dette Standpunkt fastholdes i den tredje Periode (fra Udgivelsen af „Perseus“), men uddybes. Ny er nu Opdagelsen af Individets Betydning og Erkendelsen af det særprægedes Ret. H. gaar endog med til at se det ægte Digterværk som „sin egen Digart, som er ganske udtømt i det ene Værk“. Alligevel holder H. sig fri af den signifikatoriske Kritik. Han udvider blot sit Begrebssystem med nye Hjælpe kategorier.

Heibergs Metode faldt med den forældede Poetik, den var knyttet til. Men hans Arbejde paa at forvandle Kritikken fra Følelsesudbrud til Vurdering under videnskabelig Kontrol var ikke forgæves. Med ham

rejses for første Gang det ubetingede Fornuftkrav; der forlanges en objektiv Begrundelse af den æstetiske Dom og Sammenhæng og Almen-gyldighed af de Forestillinger, der er Kritikken Grundvold.

Ved Siden af Heiberg drukner de følgende Tiaars Kritikere helt. Akademiprincippet har Tilhængere i Hertz, P. V. Jacobsen, Thortsen, og-saa Martensen. Modstanden præsteres af P. L. Møller, en litterær Fri-bytternatur, hvis Forsøg paa at genrejse Signifikationsprincippet kun bliver til interessante Tilløb. Men han fører i al Fald Beviset for, at Princippet lever endnu, og efterhaanden kæmper det sig frem; vi møder Former for det hos Goldschmidt¹ og Hauch, hos Tidens Historikere og Filosoffer — saaledes i C. Paludan-Müllers interessante Macchiavellistudie og i N. M. Petersens store Literaturhistorie. Men først i Treserne genopstaar det med Glans i de to betydelige Kritikere, der hver paa sin Vis fører ud over Heiberg: Cl. Petersen og Georg Brandes.

Originalt virker Cl. Petersen, hvem Forf. karakteriserer med Sikkerhed og Lune. Utrolig brutal og hensynsløs, usammenhængende i sin Tænkning, men med en glimrende Evne til at slaa ned paa det centrale i et Spørgsmaal og en stor Ubarmhjertighed mod alt, han fandt slet. Cl. Petersen er Tresernes typiske Mand og Rs. Nielsens ægte Discipel; han holder sin Dommedagspræken til Tidens sløje Epigonlitteratur og gør det moralske Synspunkt, der hidtil kun har spillet en ret underordnet Rolle, til det centrale. Literaturen skal være tidssvarende og moralsk, staalsat Viljesdigtning. Derfor bliver han de norske Digteres, især Bjørnsons, Profet. Med sine store Indlevelsessevne nærmer han sig den forfatterpsykologiske Literaturbetragtning.

Denne møder os dog først fuldt udviklet hos den unge Brandes. Han gør et mere urbant og tamt Indtryk end Cl. Petersen, men er i Modsetning til denne aaben for Strømningerne fra det store Udland, og i disse Aar forberedes langsomt det Standpunkt, som efter 1870 skal afsløres som Naturalisme. Br. forkaster den etiske Retning, vil en psykologisk; Poesien er Udtryk for Livet. Gennem Værket forstaas dets Digter — allerede nu er Forfatterpersonligheden Æmnet. Studiet af Taine og Sainte-Beuve vinder ham afgørende for Signifikationskritikken. Genrerne er individuelle, og Værkets Love maa søges i det selv. Den kritiske Aands Væsen er Forstaaelse, og al dybere Historieforskning Psykologi. Hermed er da ved Aar 1870 Signifikationsprincippet ved at vinde afgørende frem. Dets Herredømme skulde vare Aarhundredet ud. — — —

Tre Synspunkter opstiller Dr. Rubow for Kritikhistorien. Mest har det *erkendelsesmæssige*, det egentligt kritikhistoriske Synspunkt, interesseret ham. Han har undersøgt sine Forfatters kritiske Metoder, vurderet deres Resultater og søgt at paavise deres Plads i Rækken.

Mere i Baggrunden træder det *praktiske* Synspunkt — at konstatere en bestemt Kritiks Forhold til den egentlige Skønlitteratur. Men det kommer dog frem i Behandlingen af de mange Polemikere: Baggesen, Hjort og Cl. Petersen især.

¹ om hvis Kritik det ved en fatal Trykfejl S. 213 hedder, at den 'har ikke' tidshistorisk Interesse; der skal staa 'ikke ringe'.

Endelig det *æstetiske* Synspunkt. Her har Forf.s overordentlig fine Stilsfølelse affødt en Række meget præcise Karakteristikker af Stil. Først og fremmest maa nævnes den mønsterværdige Vurdering af J. L. Heibergs Prosa. Men den hele glansfulde Række: Oehlenschläger, Sibbern, Baggesen, Hjørt og Cl. Petersen (for at nævne de allerbedste), viser tydeligt, at vi her har Manden, der kan og bør skrive den danske Kunstprosas Historie.

Thi ovenpaa denne Førstebog har man Lov til at stille de største Forventninger. Rubow forener i fremragende Grad stor Lærdom og moden Dømmekraft. Det er lykkedes ham i denne Herosdyrkelsens Tid at naa den Objektivitet, den Upartiskhed i Behandlingen af sit Æmne, som er Idealet for al ægte Videnskab.

Skulde jeg indvende noget mod Bogen, maatte det vel være, at den er for svær for almindelige Læsere. Hvis Forf. som Indledning eller Afslutning til hver Periode havde samlet sine Resultater overskueligt, vilde det have lettet Tankearbejdet meget. Saaledes har han gjort det efter Afsnittet om J. L. Heiberg. Endelig havde det været ønskeligt, om Forholdet til udenlandsk Kritik havde været mere fuldstændigt fremstillet. Forf. sidder jo ogsaa her inde med meget stor Viden, hvad det fortræffelige Essay om Hegel klart vidner om. Et tilsvarende Kapitel om Romanikens Kritik i Tyskland og en samlet Fremstilling af de spredte Brokker til Taines og Sainte-Beuves Lære, vilde (selv om den var ganske kort) afslutte vort Billede af Udviklingen.

Derimod kan jeg ikke gaa med til at bebrejde Forf. hans Stil, som han har maattet høre saa meget ondt for. Jeg synes i Grunden, at den passer svært godt til Emnet, og de snurrige Fremmedord bidrager paa en Gang til at præcisere Udtrykket, give alle Nuancerne og til at give Fremstillingen det Anstrøg af det let spøgefulde, som hjælper os over selv de mest trælse Tankens Ørkenstrækninger.

H. G. Topsøe-Jensen.

KULTUR OG FOLKEMINDER

HÖJE PÅ ILDSÖJLER

Den bemærkning, som R. Bergström har gjort (Sv. Ldsm. VI, Smärre meddelanden s. cix), at folkefantasiaen ikke skaber ud af intet, men at der altid ligger noget bagved et sagn, er sikkert rigtig. Det er også rigtigt, når han tilføjer, at dette noget kan være så omlavet, forklædt, ændret og forvrænget, at kritikken ofte trods al anvendt möje ikke får klarhed over, hvad dette noget er.

Så meget fornøjeligere er det, når det lykkes en enkelt gang at komme til en afgørende forklaring af ialfald et enkelt træk, og dette synes at være tilfældet med følgende lille stykke, som forstanderen for den jyske ganespalte-klinik, prof. Ernst Warming i Århus, har sendt DSt. Meddelelsen, en gammel skolekammerat af Karl Verner, blev student i 1870, så det er en gammel historie, men den kommer først nu offentlig fræm.

Vi havde bedt afdøde dr. H. F. Feilberg skrive et par ord til indledning, da vi vidste, at han tidligere havde arbejdet med sådanne æmner, og havde i forsommeren den glæde at modtage følgende fra ham:

Når man, som jeg, i mange år af mit liv har levet blandt et gammeldags, stilfærdigt folkefærd, lyttet til deres tale og søgt at forstå deres tanker, der tit gik ad ganske andre veje end mine, kan man ikke undgå at gøre en bemærkning, der for mange år siden klart blev udtalt af afd. prof. Forchhammer: „almuesfolk observerer rigtigt, men tolker jævnlig det sete fantastisk“, d. e. man ser noget uden for den sædvanlige daglige erfaring, sagen bliver ikke omhyggelig undersøgt, men det sete tydes i henhold til den sædvanlige folketro, og derved bliver man stående. Af egen erfaring kan jeg nævne et eksempel. Det er nu mange år siden, at jeg som ung præst i Mellemslesvig, henimod juletid i en let frost og klart måneskin med min hvide pudel gik i skumringen ad den brede kirkevej fra Okslund til Store Vi. På engang blev min hund stående stille, krøb pibende hen til mig, og ikke var jeg i stand til at opdage noget som helst, der kunne have indjaget dyret frygt. I et øjeblik kom alle barndoms minderne op i mit sind. Ligtogene færdes ad kirkevejen, møder man dem, skubbes man til side, og hunden er synsk, kan se, hvad vi andre ikke ævner, og der var et øjeblik jeg var lige ved at springe over grøften for at undgå det usynlige ligtogsvarsel. Heldigvis kom tanken op i mig, at det var dog altfor galt, om præsten, „der har

gået i den sorte skole“, løb sin vej for spøgelser og en erfaring, jeg lige i de sidste dage havde gjort, at et barns synsvinkel var forskellig fra den voksnes — jeg havde ikke kunnet opdage, hvad min lille datter vilde vise mig, før jeg böjede mig ned til hende — bragte mig til at lægge mig ned på alle fire og se, hvor hunden stirrede hen. Det viste sig, at isen i småpytter på vejen var trådt i stykker, og foran os lyste der små isstykker, der genspejlede månelysen, som en hel mængde små, tændte lys på vejen. Jeg mærkede mig stedet, såsnart vi var forbi, hørte hundens uro op. Havde jeg nu veget af fra vejen, lå det nær at slutte, at jeg havde oplevet noget hemmelighedsfuldt, et dødsvarsel. Jeg havde da uden undersøgelse grebet til folketroens tydning.

Til de sagn, hvortil en tydning af og til byder sig selv, hører den gruppe, der indeholder fortællingen om syn af forskellige gådefulde lysninger. Et lys, der ses et bestemt sted på marken ved en mergelgrav, en vej, varsler en kommende ulykke; når den er indtruffet, slukkes lyset. Et eksempel kan jeg meddele. En husmand i Darum fortalte mig, at han mange år over havet havde set et lys stå og brænde over Sønderho, men han havde fået øje på, at det intet betød, det var et genskin af sollyset fra en vinduesrude. Begilden lune sommeraftener på hestens ører og piskeskafet er jo St. Elmsild. Ild dragen, der ser ud som et gloende læssetræ, når den farer gennem luften, og fører gyldne skatte med sig, er jo vel ildkugler, der er iagttaget og tydet.

At der bag de mange fortællinger om lygtemænd er en realitet, er der vel nuomtider ingen tvivl om, men husker jeg ikke fejl, var der for en menneskealder eller to siden strid blandt de lærde, om ikke det hele var et æventyr. Sligt kunde jo ske, da lygtemændene kun blev sét af mennesker, der færdes ved natetid i skov og mose som hyrder og bønderfolk, mens docenter i kemi og fysik sædvanlig arbejder i laboratorier, hvor mosens sumpgas ej plejer at lyse for dem. Spørmålet om, hvilken iagttagelse der er motivet til forbrand, har mere end engang voldt mig bryderier, uden at jeg kan sige, at jeg har nået klarhed.

I Brørup sogn gav for mange år siden en lysning bag en gård, der blev sét fra landevejen i afstand, anledning til, at en historie kom ud, at gården var sét i forbrand. Ejeren sved med halmblus hårene af ungvæg. Også har en solstråle på mørk baggrund fra dugtung himmel, eller en lysning fra et hus mod en tåget himmel givet stød til fortællingen om forbrand; men de har i henfarne dage været saa talrige, at der synes at måtte være en mere almindelig iagttagelse, der lå til grund for dem.

Fremdeles taltes om skattelys, en lysning ved nat over nedgravede skatte. En slægtning af mig, der har sit hjem i Skåne, har fortalt mig, at da han en nat gik igennem en skov, blev han overrasket ved at se en lysning derinde. Han undersøgte sagen og fandt en træstub med „glotrøske“. Desuden nævnes en lysende lavart, byssus phosphorea, der vokser paa trøskede stammer og i Öster Götland nævnes „Skattelds-ved“. Den antages af almuen at vise pladsen for skjult jordegods.

Til lysfremtoningerne hører også de mangfoldige sagn om høje, hvis top løftes ved juletide, eller høje, der rejser sig på guld piller, mens dansen går af de underjordiske derinde. Hidtil har jeg intet vidst om et naturligt motiv, der kunde ligge bagved, men den nedenstående meddelelse giver herom en ny og interessant oplysning, en ny bekræftelse på det gamle, at almuen observerer rigtigt, men lader folketroen om fortolkningen.

H. F. Feilberg.

Medens jeg i Eftersommeren 1874 opholdte mig i Rønde, 4 Mil nordøst for Aarhus, fortalte man, at den nærliggende Bavnehøj i mørke Nætter efter solvarme Dage hævdede sig paa Ildsojler. Jeg spurgte daværende Forvalter paa Kalø Hovedgaard, Heilmann, om han ogsaa havde hørt noget dertil, og han bekræftede det. Vi bleve da enige om, personlig at undersøge „Phænomenet“, og en stille og lummervarm, mørk Augustaften ved 11 Tiden nærmede vi os Højen fra Østsiden. Men vi forefandt intetsomhelst usædvanligt eller paafaldende. De nærmest liggende Linier i Terrænet tegnede sig utydeligt og „uldent“ mod den stjernebesatte Himmel — alt øvrigt laa indhyllet i Mørke.

Vi vare i Begreb med at gaa hver til sit formenende, at Rygtet var Produkt af en ophidset Fantasi eller simpelthen lavet for at gøre Løjer med lettroende. Da opdagede vi pludselig i Retning af Højen nogle flimrende, svagt lysende, blaaliggule Bobler, der bevægede sig langsomt svajende opad, nu og da samlende sig til 4 à 5 lodrette Striber med ujævne Konturer. Men om de udgik fra Højens Fod eller dens Sider, var det os umuligt at afgøre. Vi gik hen derimod, og Synet aftog; det var mest fremtrædende paa Afstand.

For at faa det lysende Sted bestemt, hentede vi nogle Kotøjre paa Gaarden. Vi bandt dem sammen i 2 Hold, 4 i hvert, og forsynede med et Par Tøjrekøller vendte vi tilbage til Højen. Lysskærene forekom os nu tydeligere end en Timestid i Forvejen. Vi tog hver i sin Ende af den ene lange Tovline, rev Tændstikker af, og i det Øjeblik Lyset fra disse vare overét med Højens „Søjler“, rammede vi Tøjrepælene i Enderne paa den strammede Line i Jorden. Derpaa gik vi noget til Siden for vor første Standplads og foretog den samme Manøvre, overbeviste om, at vi ved Linernes Skæringspunkt havde Kilden til Lysskærene.

Den næste Morgen tidligt gravede vi ned paa dette Sted og fandt c. $\frac{1}{2}$ Alen i Jorden nogle skøre Knogler fra 1 Kvarter til $\frac{1}{2}$ Alen i Længden og af 1—2 Tommers Tykkelse.

De lysende Dampe udgik altsaa fra de hensmuldrende Bøndeles Indhold af fosforsur Kalk. Om Knoglerne hidrørte fra et Menneskelegeme eller et nedgravet Dyr, tænkte vi ikke paa at undersøge.

Vi følte os tilfredse med hvad vi havde fundet: En naturlig Forklaring paa „det overnaturlige“.

Ernst Warming.

Tillæg. I Forbindelse med ovenstaaende Beretning kan det muligt være af Interesse at læse en anden Optegnelse, som skyldes Dansk-Amerikaneren Mikkil Sørensen, Cedar Rapids, Iowa, og som findes i en Optegnelsesbog, han i 1912 skænkede til Dansk Folkemindesamling (DFS 1912/31). En irsk Kone i Minnesota har fortalt ham følgende:

„Paa vor Mark her var der en grøn Stribe omtrent saa bred som en Vej, som gik i lige Linie tværs over Prairien omtrent $\frac{1}{4}$ Mil (eng.), hvor Græsset om Somren altid var dobbelt saa langt som paa andre Steder, og selv om Efteraaret, naar Frosten havde dræbt og visnet det øvrige Græs, var det altid grønt her. De første Nybyggere fortalte, at nogle Aar før vi kom herop, havde der staaet et Slag mellem Indianere her, og de havde begravet deres Døde Side om Side i en Række tværs over Prairien, men nu er det altsammen pløjet op og usynligt. En Aften besøgte jeg og min lille Datter en af vore Naboer, og da vi vilde gaa hjem, var det saa mørkt som en Brand. Naboen fulgte os et Stykke paa Vej med en Lygte, og efter at han var gaaet tilbage, blev det pludselig saa lyst foran os, at vi kunde se vort Hus og alting paa Prairien lige foran os, men paa begge Sider var det bælgmærkt. Vi fandt da ud, at vi gik paa Indianernes „graveyard“, o: Gravgaard, Gravsted. Men da vi forlod denne, blev alting igen saa sort som Tjære, og vi maatte ligefrem lægge os ned og kravle paa Hænder og Knæer til vort Hus. Jeg lovede, at jeg aldrig siden vilde gaa over Indianernes „graveyard“ ved Aften.“

— Skulde dette mon ikke ogsaa være en Fordampning af den fosforsure Kalk i de begravede Indianere?

G. K.

OVERTRO

I Tilslutning til K. Carøe's Artikel i DSt 1920 p. 147—155 „En mærkelig Kur“ tillader jeg mig at fremkomme med følgende:

I vore trykte Lægebøger finder man af nærliggende Grunde ikke nogen Anvisning paa den omtalte Kur; Overleveringen heraf er derimod foregaaet ad mundtlig Vej og findes kun sjældent nedskrevet. Imidlertid er Kuren ret udførligt tilføjet i mit Eksempel af Christiern Pedersens Lægebog (Malmø 1533), som bl. a. udmærker sig ved at være gennemskudt med hvide (muligt samtidige?) Blade, hvorpaa ikke faa Lægeraad og overtroiske Midler er optegnede. Imellem disse findes med en Haand, der efter Skriften og forskellige Data at dømme, er fra c. 1730, efterfølgende Raad indført ved Chr. Pedersens Tekst om samme Sygdom. Hvem Nedskriveren har været, oplyses ikke, men paa den Tid har Bogen været hjemmehørende i Jylland, da Byerne Aalborg, Hjørring og Haderslev nævnes flere Gange.

Raadet aftrykkes her ordret efter Originalen:

„Om nogen p... under sig mod sin Villie. Denne Sygdom kan komme af, at dersom en Muues haver faaet Naulen efter Fødselens Tiid og edet den, det kan afhielpes ved, at den Syge faaer en Muus i sig, smaa hakket maa den være, og den Syge kan faae den ind enten i en

Pande¹ eller nogen Kaael, men entet maae tages af Muusen, men den Syge skal have det altsammen.

Den [Sygdom kan komme af, at dersom den, der bærer Barnet, setter sig oc p . . . , imedens den har Barnet i Armene, det er den Dag, jeg taler om, som Barnet bliver døbt; og dene Syge kan ikke afhielpes paa andre Maade, en at Barnet skal være ganske nøgen i Kierken, imedens Præsten messer for Alteret.

Men det hjælper dog ikke, uden at Barnet er saa stor, at det selv kan gaae i Kirken og gaae lige op til Presten og sige ham sin Feil, da skal Præsten svare og sige, gaa hjem og gjør det aldrig mere.

Der med er den hulpen, som haver den Syge; men den, som gaaer til Præsten, skal slaae 3 Gange i Altret for ham, førend hun siger sin Feil.“

I DSt 1921 p. 18 har J. W. S. Johnsson forklaret Kuren som en Genfødelse. Tanken heri er sikkert rigtig; men den her meddelte Anvisning giver dog vist Anledning til en anden Forklaring og stiller Sygdommens Aarsag og Helbredelse i en ny Belysning.

Her nævnes to Aarsager til Sygdommen, begge af overnaturlig Art. Ser man paa den første, at en Mus æder et Stykke af den nyfødtes Navlestræng, fordres der til Helbredelse, at Barnet til Gengæld skal spise en Mus. Dette Raad er overmaade almindeligt og af gammel Oprindelse; det nævnes ofte her i Landet samt i Norge, Sverrig, Tyskland, Østrig, Japan o. s. v.

Men Sygdommen kunde ogsaa hidrøre fra, at den, der paa Daabsdagen holdt Barnet, var nødt til at lade sit Vand; at dette kunde ske, er forstaaeligt i Betragtning af, at Gudmoderen med Barnet tilligemed Følget dengang skulde gaa den ofte lange Vej til Kirken, og selve Daabs-ceremonien kunde ogsaa tage en rum Tid. Nu har der alle Dage hersket mange overtroiske Meninger med Hensyn til Daabshandlingen, og man skulde nøje overholde en Mængde Skikke, for at Barnet ikke kom til at lide af en eller anden Sygdom; f. Eks. nævnes i Udlandet, at Faderne skuldé iføre sig rene Skjorter før Daaben, da den lille ellers kom til at lide af den her omtalte Syge.

Ligeledes var det en gammel Mening, at Barnet kom i aandeligt Slægtskab med den, der holdt det under Daaben, og at det saaledes kunde komme til at lide af denne ildesete Sygdom, hvis det gik Gudmoderen galt, laa jo saare nær for Folk at antage.

Fra ældgammel Tid blev Barnet under selve Daaben altid afført alt Tøjet og dyppedes tre Gange helt i Daabsvandet, medens Præsten udtalte Daabsordene. Herved mente man, at hvad der ved Djævelens og onde Menneskers Magt var paaført det lille udøbte Væsen, bl. a. ogsaa Sygdomme, det mistede herved sin Kraft, og Barnet genføddes paa ny; thi nøgne fødes vi, og nøgne bør vi og at genfødes. Senere afskaffedes denne Skik af humane Hensyn, og i den her omhandlede Tid var Børnene iført Daabstøj, naar ikke særlige Forhold gjorde sig gældende.

¹ Skal være Pandekage.

Tager vi disse og flere andre Fordomme i Betragtning og vender tilbage til vor mærkelige Kur, kan man heraf tænke sig, at naar Gudmoderen af Vanvare var kommet til at paaføre Barnet denne Sygdom, da kunde man ikke godt, naar det senere opdagedes, faa Barnet døbt om af den Grund. Man maatte derfor i Stedet indskrænke sig til, som Symbol paa Daabshandlingen, at lade Barnet nøgent komme i Kirke, og hvis det var stort nok, da lade det gaa op til Alteret og slaa tre Gange heri, muligt svarende til de tre Gange Børnene tidligere dyppedes i Daabsvandet i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn, hvorved man har ment, at der ligesom ved selve Daabshandlingen fandt en Genfødelse Sted.

Herfra og til at Kuren blev forsøgt paa Voksne, er der ikke langt; dog har det vel næppe været ofte, at voksne Personer indlod sig paa slig forargelig Optræden i Kirken.

Af det fremførte mener jeg saaledes, at denne mærkelige Kur maa forklares som en med Daaben parallel kirkelig Handling, hvorved den Genfødelse, der var Grundtanken i saa mange overtroiske Cereemonier, fandt Sted.

Mod samme ubehagelige Syge kan nævnes et andet Raad, der nærmer sig de Eksempler paa *Træ-Trolddom*, som Marius Kristensen omtaler her i Tidsskriftet p. 89—91. Midlet er nedskrevet i et Haandskrift, der nu er i mit Eje, omkring Aar 1750 paa Fyen, og her henvises til Hans Høgh, hvem jeg ellers intet kender til. Det lyder:

„Et sympathetisk Raad for Mand og Qvindekjøn, der ey kan holde deres Vand.

Den Skadelidende skal gaa ud i Marken til en Træebro og bore et Hul igiennem en Planke, og derigiennem lade Vandet og derpaa slaae en Nafle i Hullet; det forstaar sig selv, det skal skee tiende; det var godt, var Qvindemennesket Møe. Thi ioe mindre der spildtes, ioe vissere Raadet. Nok en Observation: Denne Broe maae saadanne Helbredte ey komme over meere; thi saa fik de Sygen igjen. Hans Høgh.“

At saadanne Raad, hvori Træ-Trolddom indgaar, har været hyppige, kan man se deraf, at i en Lægebog, der er trykt saa sent som i 1843, findes der tre tilsvarende Kure. Bogen er oversat fra Tysk, og Titelen er: *Sympathetiske Midler og Curmethoder af Dr. Georg Friederich Most. Paa Dansk udgivet af H. C. Lund.* Kbh. 1843.

Raadene nævnes p. 178—187 og 220; herfra er de to første optrykt endnu engang i en anden lille Bog: *Hemmelighedernes Bog* fra 1881 (p. 38 og 47). Her skal blot aftrykkes det ene af Raadene, der stammer fra en navngivet tysk Bog, og som ofte er blevet anvendt her i Landet.

„For Tandpine. Man skjærer med en Kniv i et ungt Hylde træ, af en halv Arms Tykkelse, ovenfra nedad, og løsner et Stykke af Barken, dog saaledes, at det bliver hængende ved Træet. Ved dette Experiment maa Ansigtet vende mod Øst, og den Side af Træet, hvor man gjør Indsnittet mod Vest. Nu skjærer man en lille Spaan ud af Stammen, stikker dermed ved den syges Tand, indtil det bløder, og sætter Spaanen

med det vedhængende friske Blod strax ind igien paa sit Sted; derpaa trykker man den afløste Bark igien derover og tilbinder den for oven og forneden med en nogle Gange sammensnoet Lidse af rødt Garn, for at den igien kan voxe til. Tandpinen kommer aldrig meer igien. (See Buch der Geheimnisse¹. S. 102).

Som det fremgaar heraf, har disse Kure været anvendt i Udlandet, og de har sikkert ogsaa haft deres Oprindelse der.

Poul Hauberg.

SAGNFORSKNING

Axel Olrik, *Nogle Grundsætninger for Sagnforskning*, udg. af Hans Ellekilde. Kbh. 1921; Danmarks Folkeminder Nr. 23.

Naturen havde givet Axel Olrik et stort Pund, men altfor kort fik han Lov at forvatte det. Efterslægten maa søge at pleje den Arv, han har givet den i Hænde, — et videnskabeligt Værksted med en Række Torsoer til Værker af uoverskuelig Vigtighed. Dertil har Dansk Folke-mindesamling bidraget ved nylig gennem Magister Ellekilde at udgive den afdøde Mesters efterladte Skrift om Sagnforskningens Grundsætninger, Bind 23 af Danmarks Folkeminder. Det er 199 Sider, hvoraf de 31 første er en Indledning forfattet af Udgiveren; Afsnittene S. 145—199 indeholder Redegørelse for Udgivelsen, Noter til de enkelte Afsnit, Fortegnelse over Olriks trykte Arbejder, endvidere Anmeldelser af hans Værker, og en Liste over hans Eftermæler. Indledningen gør Rede for Olriks videnskabelige Udvikling og ender med en stærk Appel til Dansk Folke-mindeforsknings Venner om at slutte Kreds om hans Minde. I Slutnings-bilagene gives overmaade nøje Oplysninger om Værkets Tilblivelseshistorie og meget righoldige Literaturhenvisninger. Glemte er blot det Eftermæle, som Vilh. Andersen skrev i Universitetets Festskrift 1917, optrykt i „Folk og Mennesker“ (noteret af A. N. i „Jyllandsposten“ 19. Maj 1921). Det hele Udgiverarbejde er udført med Kundskab og Kærlighed til Æmnet, som man kunde vente sig af Mag. Ellekilde.

I en personlig Følgeskrivelse har Mag. Ellekilde udtalt Ønsket om, at jeg vilde anmelde Værket og af min egen Viden kaste Lys over mulige uopklarede Punkter i dets Tilblivelse. Jeg gør det med en viss Nølen; thi mine personlige Minder om Samkvem med Olrik har jeg allerede meddelt i „Gads Danske Magasin“ 1917 og kan ikke her gentage, og forresten er jeg for lidet sagkyndig til at optræde som Vejleder ved Opfattelsen af hans Indsats. Jeg kan kun hist og her vise, hvordan de af Olrik givne Impulser i Praxis virker videre, og paa et ganske enkelt Punkt kan jeg gøre en af de Tilføjelser, som Mag. Ellekilde har ønsket vedrørende Værkets Tilblivelseshistorie.

Vi hører i Indledningen, hvordan Olrik allerede i Latinskolen vakt ved Sammenstødet mellem Worsaaes romantiske Guldhornstolkning og Bugges kætterske Skepsis. Olrik maatte søge ned til fast Bund under

¹ Trykt: Ilmenau bei Voigt. 1824.

Fødderne, og det virkeliggjorde han gennem frugtbart fagligt Samkvem med Mænd som Svend Grundtvig, Evald Tang Kristensen, H. F. Feilberg og Moltke Moe. Hvad Olrik lærte af Svend Grundtvig, fortæller han i Afhandlingen om Bugge, „Danske Studier“ 1907: „der næst mødte der mig en tradition af nordisk sagnforskning, hvis grundkarakter jeg kortest kan betegne med navnet: den typologiske, — sammenstillingen af ensartede typer til en slægtrække, hvor hver individuel afvigelse maa bedømmes under hensyn til den givne fællesrække . . . Sagnet ikke som mosaik men som organisme modtog jeg som ledende idé.“

Den første store Frugt af Olriks Tumlen med „Typologien“ blev hans Doktordisputats med fortsættelse, „Kilderne til Saksens oldhistorie“, 1892—94, hvori han gennem lagttagelse af stilistiske, sproglige o. a. Skel paaviste Tvedelingen i danske og norske Kilder. Det var en radikal Oprydning i gamle saakaldt uantastelige Nationalprætensioner, — radikal som Bugges Kølhaling af den nordiske Gudelære, men bedre grundfæstet. Der kom ikke i væsentlig Grad til at staa Strid om Olriks Opdagelser; de godtoges som et metodisk sikret Grundlag for Fremtidens Forskning. Selv gav Olrik os den bedste Erstatning for det udskilte norske Stof, idet han med utrættelig Iver eftersporede den menneskelige Ursaga i Saxens ægte danske Overleveringer. Derved opnaaede han at bjerpe os et Stykke Danmarkssaga, der af Historikerne var opgivet som haabløst. Saaledes særlig i det desværre ufuldendte Værk „Danmarks Heltedigtning“, hvori Genfremstillingen af Bjarkemaal er et af de mest monumentale Partier.

Om Olriks mytiske Sagnforskning føler jeg mig ikke kaldet til at tale. Jeg skal blot her kortelig paapege den mægtige organiserende Kraft, som han udfoldede paa snart sagt alle Sagnforskningens Omraader. Derom vidner: Tidsskriftet „Danske Studier“, stiftet af ham sammen med Marius Kristensen; „Dansk Folkemindesamling“, grundlagt sammen med Feilberg; Foreningen „Danmarks Folkeminder“, grundlagt sammen med Evald Tang Kristensen; Stednavneudvalget; Foreningen „Folklore Fellows“, grundlagt sammen med Kaarle Krohn. Olrik gav ogsaa Stødet til den Norske Folkeminnesamlings Oprettelse, og sidst fik han Nordens Forskere samlet til et storslaaet Festskrift paa Feilbergs 80aarige Fødselsdag 1911.

Medens Olriks Udgangspunkt var en Adskillelse af den særlig danske og den særlig norske Sagntype, er han senere naaet til en verdensomspændende Synskres, idet han finder den gotiske Verdens almindelige Sagnlove genspejlede trindt om hos alle Naboer, ja selv hos Amerikas Rødhuder og de fjerne Østerlændinger. Det almenmenneskelige bliver nu hans Hovedsigte; jfr. hans Indledningsord i „Grundsætninger“, § 1: „Sagnforskningens hovedopgave er at forstå sagnet som del af menneskeligt åndsliv.“ Hans lagttagelser formede sig under Samtaler med Deltagere i Folkemindeøvelser siden 1906 og fremsattes først paa Tryk i Afhandlingen „Episke Love“ („Danske Studier“ 1908, sammenlign ogsaa hans Anmeldelse af min Disputats 1907). De fremtræder nu i hans „Grundsætninger“ fuldstændigere som en Haandbog i Sagnforskningens Metodik, med Paragrafering og med gennemført Tilføjelse af Exempelstof

til hver enkelt Iagttagelse. Men som ved adskillige andre af Olriks efterladte Undersøgelser er Arbejdet ikke naaet til Fuldendelse, og adskillige Paragraffer staar blanke.

Afsnit I, Sagnet som Folkeminde, fastslaar Sagnforskningens Hovedopgave og giver Artsskildringer af Kvad, Saga, Folkesagn, Gudemyte, Legende, Heltemyte, Heltesagn, historiske Sagn, de øvre og nedre Samfundslags Folkeminder. II helliges Kildekritiken, gennemgaar den fyldestgørende og ufyldstgørende Optegnelse, førstehaands Meddelelser overfor afledte, Overleveringens sygnende eller frodige Tilstand, skreven og trykt Overlevering. III indeholder de episke Love, som vi skal gennemgaa særskilt nedenfor. IV skildrer Sagnets Liv og Død, dets Synskres og Tilknnytning til „attesterede Stedfæstelser“ i Overleveringen, endelig dets Indhold af episke Levn og Kulturlevn. V, Sagnets Grundform og Udvikling, drøfter Sagnoverleveringers Slægtskab, Forholdet mellem Variant og Dublet; endelig gennemgaas, hvordan man i sin Dom om Sagnets forskellige Typer har foretrukket snart det „fuldstændigste“, snart det „fuldkomneste“, snart det „simpleste“, men vel rettest burde tage Sigte paa, hvad der kan kaldes det „naturligste“. VI, hvoraf der kun foreligger Brudstykker, skulde gøre nøjere Rede for de forskellige Arter af Folkeminder, men der foreligger kun nogle faa Paragraffer om Heltedigtning og historiske Sagn; Paragrafferne om Æventyr og mytiske Folkesagn er blanke.

Olriks mægtige kritiske og organisatoriske Indsats i Forskningen skal jeg ikke her prøve nærmere at karakterisere i Almindelighed. Det kan være vanskeligt nok at gøre i Fagudtryk, og i en Artikel skreven for Læsere med ikke-faglige Dannelsesforudsætninger vil man ved almindelige Vurderinger af almindelige Artsskildringer kun opnaa at skabe Taage, saa det er bedst at lade være. Som Helhed tør det siges, at Olrik med det foreliggende Værk er naaet vidt i Retning af skarp og klar Formulering. Selv paa den læge Læser kan det ikke undgaa at gøre Indtryk, naar han energisk hævder, at „en videnskabelig Bevisførelse bør have Udgangspunkt og Grundvold i Optegnelser, hvis væsentlige Sammenhæng er klar“, og at „Forskeren maa danne sit Skøn ud fra Overleveringer, hvis Fuldstændighed og Nøjagtighed der ikke kan rejses væsentlig Tvivl om“. Med Hensyn til Overskueligheden er det sikkert en Fordel, at Olrik til Oplysning af de formulerede Sætninger sædvanlig kun giver nogle faa Exempler eller et enkelt; en anden Sag er det, at det ved Værkets Videreførelse sikkert vil vise sig praktisk at udvide Paragrafferne til at indeholde længere Exempelrækker.

Mangen oplysningstørstig Læser vil sikkert være taknemmelig over at faa kort og klart defineret, hvad der forstaas ved Folkeminde, Folkesagn, Myte, Heltesagn osv. Imidlertid er, som ovenfor nævnt, Olrik her kun naaet til det almindelige. Hans Særskildring af de enkelte Slags Folkeminder, Afsnit VI, er forbleven ufuldendt. Det bliver da her, at Efterfølgerne maa bygge videre. Det vil være nødvendigt at sondre Sagnene i Underafdelinger efter deres særlige Indhold, saaledes som Evald Tang Kristensen har gjort i sine „Danske Sagn“. Jeg selv har forsøgt noget lignende i min Disputats, idet jeg S. 82 ff. har opregnet en

Række Æmner, der kan findes indføjede i de folkelige Lovtexter: Verdens-Ophavssagn, Lokal-Ophavssagn, Folke-Stamsagn, Folke-Vandresagn, Landnamssagn, Byggesagn, Fejdesagn, Fredsagn, Levnedssagn, Rækkesagn (Kongerækker etc.). Fejdesagnene kan atter deles i Sejerssagn og Nederlagssagn; til de sidstnævnte, som kun er lidet ænsede, hører: Briterkongen Arthurs Kamp mod de indtrængende Angelsaxer, Goterkongen Ermanriks Nederlag mod Hunnerne i Sydrusland, Goterkongen Angantyr's Nederlag mod Hunnerne ved Weichselen, Burgunderkongen Gundahars Nederlag mod Hunnerne ved Rhinen, Langbarderkongen Agilmunds Nederlag mod Bulgarerne (ifølge R. Much = Angantyr's Nederlag), Østgermanernes Vigen for den slaviske Stamme Wilzerne (= den tysk-nordiske Vilcina Saga).

Olrik hævder i § 10 og § 48, at den boglige Frembringelses Evne til at gaa over paa Folkemunde er forbausende ringe. Heri vil næppe nogen modsige ham; men af saa meget større Interesse er det at fremdrage Exempler paa, at en saadan Overgang faktisk har fundet Sted. Jeg skal her henvise til Bédiers meget omtalte Undersøgelser, der gaar ud paa at vise, at franske Hellesagn, f. Ex. om Holger Danske, i meget høj Grad kan føres tilhage til Klostrènes lokalpatriotiske Legender om Valfartshelgener og Legatstiftere etc.¹. Endvidere har Sofus Larsen i „Aar-bøger for nordisk Oldkyndighed“ 1917, 37, paavist, at det saare yndede Drømmemotiv i Sagnene er i høj Grad paavirket af østerlandsk-byzantinske Drømmebøger, Vi har dette Drømmemotiv bl. a. i Indledningen til Nibelungsagnet. Samme Sagn indfører blandt sine Personer den passauiske Bisp Pilegrim, som havde gjort sig literært kendt ved at lade Sagnet optegne „med latinske Bogstaver“. Endelig har jeg selv formodningsvis gjort opmærksom paa, at Burgundernes farefulde Rejse gennem Donaudalen til Attilas Rigssæde i Ungarn indtil de mærkeligste smaa Enkelt-heder minder om den byzantinske Sendemand Priskos' Skildring af en Rejse sammesteds, se min Afh. om Nibelungsagnet, „Edda“ 1917. Parallelen kan maaske være vildledende, eller, hvis Nibelungsagnet virkelig afspejler Priskos' Skildring, saa kan Overførelsen maaske stamme fra hans mundtlige Meddelelser til de vestromerske Sendemænd hos Attila. Men saalænge man overhovedet ikke har optaget min iagttagelse til Drøftelse, kan man ialfald ikke paa Forhaand afvise den Mulighed, at et ret væsentligt Stykke af Nibelungsagnets Fremstilling suger Næring fra literær Kilde.

I Afsnit IV B, Synskres og Stedfæste, omtaler Olrik paa Grundlag af min Afhandling i „Indogermanische Forschungen“ 1903 den metodiske Inddeling af Synskresen i Hjemstavn, Inderkres, Mellemkres og Yderkres. Da den nævnte Afhandling hidtil har været temmelig uenset, bortset fra Henvisninger hos Hirt, Niceforo og van Ginneken, kan det ikke andet end glæde mig at se, at dens Resultater endelig er bleven tagne i Brug. Naar Olrik bruger Ordet „Stedfæste“ om Steder, der ifølge Overleveringen udtrykkelig minder om Sagnhændingen, saa vilde

¹ Jfr. Henning Kehlens Afhandling om Bédier, „Edda“ 1917.

det maaske være heldigere at danne et andet Udtryk, da man ved Sagnets Stedfæste sædvanlig forstaar dets Skueplads uden særligt Henblik paa stedlig fortsatte Minder. Man kunde maaske sige „Aastedfæste“, hvorved det vilde understreges, at der her var Tale om en inderligere Stedtilknytning end sædvanlig.

Af Afsnittet om Sagnets Liv vil jeg blot i Forbigaaende fremdrage Exemplet Mimes Hoved, § 100. De middelalderlige Sagnoverleverere tænker sig Hovedet afhugget og balsameret. Men Olrik paaviser, hvorledes det i Virkeligheden hang sammen dermed: „Kvad fra Nordens hedenske tid lader Odin vandre hen til kildejætten Mimes væld og få svar af „Mimes hoved“ (nemlig dukkende op af vældet, således som vandvæsner plejer at åbenbare sig)¹. Olriks Iagttagelse er slaaende rigtig, og den kan støttes gennem selve Navnet „Mimes Hoved“. Det vil nemlig oprindelig ikke sige „Hovedet paa Kildevæsenet“, men er slet og ret = „Mimes Brønd“ eller „Kilde“; saaledes forekommer i Jylland Vældhoved som Kildenavn og i Holsten den navnkundige Valplads Bornhöved = „Brøndhoved“.

Jeg kommer nu endelig til det, som vel er den olrikske Metodiks Kærne, eller som ialfald mest umiddelbart lader sig gribe af lagttageren, nemlig de episke Love.

§ 58—65 paaviser Sagnets Overskuelighed, Skematisering, dets Plastik og Logik, — Egenskaber, som Læseren fra sine Erfaringer om Folkedigtningen vel nok paa Forhaand har ialfald et vagt Indtryk af. § 61—62 fremstiller Sagnets Forkærlighed for gruppemæssig Gentagelse af samme Handling, samme Formular, ofte forbunden med Stigning i Udtrykkets Styrke (= Bagvægtloven. G.S—e). § 63. Sagnets Handlingsbundethed: enhver Egenskab hos en Person eller Ting maa udtrykkes i Handling, ellers har den ingen Vægt. § 66. Handlingens Enhed: Handlingen vil naturlig stræbe mod en enkelt Tildragelse som sin Afslutning og udelade alt uvedkommende. § 68. Handlingens Ligeløb: i Aarsagsskildring og Tidfølge gaar det altid fremad, uden Side-spring. § 69. Midtpunktloven: normalt grupperes alt omkring en Hovedperson. To Hovedpersoner kan dog ogsaa forekomme, eller snarere er det saadan, at der foruden den egentlige Hovedperson optræder en Person af tilnærmelsesvis lignende Vigtighed for Sagnet. § 71. Mod-sætningsloven: to samtidig optrædende Personer vil staa i Handlingsmod-sætning, sædvanlig ogsaa i Karaktermod-sætning. Den ugunstigst stillede vil sædvanlig paakalde Tilhørerens Sympati (= Bagvægtloven. G.S—e). § 72. Tvillingloven: naar to Personer optræder som fælles om en Handling, kendemærkes de derved som svagere end en enkelt. § 74: Tretalsloven: Sagnet ynder Tretallet, baade ved Personer, Ting og Optrin. § 75. Bagvægtloven: naar flere stilles i Række, lægges Eftertrykket paa den bagerste: den yngste af tre Brødre, det sidste af tre For-søg. Forrest stilles derimod den i ydre Henseende anseeligste, hvad der

¹ C. W. v. Sydow anser hele Mimesagnet for irsk Laan; det unordiske Træk: afhugget, balsameret Hoved stemmer med irsk Kultur. Se Vetenskaps-Societeten i Lund, Årsbok 1920. S. 24. — G. K.

kaldes „Forvægt“. § 76. Indledningsloven: der gaas i Indledningen fra det enkelte til det mangfoldige, fra det hvilende til det oprørte, fra det daglige til det usædvanlige (= Bagvægtloven, G. S—e; jfr. min Disputats S. 97 ff.). § 77. Hvileloven: Fortællingen standser sædvanlig ikke helt brat efter den afgørende Tildragelse; der sluttes med Personernes Hjemvenden, Overgang til hvilende Tilstand, Tilknytning til faste Stedminder etc.

Exempler gives særskilt i hver Paragraf, men i § 78 og S. 128 ff. analyseres nogle hele Sagnprøver, saa Læseren faar at se, hvorledes de iagttagne Love findes afhjemlede i samlet Række. Dette er Fremstillingsens mest haandgribelig virkende Del. Særlig interessant er Gennemgangen af det gammeltestamentlige Sagnstof S. 128 ff., men Pladshensyn forbyder at referere den her. Derimod vil jeg aftrykke et af Exemplerne fra § 78.

„Hrolf Krakes saga, afsnittet om Frode (k. 1—4); Brødrene Halfdan og Frode havde hver sit rige; den ene var godsindet, den anden en ufredsmand (indledningslov, modsætningslov); Frode overfalder ved nattetid sin brors kongesæde og dræber ham, og tvinger folket til at sværge sig troskab. Halfdans to sønner (tvillingelov) bliver skjulte af deres fosterfar Regin, som fører dem til den gamle Vifil på hans lille ø; Frode leder efter kongesønnerne, troldmænd åbenbarer ham, at de er i hans nærhed og snarest dør på øen. Frodes 3 forsøg paa at fange dem: 1) mændenes komme; 2) de sendes straks i ny søgning; 3) Frode selv er med (3-tal, stigning). Vifil sender drengene til Sævil jarl, gift med deres søster Signy, de tages i tjeneste ukendte, følger Sævil, da han drager til gilde i kongsgården; kendes af søsteren og Sævil, men røbes ikke. En volve åbenbarer deres tilstedeværelse for Frode, men standses ved en af Signy skænket guldring; det lykkes dem at flygte og dernæst at brænde Frode inde. „Dær indebrændte også Sigrîd, mor til Helge og Hroar, ti hun vilde ikke gå ud“; de løner Sævil og Regin, og overtager riget (hvilelov).

Man vil tillige lægge mærke til, hvor nøje sagnet holder over handlingens enhed; hvorledes endvidere handlingen strængt er knyttet til de to unge hovedpersoner (kun Sigrîd synes at være dem uredkomme). Interessant er det at iagttage „tvillinge-loven“, idet al handling udføres af de unge kongesønner i forening; kun sagaskriveren fremhæver (kap. 3), at Helge, skønt to aar yngre, „var større og raskere“ (nemlig som indledning til næste afsnit af sagaen, hvor Helge spiller hovedrollen) ... Først, da Frode er død, og Halfdansønnerne er voksne, afløses „tvillinge-loven“ af „modsætnings-loven“, idet Hroar er fredelig, Helge krigersk, men voldsom og bl. a. bliver Hroars hævner.“

Exemplet faar tale for sig selv. Bedre end at føje noget til Orløks Ord her vil det være at tage et nyt Exempel for at se, hvordan vi kan finde de episke Love afhjemlede. Jeg vælger Angantyrkvadet i Hervararsaga, d. v. s. Skildringen af Goterkongen Angantýrs Kamp med Hunnerne. Her maa imidlertid først tilføjes de særlige Love for Fejdesagn, som Orløks ikke formaaede at fremstille, da det paagældende Afsnit hos ham forblev ufuldendt. Jeg har skitseret dem i min Disputats „Oldsagn om Godtjod“ S. 60, men skal her kun fremhæve nogle Hovedmotiver¹. Vi iagttager: den indledende Situationsskildring, ofte med Fyrste- eller Landremser, — hvorunder ogsaa kan forekomme den under Modsætningsloven omtalte

¹ Tilsvarende har jeg S. 201 ff. skitseret de almindelige Love for Folkevandresagn.

Karakterskildring; Udfordring og Svar derpaa, ofte bredt udmalet; Skildring af Kamppladsen; en sædvanlig meget mager Kampskildring; Skildring af Fjendens Flugt og Valpladsen, Sejerherrens Hjemvenden etc., det sidste svarende til Hvileloven. Kvindemotiver spiller ingen Rolle i den ældste Sagnform.

Tager vi nu Angantyrkvadet for os, vil vi strax føle os slaaede af dets Overskuelighed, Skematisering og Logik, hvad det vilde føre for vidt her at paavise nøjere. Gentagelsesloven har vi ved den gamle Raadgiver Gizurs Optræden: først haaner han Angantyr's Medbejler Hlød som Horesøn, siden udfordrer han Hlød's Hær til Kamp og vier den til Odin. De paa hinanden følgende Kampepisoder indeholder Stigningsmomentet: først overvindes Goterne og mister Kongedatteren Hervör, dernæst kæmpes uafgjort, mens Goterne faar stadig større Tilløb; omsider sejrer Goterne og Hlød falder. Handlingsbundethed: de optrædende Personers Egenskaber udtrykkes i Kvadet alene gennem Ord og Handling, aldrig gennem Udmaling; kun i den ledsagende Sagatext hører vi, at „Hlød var vænest af Aasyn og vaabendygtigst“. Handlingens Enhed og Ligeløb: der fortælles om intet andet end om Hlød's Arvekrav og hans mislykkede Forsøg paa at sætte det igennem med Vaabenmagt. Midtpunktloven er knap saa tydelig at iagttage; det er ligesom Kvadet ikke rigtig er sikkert paa, om Hovedinteressen tilkommer Kong Angantyr eller hans Broder Hlød. Modsetningsloven: Angantyr ægtefødt, Hlød Slegfredssøn; Angantyr imødekommende til en viss Grænse, Hlød hensynsløst krævende. Tretalsloven: Hlød kræver 3 navngivne Steder: Myrkvid, de hellige Grave paa Godthjod, den fagre Sten paa Danparstad; Angantyr tilbyder: A. 1. Ringe, 2. Gods, 3. Smykker; B. 1. 1200 Mand, 2. 1200 Heste, 3. 1200 Tjenere; C. 1. hver Mand Gods, 2. hver Mand en Mø, 3. hver Mø Smykker; D. Hlød skal 1. forsværes, 2. forgyldes, 3. raade for en Trediedel af Godthjod. Bagvægtloven: den indledende Situationsremse i første Strofe har tre Handlingsbærere i følgende Rækkefølge: Hunnerkongen Humle, Gøteren Gizur, Goterkongen Angantyr; derefter 3 uvedkommende Personer, Danmarks, Vallands og Englands Herskere. Der er noget Kludder i Ordningen; men blandt de tre nævnte Handlingsbærere staar Hunnerkongen tydeligt nok paa Forvægtpladsen som Europas vældigste Storhersker, Angantyr paa Bagvægtpladsen som Folkefrønden, der paa Blodsslægtskabets Vegne har Forfatterens Sympati. Imidlertid kan man, hvis man tillægger Hlød den tragiske Hovedinteresse, ogsaa sige, at Bagvægtpladsen tilkommer ham, da han optræder i et skildrende Vers lige efter Fyrsterensen. Indledningsloven: først en hvilende Situationsskildring, de regerende Fyrster; dernæst Hlød's passive Indførelse: han fødes; dernæst hans aktive Foretagender: han rider ud, kræver sin Arv, kæmper. Hvileloven: efter Hlød's og Humles Fald flyer Hunnerne; Angantyr gennemvandr Valpladsen, finder sin Broder og siger ved hans Lig: „Jeg bød dig, Broder, Fæ og Smykker; nu har du hverken Ringe eller Land. Slet gik det, Broder! din Bane er jeg vorden; det mindes evig; ilde er Nornernes Dom.“ Af de for gamle Fejdesagn ejendommelige Motiver kan fremhæves: ind-

ledende Situationsskildring i Remseform; bredt udmalende Skildring af Krav, Forhandling og Udfordring; mager Kampskildring: Kvindemotivet aldeles underordnet. Et Motiv, som jeg i min Disputats ikke havde naaet at faa med paa dette Sted, er den gamle, ufredsstiftende Raadgiver, her repræsenteret af Gizur.

Saavidt Exemplerne. Jeg troer, at det vil være overflødigt at gøre nøjere Rede for de episke Loves Virken; Læseren vil nu af Selvsyn have faaet Øje for, hvordan de udfolder sig.

Tilbage staar Spørgsmaalet om Bagvægtloven. Mag. Ellekilde udtaler i sin Følgeskrivelse, at han gjerne vilde have en Anmeldelse, „hvor De ikke mindst udtalte Dem om Deres og Axel Olriks Paternitet til Bagvægtloven.“ Spørgsmaalet drøftes ogsaa flere Steder i hans Udgivernoter, hvoraf man seer, at dets Løsning er ham magtpaaliggende. S. 148 siger Ellekilde om Forvægtloven: „Af hans (Olriks) efterskrift til Episke Love i „Danske Studier“ S. 89 ved vi, at denne lov skyldes hans elev dr. Gudm. Schüttes smukke iagttagelse“, og længere nede paa Siden omtales atter min iagttagelse, men NB. kun min iagttagelse af Forvægtloven. Sammesteds siges, at Olrik har arbejdet med Bagvægtloven allerede siden 1905. S. 166 siger Ellekilde videre: „I Arkiv (för nordisk filologi) 1920, XXXVI s. 2 hævder G. Schütte sin paternitet ogsaa til bagvægtloven, og hvad der kan tyde paa, at han har ret, er, at A. O. under anmærkning i den ældre udarbejdelse skriver „Litt.: G. Schütte . . .“; o: han (A. O.) ved, at G. Schütte arbejder med spørgsmaalet i sin doktordisputats (udkom februar 1907), men dennes nøjagtige titel kender han ikke.“

Min citerede Udtalelse i Arkiv 1920 er rettet mod Birger Nermans „Studier över Svärges hedna litteratur“ (1913), hvor der gentagende tales om Olriks „bekanta bagvægtlov“ el. l. Olrik selv har ikke et eneste Sted blot antydningssvis tilegnet sig Paterniteten. Ved Disputatsforsvaret sagde han: „Disse Love kan maaske blive de Gudmund-Schütteske, ligesom man nu taler om de Vernerske“, se Referat i „Vort Land“ 22. 3. 07. I Anmeldelsen af min Disputats, „Danske Studier“ 1907, 179, nævner han „Schüttes regel om bagvægt“, „denne Gudmund-Schütteske lov“. I „Folklore“ 1908, 353: „Schütte's law“ (optaget af Chambers, „Widsith“ 1912). I „Episke Love“ („Danske Studier“ 1908, S. 89): „Fra Gudm. Schütte, der en tid deltog (i Folkemindeøvelserne), stammer det væsentlige i formuleringen af „forvægt og bagvægt“. I „Zeitschrift für deutsches altertum“, 1909: „als einen vorgänger erwähn ich Gudm. Schütte . . .; von ihm stammen die begriffe des 'toppgewichts' und des 'achtergewichts' ('forvægt' und 'bagvægt')“. Hertil følger Mag. Ellekilde selv det ældre Udkasts Henvisning til min Disputats. Altsaa 6 — sex — udtrykkelige Attester for min Ejendomsret, vel at mærke ikke, som Ellekilde vil, bare til „Forvægtloven“, men til „Forvægt- og Bagvægtloven“.

Man skulde tro, at dette i og for sig var tilstrækkeligt. Naar Mag. Ellekilde alligevel mener det nødvendigt at rejse Tvivl om Olriks og mine Ord, saa synes han at slutte fra iagttagelser, der kun antydningssvis kommer frem. Han skriver S. 164: „Mscr. 1916 bygger paa Mscr. 1906, der . . . ikke kender forvægtloven. Anm. 1 lyder . . . i Mscr. 1906:

„... Overhovedet gælder „bagtynge“ ikke for gudsdyrkelse, men for episk fremstilling...“ S. 148 hedder det: „Allerede A. O.s tidligste udarbejdelse om episke love (fra forsommeren 1905?) viser, at han er klar over den mærkelige undtagelse fra „bagtyngeloven“, som „forvægten“ betyder. ... Undersøger man nu nærmere det her trykte manuskript, viser det sig, at § 78 flg. er helt nyt, fra foråret 1916, men at det øvrige manuskript med undtagelse af § 57 og 61—63 er en ganske læmpelig omarbejdelse af et manuskript, der ligesom grundrids af 1906 ikke kender forvægtloven. Det vil igen sige, at det må være skrevet, før A. O. på sine laboratorieøvelser efteråret 1906 (ikke efteråret 1905, som der står i D. St. 1908 s. 89) fik loven formuleret af Gudm. Schütte.“

De underforstaaede Slutninger turde blive følgende: 1) Olrik husker fejl, naar han daterer sin Meddelelse om Forvægtloven til 1905; den skulde først stamme fra Efteraaret 1906. 2) Olriks egne Iagttagelser om „Bagtynge“ skulde stamme fra Forsommeren 1905, altsaa være c. halvandet Aar ældre. 3) For Olriks Paternitet taler det ejendommelige Navn „Bagtynge“, der kun skal findes hos ham.

Disse Slutninger seer ganske plausible ud, men som saa megen anden Literaturforskning svæver de alligevel i Luften. Olrik har aldeles ikke villet sige, at han først modtog mine Meddelelser om Forvægtloven ved Øvelserne i 1906. Det vilde have været i Strid med Sandheden, eftersom mine Meddelelser blev givne Aar tilbage, under talrige Privatsamtaler om min Disputats; selv kalder han mig jo udtrykkelig sin „Forgænger“ („Zeitschr. f. deutsch. altertum“). Han vil kun sige, at jeg hørte med til den Kres, der deltog i Øvelserne 1906. Aarstallet 1905 kan maaske være sluppet ind, fordi han i Hukommelsen blandede Øvelserne sammen med vore foregaaende Samtaler. Om Dateringen af Olriks ældre Udkast kan jeg intet oplyse. Derimod har jeg liggende Stykker af to Disputats-Udkast, der begge gennemfører Bagvægtloven. Det yngste omtaler de Racespørgsmaal, der undersøges i Andr. M. Hansens „Norsk Landnám“ 1904, og da jeg i Udkastet endnu ikke henviser til min i 1904 skrevne Drøftelse af disse Spørgsmaal (trykt April 1905 i „Indogermanische Forschungen“), maa det stamme fra et tidligere Tidspunkt af samme Aar. Det ældre Udkast indeholder et Stykke skrevet paa en Brevside med Dato 1902. Jeg kommer nu endelig til Udtrykket „Bagtynge“, der sikkert for Mag. Ellekilde er det væsentligste Moment. Dette Ord er dannet af mig, men opgivet igjen, fordi jeg til internationalt Brug foretrak et mere internationalt Ordled og derfor valgte „Vægt“, der ogsaa viste sig at finde Optagelse paa Tysk: „Achtengewicht“. Olrik foretrak imidlertid det mere danske Udtryk og vedblev at holde paa det, til min Disputats forelaa trykt. Det er aldrig faldet mig ind, at jeg skulde blive nødt til at godtgøre min Ophavsret til Udtrykket Bagvægt og Loven derom, men da nu denne Sag er rejst, skal jeg meddele, at der i Førsteudkastet til min Disputats findes følgende Stykker, over hvis noget malebariske „Kunstsprog“ man ikke maa forfærdes.

A. Om Remsedigtet Widsith, 2. Del ... 6. Texttynge og Stof-tynge. Bagtynge iagttages, idet Hjemmelsmandens Landsmand sættes

sidst. Fortynge jagttages ved Hunner og Goter, som jo er et staaende Førstepar.

B. Widsith, 3. Del ... 6. Texttynge og Stoftynge. Texten viser ingen fremtrædende Indflydelse af Stavtynge eller anden Texttynge. Den overholder Bagtyngeloven, men tager mærkeligt nok Aarsag til udtrykkeligt at fremhæve dette som noget paafaldende; Digteren siger nemlig om Wudga og Hama: „de var ikke de ringeste. Fæller, skønt jeg maatte nævne dem sidst.“

Det kan tilføjes, at i samme Manuskript findes Exempelstof til den Side af Bagvægtloven, som Olrik senere har sondret ud for sig selv under Navn af „Indledningsloven“, nemlig den stilistiske og reale Stigning, der f. Ex. udtrykkes gennem Rækkefølgen: 1. hvilende Genstande eller Skabninger; 2. vandrende Skabninger; 3. Visens Hovedgenstand. Af dette Stof er tre Stykker gaaet over i min Disputats S. 97, hvor den nævnte Foreteelse er paapeget, nemlig: Ravengaard og Memering, Hævnerværdet og Jomfru i Fugleham.

Hermed turde det være tilstrækkelig klart, hvordan det hænger sammen med de ved første Øjekast paafaldende Bagtyngespor i Olriks Papirer, og det tør nu ventes, at man fremtidig vil lade hans og mine Ord om den Ting staa til Troende. Man vilde gøre Olriks Minde en daarlig Tjeneste ved at fortsætte Drøftelsen. Der er noget visst pinligt ved at skulle hævde sin Ejendomsret overfor den Lærer, man skylder saa meget; men heldigvis er det jo ikke ham selv, der har rejst hele Spørgsmaalct. Og for Olriks Ry gør Opdagelsen af Bagvægtloven hverken til eller fra, — det er stort og europæisk nok i Forvejen; derimod kan jeg ikke stil-tiende finde mig i at lade mig fratage den eneste lagttagelse, der virkelig er naaet ud over Landets Grænser.

Det kan vi imidlertid let blive enige om, at Olrik har bidraget væsentlig til min Disputats Fuldendelse ved at holde mig til Ilden og sætte Mod i mig, naar Vanskelighederne var ved at køre mig træ; og kun hans Autoritet har skaffet min Bagvægtlov øjeblikkelig Godkendelse i Udlandet, medens den ellers maatte have kæmpet sig op mod den haardnakkede Miskendelse, som et lille Lands Forskere sædvanlig møder hos Udlandets høje videnskabelige Parnas¹. Dette er mit personlige Bidrag til Værdsættelsen af Olriks organisatoriske Indflydelse, hvorom iøvrigt de foreliggende „Grundsætninger for Sagnforskning“ bringer veltalende Bud til enhver interesseret Læser.

Gudmund Schütte.

Efterskrift. Jeg erklærer mig med Fornøjelse for overvunden i denne Drøftelse. Jeg fik desværre for sent fat i Arkiv for nordisk Filologi 1920 med Dr. G. Schüttes udtrykkelige Hævdelse af sin Faderret og-saa til Bagvægtloven. Jeg beklager, at jeg ikke S. 164 udtrykkelig skrev, at jeg tidligere i Arbejdet havde taget Fejl i mine Slutninger ud fra Forekomst af Bagtyngelov i Axel Olriks Papirer ¹⁷/₈ 1905 (det tidligste Ud-

¹ Et Exempel: van Genneps Omtale af de episke Love, „La Formation des Légendes“ 1920, S. 289 (no. 15—16).

kast til Grundsætninger for Sagnforskning) et Par Aar før Fremkomsten af Dr. Schüttes Disputats Oldsagn om Godtjod 1907. Det er altsaa ikke Axel Olrik, der først har haft Idéen om „Bagtynge“, og saa med ødsel Haand har foræret Dr. G. Schütte den, saaledes som jo ofte en Lærer giver sin Elev Dessiner til nærmere Udførelse, men det er omvendt Gudmund Schüttes vidtløftige, man kan vist godt sige noget kaotiske Undersøgelser om Folkelagenes Samfærdsreds, Sagenes Synskreds og Remsesagenes Form, der har været befrugtende for Axel Olrik ved hans mærkelige Opdagelse af de episke Love i Folkedigtningen og ved hans nu udgivne Fremstilling af de vigtigste Grundsætninger for Sagnforskning. Folkemindeforskningen har saaledes god Grund til at være Dr. G. Schütte taknemmelig. Uden ham var Axel Olrik vel næppe kommet ind paa sin klart gennemførte Fremstilling af Sagnforskningens Teori, dertil laa den praktiske Sagnforskning ham altfor meget paa Sinde.

Dr. G. Schütte dvæler længe ved sit Yndlingseksempel, Hunnerkampen i Hervararsaga; maa jeg et Øjeblik lægge Beslag paa Opmærksomheden ved at fremføre et Fejdedigt af langt nyere Oprindelse, hvor Dr. Schüttes geniale Lov om Forvægt-Bagvægt viser sin Gyldighed paa den mest træffende Maade, men dog med en enkelt Ejendommelighed, som næppe bør glemmes ved den endelige Formulering af Bagvægtloven. Det er en folkelig Vise fra 1848 paa Marseillaisens Melodi: „Op I Danmarks tro Soldater“. Hvem der har digtet den, ved jeg ikke, jeg gætter paa, at Digteren er fra Nordslesvig. Efter en Optakt, en Huskarlægning for at tale gammeldansk, kommer der i fem Vers en Mønstring af Fjendens Soldater:

Ser I dem som stolte prunke,
Pikkelhuen den straalere saa prud,
Ser I Rækkerne stive og strunke,
∴ Det er Prøiser, som fordrer os ud. ∴

Digteren glemmer ikke at minde dem om, at Berlinerborgerne jog dem bort ved Oprøret 1848. Efter Prøiserne kommer Hannoveranerne, nævnt med formelig Sympati, „smukke Karle med streng Disciplin“, der dybt udi Bryst bærer Had til Oprørets skændige Planer. Derefter kommer „Mecklenborgs stadige Svende“, skrabet sammen som en Hob af „betrængte Faar“; „Brunsvigs forvildede Flok“, bag hvem Hansaens „Kræmmerdreng med Dødsangstens Sved“ kommer trippende; til allersidst kommer Slesvigholstenerne:

Se der kommer Fjendens Bærme,
skønt Hælften er danske af Skik,
skumle Øjne sig nølende nærme
∴ med den onde Samvittigheds Blik, ∴
det er Menedens fule Soldater,
det er Oprørets Niddingehær,
dybt afskyet af enhver
af de ærlige Krigskammerater,
frem med Kanoner frem,
Kardætsker er for dem,
∴ Kardætsker til de styrte ned,
da først faar Danmark Fred. ∴

Man ser hvor ypperligt Loven om Forvægt og Bagvægt sker Fyldest: først Preusserne som de mægtigste og fornemste af Fjenderne, sidst Slesvigholstenerne som dem man har mest personlig Interesse for. Denne personlige Interesse er jo i dette Tilfælde ikke Velvilje, som man nærer den til Landsmænd eller Jævnlinge, men Folkets glødende Had til de nærmeste og hitreste af Fjenderne, Slesvigholstenerne. Ogsaa dette Moment, den mest personlig følte Antipati, bør man for Fremtiden regne med ved Afgørelsen af, hvor Bagvægten ligger.

Med Hensyn til Dr. Schüttes øvrige Kritik af Axel Olriks Arbejde, som jeg bringer ham min Tak for, kunde vel nævnes, at Olrik deler Afskrifterne af Folkesagn i Dansk Folkemindesamling i 3 Grupper: 1) Sagn om overnaturlige!Væsner, 2) Historiske Sagn, 3) Sagn om kloge Folk og Hekse. 1) og 2) svarer til hans Grupper Ophavssagn og Anekdoter i Grundsætninger for Sagnforskning § 4, 3. 3) er de Sagn, som paa samme Tid er Ophavssagn og historiske Sagn, idet det drejer sig om historisk kendte Personer („Maren Haaning“ o. desl.), der troes at bevirke Lykke (Helbredelse) eller Ulykke („Forgørelse“). Hvor der er Tvivl om, i hvilken Gruppe et Sagn skal anbringes, har 1) Fortrinnet. Olriks Dom om Tang Kristensens i Hovedsagen fornuftige, men i Enkeltheder ret vilkaarlige Typedeling af vore Folkesagn i det storslaaede Hovedværk Danske Sagn I—VII finder vi i Dania IX, S. 242: „Udgiveren har fordelt Stoffet i en Mængde Kapitler af ikke altfor uensartet Størrelse, saaledes at Kapitlet snart rummer et enkelt Sagnmotiv, eller endogsaa en Særførm af det, snart ogsaa en Bunke forskellige Sagn eller Oplevelser. Der opnaas derved en foreløbig Overskuelighed; men de sjældnere Sagnmotiver kommer ikke rigtig til deres Ret derved. Jeg savner ogsaa et Hensyn til de forskellige Egenes Ejendommelighed.“ Hvorledes Axel Olrik i det enkelte havde tænkt sig den gennemførte ideelle Typedeling af vore Folkesagn, er ikke helt let at sige. For Ophavsagnetes Vedkommende vilde han lagt Hovedvægten paa den stedlige Tilknytning til bestemte Naturforhold (Sten, Træ, Høj, Kilde, Sø, Aa o. s. v.), for de historiske Sagns Vedkommende paa den kronologiske Orden og den tidlige Tilknytning til bestemte historiske Personligheder eller Oplevelser. Men som Helhed bliver det Efterfølgernes Sag ved gennemført Kritik af den Tang Kristensenske Typedeling at udrense dennes Svagheder og Tilfældigheder og skabe det ideelle danske Sagnsystem i Axel Olriks Aand.

Hans Ellekilde.